

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Disertační práce

2018

Eva Novotná

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav pro dějiny umění
Dějiny umění

Disertační práce

Mgr. Eva Novotná

Česká bytová výstavba 1958–1970
Stát – ideologie – architektura – lidé

Czech Housing Construction 1958–1970
State – Ideology – Architecture – Residents

Vedoucí práce prof. PhDr. Rostislav Švácha, CSc.

2018

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Eva Novotná

PODĚKOVÁNÍ

prof. Rostislavu Šváchovi za cenné připomínky, podporu a velkou inspiraci

Michaele Janečkové, Martině Koukalové, Lucii Zdražilové, Marianě Kubištové a Janě Kořínkové za poskytnutí cenných rad a podkladů k panelákům

a ze srdce děkuji celé své rodině, Michalovi, Bertě a Otovi, bez jejichž podpory, trpělivosti a lásky bych práci nikdy nedokončila

ABSTRAKT

Předkládaná disertační práce se věnuje vybraným tématům bytové výstavby v šedesátých letech – experimentálním domům a panelovým sídlištím – a zkoumá je ve čtyřech samostatných vrstvách: politické, ideologické, architektonické a sociální. Práce je strukturovaná do těchto čtyř hlavních kapitol, které tvoří čtyři pomyslné pilíře k pochopení dějin bytové výstavby a jejich kontextu.

Výchozí hypotézou disertační práce bylo, že zrod panelových sídlišť na konci padesátých let a jejich ideu i formu v následující dekádě ovlivňovala odlišná a zároveň vzájemně propojená východiska čtyř jmenovaných rovin. Pohled státního socialismu a jeho ideologie vycházel ze situace, kdy v celém socialistickém bloku přestala být architektura nástrojem stalinistické politické reprezentace v duchu socialistického realismu a stala se důležitým prostředkem sociální reformy na propagované cestě ke komunismu.

V socio-ekonomické rovině se tento názor promítl do předpokladu, že díky dostupnému a kvalitnímu hromadnému bydlení, komplexně vybaveným sídlištím, dosáhne společnost vyšší životní úrovně a celkově se modernizuje. Bydlení na panelových sídlištích se ve výsledku mělo stát výlohou socialistického způsobu života a prostředkem k morálně vyššímu typu konzumní společnosti. V atmosféře socialistického utopismu pak měla nová sídliště konkurovat Západu a tvořit k němu sociálně, technicky a esteticky dokonalé alternativy.

Byrokratický a ideologický rozměr bytové politiky a výstavby šedesátých let dosud téměř nezkoumal. Disertační práce přináší nové poznatky v oblasti systému rozhodování o formách bytové výstavby a jejím financování. Předkládaná zjištění vycházejí především ze studia archivních fondů Komise pro řešení bytového problému (1959–1962) a Komise pro

otázky životní úrovně (1963–1968) při Ústředním výboru Komunistické strany Československa.

Třetí východisko (re)formy bydlení v šedesátých letech spočívá ve změně postavení architektonické disciplíny jako disciplíny ryze tvůrčí a v reorganizaci architektonické práce. Text se věnuje technologickým a konstrukčním experimentům, koncepci obytného okrsku a příkladům „krásných“ sídlišť. Zamýšlí se nad vztahem československého paneláku a soustavy okrsků k sovětským vzorům. Z umělecko-historického hlediska práce řeší vztah konstrukčních systémů a výroby k výsledné podobě samotných bytových domů v momentě, kdy schematicky funkcionalistický přístup selhává a nahrazuje jej pohled komplexní, humanistický. Poslední (čtvrtý) aspekt vývoje bydlení spatřuji ve viditelném tlaku veřejného mínění, sociologických průzkumů a nové perspektivy obyvatel z pozice družstevních a soukromých stavebníků.

Závěry předkládané práce by měly přispět k barvitějšímu obrazu specifických dějin české bytové výstavby, které jsou oproti dějinám „volné tvorby“ více spjaty s administrativním a hospodářským řízením státu a s jeho (ne)fungováním. Nově se práce snaží vnést do dějin hromadného bydlení také širší ideový a kulturní kontext spojený v šedesátých letech s revizí marxismu. Dotýká se problematiky přestrukturování vztahu moci a kultury a humanistického diskursu ve filosofii, umění a v tvorbě životního prostředí.

KLÍČOVÁ SLOVA: architektura – urbanismus – šedesátá léta – tání – bytová výstavba – bydlení – bytová politika – socialismus – marxistická teorie – humanismus – experimentální výstavba – panelové domy – sídliště – monolitická konstrukce

ABSTRACT

The presented dissertation concerns selected topics on flat construction in the 60's – experiments and prefabricated housing estates – and examines them closely in four different layers - political, ideological, architectonic and social. The work is structured into four main chapters, which constitute four pillars to uncover the history of flat construction and its context.

The initial hypothesis of the dissertation was that the birth of panel housing estates at the end of the 50's, as well as its form and content in the upcoming decade, was influenced by the different starting points of the four mentioned layers.

The viewpoint of state socialism and its ideology stemmed from the situation, when architecture in the whole socialistic block seized to be the instrument of Stalinist political representation in the spirit of the socialist realism and it became an important instrument of social reform on the promoted path to communism.

This opinion, projected on an economic level, lead to an assumption that an affordable and high-quality collective housing makes the society effectively economically modernized. The living in these housing estates was intended to become the “display window” of the socialist lifestyle as well as the means of a morally higher type of consumer society.

In the atmosphere of socialist utopia, the housing estates were planned to compete with the West and to create to it an alternative, which would be socially, technically and esthetically flawless.

The question of housing and the housing estate politics in the 60's has not yet been examined on a bureaucratic and ideological level. The dissertation brings new details to the system of deciding about various forms of flat construction and its financing.

The presented revelations mainly come from the study of archives of the *Commission for solving the housing problem matter* (1959-1962) and the *Commission for the matter of living*

standards (1963-1968) under the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia.

The third starting-point, from which the (re)form of housing developed, refers to the growing status of architectonic discipline as a genuinely creative discipline.

The text is dedicated to technological and construction experiments, conception of a housing district (residential group) and to the example of the “beautiful” panel housing estate. It ponders the relationship of the Czechoslovakian panel house and the system of districts to the soviet example.

From the artistic and historic viewpoint, it deals with the relation of construction systems and fabrication to the concrete design of the housing estate at a point, when an overly schematic (functionalist) view fails and is replaced by a view that is complex and humanistic. As a last – fourth – point in examining the development of housing estate, I would like to express the visible pressure of public opinion, sociological surveys and a fresh new view of residents from the position of cooperative and private builders.

The conclusions of this work should contribute to a more varied picture of the specific period in the Czech flat construction, which compared to the history of “uncommissioned art form” is more connected with the administrative and economic side of the state’s leading and its (non)function.

Newly the work aspires to bring to the history of collective housing a broader ideological and cultural context, connected in the 60’s with revision of Marxism. It refers to the problematics of restructuring the relation between power and culture and the humanistic discourse in philosophy, arts and the creation of environment.

KEY WORDS: Architecture and urbanism – Housing construction – Living conditions – 1960's – Housing politics – Socialism – Communism – Marxist theory – Humanism – Thaw – Prefab – Experimental buildings – Housing estate – Monolith

Seznam zkratk

ÚV KSČ Ústřední výbor Komunistické strany

ČSSZ Československé stavební závody

VÚVA Výzkumný ústav výstavby a architektury

SVV Státní výbor pro výstavbu

NA, f. KSČ–ÚV–K Národní archiv v Praze, fond ÚV KSČ, Komise

NA, f. KSČ– ÚV Národní archiv v Praze, fond ÚV KSČ

SOkA Státní okresní archiv

OBSAH

ÚVOD	11
1. VRSTVA: STÁT	16
SOCIÁLNÍ POLITIKA STÁTU A PRÁVO NA BYDLENÍ	16
SÍDLIŠTĚ – PROJEKT SOCIÁLNÍHO BLAHOBYTU.....	19
REORGANIZACE SYSTÉMU PO ÚNORU 1948.....	24
DECENTRALIZACE VERSUS CENTRALIZACE.....	30
KOMISE ÚV KSČ K ŘEŠENÍ BYTOVÉHO PROBLÉMU 1959–1962.....	33
KOMISE PRO OTÁZKY ŽIVOTNÍ ÚROVNĚ 1963–1968	42
2. VRSTVA: IDEOLOGIE	52
DESTALINIZACE	52
„NEURČITÉ POCITY“	56
DOHNAT A PŘEDEHNAT	58
LIMITY „VĚDECKÉHO“ NAVRHOVÁNÍ	61
AUTENTICKÝ MODEL ČLOVĚKA	63
3. VRSTVA: ARCHITEKTURA	68
„ARCHITEKTURA TÁNÍ“ V SOVĚTSKÉM SVAZU A V ZEMÍCH SOCIALISTICKÉHO TÁBORA	68
NOVÉ ČERJOMUŠKY	71
EXPERIMENTY V ČESKOSLOVENSKU 1958–1963	76
EXPERIMENT „NA MÍSTĚ“	80
MONOLITY	83
BRATISLAVSKÝ EXPERIMENT	86
POUČENÍ Z MONOLITU	89
PANELÁK JAKO NÁSTROJ CENTRALIZACE	91
POUČENÍ Z EXPERIMENTŮ.....	93
ZROD SÍDLIŠTĚ.....	97
4. VRSTVA: LIDÉ	104
CELOSTÁTNÍ DISKUSE O BYDLENÍ	105
DRUŽSTVA	109
KRITIKA V MĚDÍCH	114
ZÁVĚR	118
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	121

ÚVOD

Dějiny sídlišť, paneláků a poválečné bytové výstavby obecně přitahují v posledních letech pozornost historiků umění. Vznikla tak řada studií, výstav a publikací¹ a zájem o paneláky aktuálně potvrzují také dvě velké expozice – v Moravské galerii v Brně (*Paneland: Největší československý experiment*) a v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze (*Bydliště: panelové sídliště*). Na přípravě druhé z nich jsem měla možnost se podílet. Pokud se pražská výstava a zejména její závěrečné publikace snaží představit jakýsi „velký příběh“ sídlišť a vývoj dějin hromadného bydlení mezi lety 1945–1989, pak předkládaná disertační práce rozpracovává jen dvě ze sledovaných fází, rozkročených mezi padesátá a šedesátá léta. Spolu s autory výzkumu, který výstavě i publikacím předcházela, jsme je v nově vytvořené periodizaci nazvali pionýrskou fází a fází krásných sídlišť.²

Úvodní texty obou knih, které k výstavám vyšly, podrobně líčí historiografii a metodologii dějin poválečné bytové výstavby, včetně nové periodizace. Zpracovala ji Martina Koukalová a její důkladná sonda je natolik precizní, že jsem považovala za nadbytečné se k historiografickým a metodologickým otázkám ve své práci vracet. Důležité pro mě bylo

---

¹ Například: Kimberly Elman Zarecorová, *Utváření socialistické modernity: Bydlení v Československu v letech 1945–1960*, Praha 2015. – Lada Hubatová-Vacková – Cyril Říha (edd.), *Husákovo 3+1: Bytová kultura 70. let*, Praha 2007. – Lucie Zadražilová (dnes Skřivánková), *Když se utopie stane skutečností: Panelová sídliště v Československu 1953–1989*, Praha 2013. – Rostislav Koryčánek a kol., *Na prahu zítřka. Brněnská architektura a vizuální kultura období socialismu*, Brno 2014.

² S těmito pojmy v disertační práci běžně pracuji. K periodizaci více viz Martina Flekačová (dnes Koukalová), *Beautiful Boxes or Technocratic Grey? Towards a Periodic Definition of Czech Housing Estates Using the Example of Prague*, *Czech and Slovak Journal of Humanities* IV, 2014, č. 2, s. 168–182. – Martina Koukalová, *Panelové tvary v čase. K periodizaci panelových sídlišť*, in: Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Eva Novotná – Karolina Jirkalová (edd.), *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích. Kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*, Praha 2016, s. 12–34.

východisko výzkumu panelových domů, které náš tým pod vedením Rostislava Šváchy, spatřoval zejména v pochopení jejich dobového kontextu. V této souvislosti si Martina Koukalová ve zmiňovaném úvodu dobře všímá, že „právě *politické pozadí výstavby panelových sídlišť je bezesporu jedním z určujících faktorů jeho formálních kvalit*“.³

Období padesátých a šedesátých let, které ve své práci sleduji, považuji v dějinách hromadného bydlení za stěžejní, neboť se zde rodila nejen technologie panelového domu, ale i diskuse o jeho legitimitě, o možnostech a limitech typizované hromadné výstavby. Dále se zde formovala představa o funkční kompozici sídlišť, respektive obytných okrsků, které měly nově fungovat jako městské čtvrti s koncentrovanou občanskou vybaveností. Zajímalo mě tedy, jaké faktory a jaké myšlenky působily na přelomu padesátých a šedesátých let, kdy se panelák jako stavební typ teprve rodil a experimentálně ověřoval a kdy se též hledala kompozice sídlišť vrcholného modernismu. V souladu s výše uvedenými východisky jsem se tázala také po tom, co tyto faktory vypovídají o politické a hospodářské struktuře státu, ideologii, poměrech ve společnosti, o postoji k technice a tvorbě architekta.

Cílem práce je tedy rozkrýt čtyři vybrané roviny, v jejichž kontextu lze vývoj bytové výstavby ve sledovaném období nejen sledovat, ale i vysvětlit. Patří k nim rovina politická, ideologická, architektonická a sociální, které se pochopitelně vzájemně prolínají a ovlivňují. Pro účely disertační práce jsem si je pojmenovala jako „vrstvy“. Zkoumám je samostatně ve čtyřech hlavních kapitolách obecně uvozených jako Stát – Ideologie – Architektura – Lidé. Práce se snaží přiblížit dění uvnitř těchto skupin v průběhu pozdních padesátých a šedesátých let a zkoumá též způsob, jakým tyto skupiny uplatňovaly své zájmy v otázce hromadného bydlení. Zajímalo mě především, jak fungovaly mechanismy rozhodování na úrovni administrativního řízení, ekonomiky a ideologického působení státu. Na druhé straně jsem

---

³ Martina Koukalová, *Panelové tvary v čase. K periodizaci panelových sídlišť*, in: Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Eva Novotná – Karolina Jirkalová (edd.), *Paneláci I. Padesát sídlišť v českých zemích. Kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*, Praha 2016, s. 13.

chtěla ukázat, jak tyto mechanismy zasahovaly do organizace samotného stavebnictví, architektury a do dění ve společnosti.

Prvotním impulsem k dalšímu bádání bylo samotné „*usnesení Ústředního výboru Komunistické strany Československa k řešení bytového problému*“ z roku 1959. Směrnice kladla důraz na zprůmyslnění stavebnictví a stanovila plán na 1 200 000 bytů, které se měly do roku 1970 postavit. Tato proklamace a následná výstavba panelových sídlišť v dalších desetiletích jsou dnes už historikům architektury notoricky známé. Mé výchozí otázky však zněly: Co přesně vedlo Ústřední výbor KSČ k tomuto ambicióznímu plánu? Jaké mělo usnesení ve skutečnosti důsledky? V jakých hospodářských podmínkách se tento plán rodil a jak jej ovlivňovaly? Jaké byly postoje odborníků a architektů k němu? Využili aktéři z těchto skupin uvedený stavební program ke svým cílům? Jakou roli v řešení bytového problému hráli samotní architekti a jakou konkrétní experimentální stavby? Přičemž největší otázkou zůstává: Byl panelák a přísný racionalismus sídliště skutečně jedinou odpovědí na kritický nedostatek bytů? A v neposlední řadě: Jaké problémy s bydlením a novou výstavbou trápily „obyčejné“ lidi? Jakou odezvu měly jejich názory a touhy?

Část odpovědí na tyto otázky jsem hledala v archivech ústředních orgánů, zejména ve fondu Komise pro řešení bytového problému, fondu Komise pro otázky životní úrovně při Ústředním výboru Komunistické strany Československa a fondu Státního výboru pro výstavbu. Ideologická východiska sledovaného období, oficiální pozice marxismu-leninismu a důsledky působení reformních marxistů mě přivedly k humanistickému diskursu šedesátých let. Zde jsem vycházela především z článků v časopisu *Nová mysl*, politického měsíčníku vydávaného Ústředním výborem KSČ, dále z článků *Filosofického a Sociologického časopisu* a v neposlední řadě z prací Karla Kosíka a Ivana Svitáka.

V první části se má práce věnuje podrobněji způsobu organizace hromadné bytové výstavby, řízení stavební výroby, tvorbě cen či bytovému hospodářství, čímž se přesouvám

částečně na půdu hospodářských a sociálních dějin. V tomto směru mi byly velmi nápomocné publikace Jakuba Rákosníka⁴ věnované dějinám sociálního státu nebo práce Jiřího Suka⁵ zaměřené na ekonomickou reformu šedesátých let. Velkou inspirací mi byly také publikace Michala Pullmanna či výzkumy z kulturních dějin a dějin každodennosti z pera Martina France.⁶

Informace k sídlištím a experimentálním stavbám jsem čerpala z odborných časopisů jako *Československý architekt*, *Architektura ČSSR*, *Domov*, *Pozemní stavby*, případně ze slovenského časopis *Projekt*. Z publikací historiků architektury, kteří se otázkám bydlení a jejich širšímu myšlenkovému kontextu systematicky věnují, jsou pro mě stěžejní práce Rostislava Švácha nebo studie Huberta Guzika věnované dějinám kolektivního bydlení.⁷ Ke kontextu poválečné bytové výstavby v Evropě zajímavým způsobem přistupují také nejnovější práce v zahraničí. Kenny Cupers detailně rozebírá vývoj panelových sídlišť ve Francii v přímé souvislosti s politickými a ekonomickými strategiemi státu a klade si řadu otázek o úloze architektů, urbanistů, techniky, ale i médií a společenských věd pro (re)formování hromadného bydlení v průběhu padesátých až sedmdesátých let.⁸ V pohledu na vývoj poválečných sídlišť ve Velké Británii považuji za inspirativní knihy Milese

---

⁴ Jakub Rákosník – Igor Tomeš a kol., *Sociální stát v Československu*, Praha 2012. – Jakub Rákosník, *Sovětzace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů Československa 1945–1960*, Praha 2010.

⁵ Jiří Suk, *Veřejné záchodky ze zlata. Konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předsrpnovém Československu*, Praha 2016.

⁶ Martin Franc, Životní styl a každodennost v Československu v padesátých a šedesátých letech 20. století, in: Jaroslav Pažout (ed.), *Každodenní život v Československu 1945/1948–1989*, Praha 2015, s. 18–33. Jiří Knapík – Martin Franc a kol., *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967 I. a II.*, Praha 2012.

⁷ Rostislav Švácha, Rekapitulace sídlišť, *Stavba VII*, 2000, č. 5, s. 36–40. – Rostislav Švácha, Lucie Skřivánková, Martina Koukalová, Eva Novotná, *Paneláci 2. Historie sídlišť v Českých zemích 1945–1989*, Praha 2017. – Hubert Guzik, *Čtyři cesty ke koldomu: Kolektivní bydlení – utopie české architektury 1900–1989*, Praha 2014.

⁸ Kenny Cupers, *The Social Project. Housing the Postwar France*, Minneapolis – London 2014.

Glendinninga a Stefana Muthesia⁹ nebo práci Nicolase Bullocka.¹⁰ Existuje také několik pozoruhodných titulů, které se věnují bytové výstavbě v bývalém Sovětském svazu, a to z pera Philippa Meusera či Stevena E. Harrise.¹¹

---

⁹ Miles Glendinning – Stefan Muthesius, *Tower Block: Modern Public Housing in England, Scotland, Wales and Northern Ireland*, New Haven 1994.

¹⁰ Nicolas Bullock, *Building the Post-war World: Modern Architecture and Reconstruction in Britain*, London and New York: Routledge 2002.

¹¹ Philip Meuser – Dimitrij Zadorin, *Towards a Typology of the Soviet Mass Housing: Prefabrikation in the USSR 1955–1991*, Berlin 2017. – Steven E. Harris, *Communism on Tomorrow Street. Mass Housing and Everyday Life after Stalin*, Baltimore 2013, s. 191–192.

1. vrstva: STÁT

„Jelikož je systém státního socialismu mnohem ambicióznější než jiné byrokratické systémy, vyskytují se v jeho rámci všeobecně pozorovatelné patologické jevy byrokratického způsobu řízení tím spíše. Jednotlivé plánovací a administrativní postupy a metody se vyvíjejí jaksi za chodu, v podmínkách velké materiální nouze a pod enormním časovým tlakem.“¹² (Christoph Boyer, 2015)

Sociální politika státu a právo na bydlení

Většina států Evropy po druhé světové válce musela řešit rozsáhlé škody na bytovém fondu a otázky bydlení a bytové výstavby začala prosazovat skrze konzistentní bytovou politiku.

Bydlení se brzy stalo v podstatě jednou ze základních sociálních záruk, kterou by stát svým obyvatelům měl poskytnout. Značné zkušenosti s intervencemi do oblasti bydlení měly evropské státy již z doby bytové nouze po první světové válce a později také po velké hospodářské krizi ve třicátých letech. Prvorepublikové Československo začlenilo otázku bydlení do sociální politiky právními předpisy, systémem finančních dotací, půjček a pojištění. Byla přijata řada zákonů o regulaci nájemného, ochraně nájemníků, výrazně se proměňovala také stavební legislativa – u nás zejména zákon na podporu stavebního ruchu.

Způsob veřejného financování tehdy kritizovali mnozí levicoví architekti, z jejich pohledu stát neřešil otázku bydlení pro nejhudší vrstvy, zejména pro dělníky. Stavební zákony, jak se domnívali, spíše oživily podnikavost některých družstev a podpořily stavební průmysl, ale

---

¹² Christoph Boyer, Dějiny státního socialismu jako dějiny krizí, in: *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace*, Praha a Ostrava 2015, s. 408.

rozhodně nepředstavovaly kýženou sociální pomoc.¹³ Nutno dodat, že jejich cíle i prostředky sociální nápravy společnosti měly do jisté míry burcuující význam a odpovídaly radikálním náladám doprovázejícím krizi třicátých let.

Hospodaření s byty se díky zásahům státu nadále zpříšňovalo. Zvýšený dohled státu nad přidělováním bytů ještě vzrostl za nacistické okupace, kdy do nakládání s bytovým fondem zasáhly i rasové zákony a cenové hladiny nájemného upravovalo několik vládních usnesení.¹⁴

Na konci druhé světové války bylo jasné, že bytová politika osvobozeného Československa bude jednoznačně pokračovat v tvrdé regulaci trhu s byty. Dědictvím první republiky i okupace byla zejména politika nízkého nájemného a rovnoměrné distribuce bytů podle hospodářských a sociálních potřeb a částečně i snaha o kontrolu „adekvátního“ využívání bytového fondu. V tomto směru je nesmírně zajímavé sledovat ve čtyřicátých a padesátých letech změnu přidělového systému bytů od poskytování bydlení „potřebným“ (zejména rodinám s velkým počtem dětí) po přidělování podle třídních kritérií za zásluhy a podle pracovní výkonnosti, případně stranické spolehlivosti.¹⁵ Do rozdělování bytů měl od roku 1956 vnést řád nový zákon o hospodaření s byty (č. 67/1956 Sb.), který zavedl systém pořadníků podle kritérií vztažených k „*naléhavosti bytových potřeb a se zřetelem na význam*

---

¹³ Více viz např. příspěvky Karla Teigeho, Adolfa Benše a Jaromíra Krejčara k bytové krizi, československé bytové politice apod., in: Karel Teige (ed.), *Za socialistickou architekturu*, Praha 1933.

¹⁴ Jakub Rákosník uvádí k regulaci nájemného jako stěžejní nařízení předsedy vlády z roku 1939 o zákazu zvyšování cen (č. 175), vládní usnesení č. 177/1940 Sb. o ochraně nájemníků a vládní usnesení č. 103/1943 Sb. o opatřeních, jimiž se usměrňuje bytový trh. Viz Jakub Rákosník, Igor Tomeš a kol., *Sociální stát v Československu*, Praha 2012, s. 29. Uvedená publikace velice podrobně analyzuje právně-institucionální vývoj sociálního státu u nás v letech 1918–1992.

¹⁵ O přidělování bytů ve dvouletce se zmiňuje časopis družstva Solidarita při stavbě prvního pražského poválečného sídliště. Zmiňuje se zde zákon č. 41/1947 Sb. o přidělování bytů podle počtu dětí. Od roku 1949 se přidělování bytů na Solidaritě začalo odvíjet od politické a jiné angažovanosti žadatelů – přednost dostávali úderníci (lidé s nadprůměrným pracovním výkonem) a osoby pracující na splnění první pětiletky. Srov. Zprávy organizační: Přidělování bytových jednotek, *Solidarita. Zpravodaj dobrého bydlení* III, 1948, č. 4, s. 56. – Miloš Mašek, IX. sjezd KSČ a naše družstvo, *Solidarita. Zpravodaj dobrého bydlení* IV, 1949, č. 2, s. 13.

práce uchazeče“. Zákon dovoloval nadále dělit nadměrné byty, což zrušil až další zákon o hospodaření s byty z roku 1964 (č. 41/1964 Sb.).¹⁶ V šedesátých letech, kdy stát silně podporoval také ostatní formy bytové výstavby – družstevní, podnikovou a soukromou –, se v diskusích objevily snahy omezit přiděl státních bytů těm, kteří nedosáhnou na družstevní či podnikové bydlení. Zajímavý detail z diskuse o revizích přidělového systému najdeme v zápise z jednání s krajskými výbory KSČ, který uvádí jako „odstrašující“ příklad čekatele na byt z Teplic, který měl „zažádáno o Spartaka a zahraniční lázně, ale v družstvu nebyl“.¹⁷

Po druhé světové válce se otázka bydlení stává snad ještě intenzivněji než za první republiky otázkou sociální a hospodářské politiky státu. Vynořovala se jako účinný prostředek mobilizace pracovních sil a ekonomické konjunktury a v tomto duchu počítal s výstavbou 125 000 nových bytů také zákon o dvouletém hospodářském plánu (č. 192/1946 Sb.). Většinu poválečných sídlišť najdeme v nejvíce rozvíjených průmyslových a těžebních oblastech, kde je pro své zaměstnance stavěla se státní podporou řada podniků. Mezi stavebníky dvouletkových sídlišť najdeme také městské samosprávy a družstva. Koncept sídlišť plně odpovídal plánovitému rozmístění pracovních sil a nově myslel také na potřeby zaměstnaných žen, bez nichž by se plnění dvouletého plánu neobešlo.¹⁸ Od konce války do roku 1948 se počet zaměstnaných žen skutečně zmnohonásobil.¹⁹ Nestačilo tedy jen zajistit bydlení, ale

---

¹⁶ Viz <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=67&r=1956>, vyhledáno 15. 1. 2017.

¹⁷ NA, f. KSČ–ÚV–K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a. j. 5, zasedání 16. 11. 1959, bod 1: Celostátní porada předsedů komisí KV KSČ a pracovníků KV KSČ z úseku stavebnictví pořádaná XI. oddělením ÚV KSČ 30. 10. 1959, fol. 79.

¹⁸ Podporu vyšší zaměstnanosti žen upravoval zákon č. 87/1947 Sb. o některých opatřeních k provedení národní mobilizace pracovních sil.

¹⁹ Většina žen se uplatnila v textilním a potravinářském průmyslu, ale i ve stavebnictví a jině. Ve výrobě stoupl počet žen mezi lety 1945 a 1948 ze 127 756 na 337 938. První pětiletka pak počítala s mobilizací dalších 150–180 tisíc žen. *Naše doba LV*, 1948, s. 132. V šedesátých letech se zaměstnanost žen přesouvá do stěžejní terciální sféry. Kromě tradiční oblasti vzdělávání se nárůst zaměstnaných žen týkal hlavně komunálních služeb, dalším stoupajícím odvětvím, kde se uplatnily ženy byly spoje. K emancipaci žen více viz například Alena

také péči o děti, stravování a další potřebné služby, které by ženám usnadnily život. Zřizování jeslí a školek měla na starosti školská správa a mnoho předškolních zařízení vznikalo přímo v závodech, podnicích a JZD, výjimečně i svépomocí. Stát kladl důraz také na kolektivní stravování, od padesátých let se pyšnil hromadným zaváděním závodních a školních jídelen. Ze služeb nabízených zaměstnaným ženám se nejvíce osvědčily prádelny organizované nově vzniklým družstvem Osvobozená domácnost. Také konzumní a spotřebitelská družstva rychle reagovala na potřeby domácností po nástupu žen do zaměstnání.²⁰ „*Technickým vybavením a novým způsobem stavby chceme nejen ušetřit státu milionové částky, ale uvolňujeme republice nové pracovní síly. Umožňujeme ženám nový, odlišný způsob života. Ženy musí již konečně setřásti okovy otroctví kuchyňské plotny, uhlí, popele, prádelny atd. a musí spolu s muži vytvářeti nové statky, nové hodnoty.*“²¹

Sídlíště – projekt sociálního blahobytu

V řešení bytové krize po skončení války se čeští architekti, podobně jako jejich souputníci v Evropě, přihlásili k původně funkcionalistickému modelu malobytových sídlíšť. V jejich architektonickém ztvárnění se však mohutně projevila aktuální *humanistická* kritika funkcionalismu a jeho příliš strohého vědeckého racionalismu. Směr výstavby nových rozsáhlých obytných celků udávala po válce zejména skandinávská a na ní navázaná britská alternativa funkcionalismu. Britové, podobně jako Skandinávci, snad nejvýrazněji spojili poválečný vývoj hromadného bydlení s budováním systému sociálního státu. Plánování a

---

Wagnerová, *Žena za socialismu. Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*, Praha 2017.

²⁰ Legitimitu družstev a jejich hospodářský i sociální podíl na obnově státu ilustruje také úspěšná snaha o zavedení družstevního školství a dobové zmínky o průkopnické úloze družstev v účinné organizaci kolektivů a kooperaci členů. Viz například texty národohospodářského teoretika a zastávce družstevního socialismu Josefa Macka. Josef Macek, Směr společenského pokroku, *Naše doba* LV, 1948, č. 1, s. 8.

²¹ Lev Lensky, Co tomu řeknou ženy? *Solidarita. Zpravodaj dobrého bydlení* II, 1947, č. 3, s. 33.

realizaci hromadného bydlení řídily ve Velké Británii samosprávy, konkrétně stavební a architektonická oddělení městských rad. Koncepce sídlišť zde ve čtyřicátých a padesátých letech vycházela z představy smíšené, nízké a vysoké zástavby, kde nesměly chybět prodejny, služby nebo komunitní centra [1].²² Británie se v té době inspirovala švédskými sídlišti, jejichž architektura odrážela přívětivější „střední cestu“ mezi kolektivními a individuálními potřebami obyvatel a mezi kvantitou a kvalitou typizovaného bydlení.²³ Ve Skandinávii dominovala výstavbě bytová družstva, která převzala péči o vybrané záležitosti v životě obyvatel (prádelny, školky) a upravovala pro ně společné prostory vybavené dětskými hřišti a brouzdališti. Obytná jednotka pak měla sloužit intimním stránkám rodinného života. Právě tyto kvality nových sídlišť a jejich služeb, vysoká životní úroveň a míra občanské solidarity oslovily ve čtyřicátých letech české návštěvníky Švédska a Dánska. Mezi nimi například architekta Karla Storcha, spoluautora pražského sídliště Solidarita [2].²⁴

Skandinávský model bydlení, prověřený už několikaletou praxí, odpovídal také představám části levicových architektů u nás. Ti, podobně jako členky českého ženského hnutí, jak objeveně popsal Hubert Guzik, upřednostňovali oproti marxistické totální kolektivizaci života domácí charakter obytných souborů s částečnou odpomocí každodenního života v podobě prádelen či ústředního topení (tzv. mechanizovanou domácnost).²⁵ Jejich pojetí obytného souboru šlo podobnou cestou jako britský koncept budování sousedských komunit (neighbourhoods). Dobře to dokládá například zmiňované

---

²² Miles Glendinning – Stefan Muthesius, *Tower-block: modern public housing in England, Scotland, Wales and Northern Ireland*, New Haven – London 1993, s. 29–34.

²³ Lucy Creagh, *From Acceptera to Vällingby: The Discourse on Individuality and Community in Sweden (1931–54)*, *Footprint* V, 2011, č. 2, s. 5. <http://www.footprintjournal.org/issues/show/the-european-welfare-state-project-ideals-politics-cities-and-buildings> vyhledáno 29. 06. 2015

²⁴ Karel Storch, *Bytové stavebnictví v Dánsku a Švédsku*, *Architektura ČSR* VI, 1947, s. 26–27. Sugestivně popisuje situaci v Norsku a Švédsku překladatel Oldřich Heidrich, *O životní úrovni severských národů*, *Naše doba* LIV, 1947, č. 4, s. 164.

²⁵ Hubert Guzik, *Čtyři cesty ke koldomu. Kolektivní bydlení – utopie české architektury 1900–1989*, Praha 2014, s. 64–65.

sídlště Solidarita budované v Praze ve Strašnicích v letech 1947–1949 (autoři František Jech, Karel Storch, Hanuš Majer).

01. Příklad smíšené nízké a vysoké zástavby (tzv. mixed development), sídlště Alton East, Roehampton, Londýn, Velká Británie, 1951–1954. (repro. Nicolas Bullock, *Building the Postwar World*, 2002)

02. Vzory dánských sídlšť představil první ročník časopisu *Solidarita*, který vycházel pro potřeby stejnojmenného bytového družstva v Praze. (repro. *Solidarita. Zpravodaj dobrého bydlení*, 1946, č. 3)

Skutečnost, že otázku bydlení najdeme v poválečné Evropě na jednom z prvních míst sociální politiky, hned vedle nároku na zdravotní péči, důchody, bezplatné vzdělání, ochranu v zaměstnání a podobně, potvrzuje dobovou tendenci posilující moc státu ve jménu „blahobytu všech“. Na tomto konceptu byl založen model sociálního státu šířící se v té době západní Evropou. Moderní typ sociálního státu, též státu sociálního blahobytu (*welfare state*),²⁶ nabízel lákavou kombinaci sociálních jistot s politickými principy pluralitní

²⁶ Vývoj sociálního státu jako politicko-společenského formátu sahá samozřejmě hlouběji do historie, jeho kořeny najdeme v 18. a 19. století. Zásadní roli v něm ale sehrála ekonomická krize třicátých let a teprve po roce 1945 vybrané státy naplňovaly všechny jeho podmínky. Historik Jakub Rákosník k definici dodává: „*Sociální stát tedy předpokládá nejen (a) existenci ideje sociální bezpečnosti zakotvenou v platném právu, nýbrž také (b) kvalifikovanou byrokracii, jež tyto cíle bude schopna efektivně uskutečňovat. A v neposlední řadě podmínkou možnosti sociálního státu je též (c) relativně bohatá společnost, v níž je možné dostatečnou část produktu věnovat na realizaci sociální politiky.*“ Viz Jakub Rákosník (pozn. 14), s. 23.

demokracie a tržním hospodářstvím, v té době již ovlivněným Johnem M. Keynesem a zastánci institucionální ekonomie, kteří upřednostňovali regulaci volného trhu a intervence státu.²⁷ Idea sociálního státu se u nás po válce přirozeně slučovala s cíli většiny zákonodárců, intelektuálů i architektů. Dokonce, jak píše Jakub Rákosník, právě v období tzv. třetí republiky se naplnila všechna její kritéria – zejména právní, institucionální a finanční zajištění „sociální bezpečnosti“ obyvatel.²⁸

Převzetí moci Komunistickou stranou ČSR a pounorová sovětizace systému sociálního státu do této situace tvrdě zasáhly. Týkalo se to jak násilného zpretrhání dosavadních systémových vazeb a kontinuity masarykovské myšlenky sociálního státu, tak i samozřejmě likvidace kapitalistických výrobních vtaů a omezení demokratické participace obyvatel na sociální politice státu, kterou dříve bylo možné prosazovat skrze demokratické odbory, nezávislé instituce, rady a podobně.

Stalinismus padesátých let budování sociálního státu paradoxně ve výsledku do jisté míry zbrzdil. Otázky sociálních jistot v rané fázi ustoupily důležitějším úkolům budování „*hospodářské základny*“, především těžkého průmyslu. Režim se vyčerpával přechodem na novou ekonomickou soustavu a vše ostatní včetně „*nadstavby*“ mělo přijít na řadu až později. Odstraněním soukromého vlastnictví a nastolením racionálního plánovitého řízení národního hospodářství ve prospěch celé společnosti se ostatně, jak věřili stoupenci marxismu a

---

²⁷ Poválečná obnova Francie se v tomto bodě trochu liší. Její trajektorie odpovídala odlišnému systému hospodářské politiky založené na centrálním (státním) plánování v kombinaci s podmínkami reálně fungujícího trhu. Ekonomika tzv. indikativního plánování a pětileté plány rekonstrukce a následné modernizace státu zde ale velice rychle začaly uplatňovat obdobný „sociální projekt“ ve smyslu hromadné bytové výstavby založené na typizaci a průmyslových metodách. Výstavbu rozsáhlých poválečných sídlišť mapuje Kenny Cuppers, *The Social Project. Housing the Postwar France*, Minneapolis – London 2014. K poválečné obnově zde např. s. 3-55. Dodejme, že o francouzské technologii montovaných panelových domů (systémy Coignet nebo Camus) byly dobře informovány země socialistického bloku a některé ji i využívaly.

²⁸ Rákosník (pozn. 14), s. 123.

historického materialismu, definitivně ukončí vykořisťování člověka člověkem.²⁹ Sociálního zaopatření obyvatel pak logicky nebude potřeba. Ve skutečnosti se do sociální politiky rychle vkrádala nová kritéria podřízená celkovému ekonomismu. Přídělový systém, zásobování, ale i bytová politika zůstávaly pozadu za politickými a hospodářskými cíli. Byty dostávali přednostně pracovníci ve výrobě, úderníci, stachanovci, vedoucí pracovníci a podobně; rozmísťování bytové výstavby se odvíjelo od hospodářské „potřebnosti“ regionu. Nejvíce se stavěly byty v oblastech preferovaného těžkého průmyslu, na Ostravsku, Karvinsku nebo Kladensku.

Na řešení reálných sociálních potřeb obyvatel se stát začal ohlížet až v době první velké krize spojené s měnovou reformou z roku 1953, kdy výrazně poklesla životní úroveň lidí a negativně s sebou strhla i důvěru v legitimitu režimu. Socialistický model sociálního státu už v této době sklouzl k určité formě státního paternalismu. Režim jako by sám nejlépe věděl, co je pro jeho občany dobré, a naplňoval jejich potřeby na základě vlastního dogmatického modelu člověka. Mezi ním a mocí existoval specifický druh společenské smlouvy. Zvláště od konce padesátých let a zejména pak v letech sedmdesátých stát výměnou za politický souhlas nabízel sociální jistoty a dobrý životní standard. Jakub Rákosník v této souvislosti mluví o „strategii materiální pacifikace“ či o takzvané „zaopatřovatelské diktatuře“, pojmech, které si vypůjčil od historiků Christopha Boyera a Konrada Jarausche.³⁰

Pokud bychom měli shrnout tendence bytové politiky poválečné Evropy, tak zde najdeme mnoho vlivných faktorů, které měly mnohé země společné, bez ohledu na to, v jaké sféře vlivu ležely. K těmto faktorům patřily poválečná rekonstrukce státu ve smyslu územním i administrativním, koncentrace moci v rukou ústředních orgánů státní správy, důraz na

---

²⁹ Jiří Suk, *Veřejné záchodky ze zlata*, Praha 2016, s. 68.

³⁰ Rákosník (pozn. 14), s. 150.

„veřejný zájem“, fascinace plánováním, včetně plánování územního, a v neposlední řadě modernistický étos pokroku a lidské emancipace.

Ve výsledku, ač západní a východní blok dělila železná opona a míra politické demokracie, jejich cesty se po válce proplétaly nejvíce v zájmu o urbanizaci území a o sociální otázky včetně kvalitního a dostupného bydlení pro všechny. Společný „zájem o štěstí člověka“ se výrazně projevil v šedesátých letech, kdy se po více než dekádě štvavé propagandy oba rozdělené světy překvapivě shodovaly právě v otázkách kvalitního bydlení, kultury a životní úrovně.

Reorganizace systému po únoru 1948

Je pochopitelné, že režim státního socialismu ovlivňoval oblast stavebnictví a stavebního průmyslu velmi výrazně skrze své specifické mechanismy hospodářského plánování, ekonomického fungování a byrokratického způsobu řízení. Z centra se řídilo vše, co souviselo s hospodářskou stránkou výstavby. Týkalo se to například plánu výroby, využívání surovin, rozpočtů stavebních prací, určování cen materiálů, časového harmonogramu a bytového standardu. Způsob administrativního řízení se v průběhu sledovaného období samozřejmě měnil. Míra kompetencí a kontroly se při tom pohybovala od centra k periferii moci a trvale oscilovala mezi centralizací a decentralizací.

Domnívám se, že abychom lépe porozuměli podmínkám, za nichž hromadná bytová výstavba v období státního socialismu probíhala, je třeba osvětlit několik základních zákonů tehdejší ekonomiky. Historik Jiří Suk popisuje tři základní problémy vyplývající z ekonomických principů socialismu: (1) zrušení soukromého vlastnictví, respektive výrazné *omezení disponovat* majetkem; (2) dále *demokratický centralismus* a s ním spojený zákon o plánovitém řízení a (3) v neposlední řadě *zákon o hodnotě* neboli *zbožně-peněžních vztazích*

včetně manipulace cen.³¹ Během výzkumu pro tuto práci mě zajímalo, jak se tyto ekonomické jevy a systémové vztahy státu a výroby promítají do sledovaného odvětví, tj. stavebnictví a tím pádem také do architektury. Na následujících řádkách zmiňuji často politické a historické události, které jsou sice všeobecně známé, snažím se však podrobněji popsat, jaký měly praktický dopad na stavebnictví, jak na daný politický a ekonomický rámec reagovaly nižší orgány (krajské a okresní národní výbory) a stavební podniky, jak systém v průběhu sledovaných let skutečně fungoval a jak se proměňoval. Ze všeho nejvíce mě zajímalo, jakým způsobem výrobní podniky a stavební průmysl v tomto systému (ne)fungovaly.

Potřeba centrálního řízení stavebnictví byla cítit již těsně po válce, kdy nedostatek stavebního materiálu a hlavně stavebních strojů a mechaniky brzdil realizaci projektů potřebných pro obnovu státu. Při Ústřední radě odborů tak vznikla hned po válce úřadovna pro správu stavebních strojů, která měla zajišťovat rozdělení a řádné využití strojů na stavbách a půjčovala je jednotlivým firmám (archivní pomůcka ministerstva stavebnictví).³²

Architekti sami od státu očekávali, že převezme zodpovědnost za lepší organizaci stavebních prací. Mnozí z nich, jako například Karel Janů, takový proces přímo spojovali s budováním socialismu, který jediný umožní „*vydání stavby všem možnostem pokroku vědeckého, technického, civilizačně a kulturně-sociálního*“.³³

Po únoru 1948 se taková cesta skutečně začala naplňovat, zejména zrušením soukromého vlastnictví. Na základě zákona č. 121/1948 Sb. o znárodnění ve stavebnictví byly konfiskovány všechny stavební podniky, které měly k 1. lednu 1946 více než 50 zaměstnanců. Zákon dále ukládal ministerstvu techniky (fungovalo od roku 1946) zřídit Československé stavební závody (ČSSZ) se sídlem v Praze, které plánovitě zajistí zásobování a realizaci všech staveb na našem území. Závody, vedené zmiňovaným Karlem Janů, následně zřídily

---

³¹ Suk (pozn. 29), s. 69–71.

³² NA, f. Ministerstvo stavebnictví – Hlavní správy (1951– 1958), 1149, inventář, č. pom. 837, s. 1– 4.

³³ Karel Janů, *Socialistické budování. Oč půjde ve stavebnictví*, Praha 1946, s. 7.

v jednotlivých krajích krajské inspektoráty a pod ně spadaly místní znárodněné stavební podniky. Do mamutích Československých stavebních závodů byly začleněny také všechny stavební firmy i podniky znárodněné již dříve na základě dekretu prezidenta Beneše (č. 168/1945 Sb).

V rámci ČSSZ téhož roku vznikla celostátní projektová organizace Stavoprojekt (původně Závod 100). V čele Stavoprojektu stanul kolega Karla Janů z předválečné skupiny PAS Jiří Voženílek, který do té doby působil jako architekt Baťových závodů ve Zlíně. Stavoprojekt realizoval dlouho diskutovanou představu o kolektivním projektování. Sloučil architekty, inženýry, statiky a jiné odborníky tak, aby společně, a tím pádem efektivněji, mohli naplňovat ideu týmové práce.³⁴ Po zrušení ČSSZ se Stavoprojekt stal samostatným národním podnikem. Od roku 1953 se rozdělil do řady specializovaných státních a rezortních projektových ústavů.³⁵ Poté, ještě téhož roku, vzniklo dvanáct samostatných státních projektových ústavů pod názvem Státní ústavy pro výstavbu měst a vesnic. V době decentralizačních snah státu v roce 1958 se Stavoprojekty přesunuly v rámci vládního „*Usnesení o opatřeních k decentralizaci řízení bytové a občanské výstavby*“ do pravomoci rad krajských národních výborů. Vznikly tak krajské projektové ústavy. Celkem existovalo v Československu 76 státních, krajských a rezortních projektových ústavů řízených ministerstvy nebo národními výbory.³⁶

Zásadní úlohu v organizaci architektonické práce hrál samozřejmě kromě projektových, výzkumných a kontrolních ústavů také investor. Organizace investorů bytové výstavby po roce 1948 se zpočátku členila podle odvětví, pro jejichž pracovníky byly byty určeny.

---

³⁴ K proměně architektonické disciplíny ve čtyřicátých letech viz Rostislav Švácha, Podhoubí industrializace: kolektivní projektování a potlačení subjektu, in: Rostislav Švácha, Lucie Skřivánková, Martina Koukalová, Eva Novotná, *Paneláci 2. Historie sídlišť v Českých zemích 1945–1989*, Praha 2017.

³⁵ K nově vzniklým ústavům patřily například Agroprojekt, Báňský projekt, Centropjekt, Důlní projekt, Energopjekt, Hutní projekt, Hydroprojekt, Chemopjekt, Keramopjekt, Kovopjekt, Spojprojekt, Vojenský projektový ústav a další. Viz Josef Pechar, *Československá architektura 1945–1977*, Praha 1979, s. 51.

³⁶ *Ibidem*, s. 53.

Následkem toho byla bytová výstavba roztržštěná, nesourodá a dosahovala rozdílné úrovně výsledků. Ministerstva se pochopitelně chovala protekcionisticky, snažila se ze státního rozpočtu urvat co nejvíc pro vlastní potřebu. Prioritou pro ně však byly byty. Projektové odbory resortů a závodů často zanedbávaly dovybavování sídlišť službami a občanským zařízením, především školami, školkami, poliklinikami a obchody, jež pro ně znamenaly investici navíc.

Ve snaze přispět především k větší komplexnosti a efektivitě stavebních investic byla v roce 1957 při krajských národních výborech, postupně také při národních výborech významnějších měst, zřízena funkce generálního investora bytové a občanské výstavby.³⁷ Krajský generální investor měl přidělované prostředky využívat pro komplexní výstavbu na území své působnosti, tedy včetně občanského vybavení.

Znárodnění projektových složek a stavebnictví, jejich kompletní celostátní reorganizace a centrální řízení se brzy pro režim ukázaly jako velké sousto. Samotné konfiskace a začleňování firem probíhaly ještě do roku 1953. Stavební výroba i projekce zůstávala rozdrobená také kvůli podnikovým a rezortním stavebním oddělením, například Československým dolům, Československým energetickým závodům a podobně. Centrální koordinace se ukázala jako nereálná a kolos Československých stavebních závodů se po krátké době zrušil. Jeho působení pak přešlo do kompetence ministerstva techniky, respektive ministerstva stavebního průmyslu, roku 1953 přejmenovaného na ministerstvo stavebnictví. Ministerstvo následně až do roku 1958 řídilo téměř veškerou stavební výrobu a realizaci skrze takzvané hlavní správy, mezi něž patřila i Hlavní správa pro stavby bytové a ostatní.³⁸ Po celou dobu procházel rezort celou řadou reorganizací a způsob řízení takto velkého odvětví se

---

³⁷ Jiří Voženílek, *Bydlení v Československu*, Praha 1958, s. 20.

³⁸ Vedle ní bylo dalších 7–13 hlavních správ: například Hlavní správa pro průmyslové stavby, pro inženýrské stavby, pro výrobu stavebních dílců a těžké montáže (od roku 1954), Hlavní správa keramiky a cihlářské výroby, geologického průzkumu a odbytu apod. NA Praha, f. Ministerstvo stavebnictví – Hlavní správy (pozn. 32), s. 10–12.

teprve hledal. Situaci stále komplikovala také ostatní ministerstva (například energetiky nebo dopravy), která si ponechala nebo dokonce zřizovala podle potřeby vlastní stavební oddělení, což centrální koordinaci stavebních a výrobních prací ještě více ztěžovalo.

V letech 1954 a 1955 investiční výstavba začala výrazně stagnovat. Převládaly rezortní zájmy, vývoj a výzkum stavební výroby nešel dopředu, zaostávala projektová příprava i kýžená typizace a prefabrikace. V říjnu roku 1955 na situaci reaguje Ústřední výbor Komunistické strany Československa klíčovým usnesením „o opatřeních ke zprůmyslnění a dalšímu rozvoji stavebnictví“. Časově se přijetí tohoto dokumentu kryje s definitivním zavržením socialistického realismu a nastolením Chruščovovy cesty k tvrdé industrializaci stavebnictví a stavění z panelů. Usnesení vyzvalo k přípravě nových typových podkladů pro bytovou výstavbu pro období 1958–1962. Tak byla přijata řada T 02 B a T 03 B, která umožňovala do budoucna flexibilně přejít ze zděných bloků na panely.

Popsané změny organizace stavebnictví od jeho znárodnění po rok 1958 vypovídají do jisté míry o překotném hledání funkčního systému a dobře ukazují i ekonomické problémy socialismu spojené s hledáním přijatelného a hlavně fungujícího kompromisu rozložení moci mezi centrem a lokálními institucemi a podniky. Trvalé napětí mezi oběma stranami ve výsledku nejvíc rozšiřovalo trhliny státního socialismu.

Zde se vrátím k výše zmíněným třem vzájemně propojeným principům ekonomického (ne)fungování státního socialismu. Jiří Suk v knize *Veřejné záchodky ze zlata* velice názorně vyvrací představu o tom, že centrum drželo v rukou všechnu moc disponovat majetkem a nižší články jen úspěšně plnily centrální plán.³⁹ Hovoří dokonce o silném, monopolním postavení výrobních podniků a jejich „ignoraci“ politických rozhodnutí a direktiv.⁴⁰ Slovy ekonoma Zdislava Šulce takový „centrálně přidělový model ekonomického mechanismu“ lze

---

³⁹ Suk dále upřesňuje: „Proto reálné ekonomické mechanismy existujícího socialismu jsou vždy kompromisem mezi centralizací a decentralizací.“ In: Suk (pozn. 29), s. 68.

⁴⁰ Ibidem, s. 74.

označit za „neuskutečnitelnou fikci“. „Ti, kteří se domnívají, že socialistický podnik se od kapitalistického liší tím, že na rozdíl od něho nemá žádný prostor pro vlastní rozhodování, se velmi mylí. (...) Podstatný rozdíl je však v tom, podle jakých kritérií (parametrů) v tomto volném prostoru rozhodují.“ Reálné chování socialistického podniku vysvětluje Šulc na principu „obráceného mini-maxu“: Podniky jsou vedeny trvalým a principiálním zájmem o minimalizaci úsilí při naplňování plánu a současně o maximalizaci důchodu ze státního rozpočtu – dotací, investic, mezd.⁴¹

Vztáhneme-li to na situaci ve stavebnictví, tak shora diktované plány odpovídaly často pouhým přáním centra a nižší stranické orgány a hlavně podniky je nemohly či nechtěly plnit. Pětiletky z velké části neodpovídaly výrobní kapacitě a finančním možnostem dodavatelských a realizačních podniků. Na plnění plánů nebyla připravená ani surovinová a technická základna, chyběly stavební materiály, technologie, mechanika. Hospodářské plány a plán výstavby bytů, jak ukáže text dále, brzy nikdo nebral za své a podřízené podniky vzdorovaly, respektive plnění plánů různě maskovaly či falšovaly. Produktivita práce i výkonnost ekonomiky pak v průběhu padesátých i šedesátých let ještě více klesala.

Po roce 1956 začínala být situace kritická. V roce 1958 strana urychlila proces decentralizace přijetím „zásad zvýšené ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví“, což v podstatě znamenalo přestavbu hospodářského systému. Smyslem bylo opustit direktivní metodu řízení, která „měla své opodstatnění v počátečním období budování socialismu, ale při dosaženém stupni vývoje se stávala brzdou“.⁴²

Konkrétní řízení mělo být přeneseno co nejdříve k výrobě, s rozšířením pravomocí podniků v oblasti plánování, finanční a prováděcí činnosti. Systém hlavních správ ministerstva stavebnictví, ale i ostatních ministerstev se zrušil a velká část pravomocí přešla

---

⁴¹ Zdislav Šulc, *Ke kritice politické ekonomie socialismu*, Praha 1990, s. 53, 56. Cit. podle Suk (pozn. 29), s. 70–71.

⁴² NA Praha, f. Ministerstvo stavebnictví – Hlavní správy (pozn. 32), s. 9.

na podniky a závody samotné. Strach z velkých změn a z tíhy převzaté zodpovědnosti měla nabourat takzvaná celostátní diskuse o hospodářství, která tomuto kroku předcházela a která, jak demonstroval předseda vlády Viliam Široký na stránkách *Rudého práva*, ukazuje „rozhodující význam účasti pracujících na řízení státu“.⁴³ Podobné uklidňování společnosti a vytváření atmosféry liberalizace demonstrovala ve stejné době, ovšem v jiné oblasti, celostátní diskuse o bydlení, o které bude ještě řeč.

Decentralizace versus centralizace

Na základě usnesení XI. sjezdu Komunistické strany Československa v červnu 1958 byla provedena výše zmíněná reorganizace řízení, plánování a financování průmyslu a stavebnictví. Do konce padesátých let také spadá první pokus o ekonomickou reformu – takzvaná Rozsypalova reforma, na kterou po krachu třetí pětiletky navázala radikální reformní skupina kolem Oty Šika (pracovala v letech 1963–1968). Smyslem reorganizace a decentralizace řízení bylo přenést rozhodovací kompetence na podniky a krajské výbory, přenést zodpovědnost na nižší úroveň a blíže k lidem.

Režim si na jedné straně dobře uvědomoval, že chce-li prosperitu, musí motivovat podřízené orgány a podniky k větší výkonnosti. K té ovšem už nestačilo mávat ideologickými hesly. Režim musel použít motivaci penězi, dobovým jazykem motivaci „*hmotnou zainteresovaností*“. Nová mzdová soustava z přelomu padesátých a šedesátých let měla za cíl snižovat základ mzdy a zvyšovat podíl prémie, odměn odvislých od kvality práce. Takový mechanismus předpokládal do jisté míry tržní chování, které však režim zároveň z centra brzdil častými byrokratickými zásahy a zcela nereálnými požadavky růstu.⁴⁴ Slibně se rozjíždějící proces decentralizace tak hned v roce 1960 pohřbilo vyhlášení zcela nerealistického plánu pro třetí pětiletku.

---

⁴³ *Rudé právo* XXXVIII, 28. 2. 1958, č. 59, s. 1.

⁴⁴ Suk (pozn. 29), s. 68–69.

Vše ještě zhoršil, jak vzpomíná Ota Šik, Chruščovem vyhlášený sedmiletý plán, během něhož mělo SSSR do roku 1970 dohnat a předejít ve výrobě Spojené státy americké. *„Také Novotný začal v tomto růstovém nadšení něco blábolit o tom, že ještě naše generace 'bude žít v komunismu'. Tedy v období, kdy podle Marxe, každý člověk dostane spotřební zboží bez peněz a jen podle svých potřeb“*,⁴⁵ doplňuje Šik. Příslib komunismu se stal „závazný“ i pro ostatní státy socialistického bloku. Odpovídal mu důraz na růst životní úrovně i nový model obytného okrsku dimenzovaného svými službami a vybavením právě na život „budoucích lidí“ komunistické společnosti, což připomenu ještě později.

Zároveň v době tání, v letech 1956–1960, zesiluje, a to z obavy z přílišné liberalizace, tlak na upevnění moci, aby se tak předešlo událostem v Maďarsku a Polsku. Spolu s uvolněním a decentralizací tak paradoxně sílila kontrola a narůstala byrokracie i strach strany ze ztráty legitimacy. Režim dokonce znovu přistoupil k tvrdým represím. V roce 1958 proběhla vlna politických čistek, která měla zajistit stranickou loajalitu lidí ve vedoucích funkcích a exemplárně „potrestat“ méně spolehlivé kádry. Kádrová obměna znamenala politickou pojistku pro dodržování pravidel a plnění úkolů. Ve stejném duchu proběhla akce „architekti do výroby“, ve které politicky méně spolehliví, ale často velice schopní projektanti dočasně posílili chybějící kapacity stavebních podniků. Měla se tím pravděpodobně vyřešit i kritizovaná projektová nepřipravenost a pramalá angažovanost výrobních podniků. Na čtyři roky se také projekty nelogicky rozdělily na zadávací a prováděcí složku, které spadaly pod různá pracoviště.⁴⁶

Stavy krajských projektových ústavů se tím výrazně oslabily, ale na druhou stranu architekti získali ve stavební výrobě a realizační složce cenné osobní kontakty a v mnoha případech pak mohli těžit z hlubší spolupráce mezi architektem a stavitelem. Politické čistky

---

⁴⁵ Ota Šik, *Jarní probouzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s. 94.

⁴⁶ Vzniklou situaci architektů odvedených do výroby kritizuje například sborník *20 let práce Krajského projektového ústavu v Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1969, nestránkováno.

na některé architekty dopadly zvlášť tvrdě. Mnozí skončili u soudu či dokonce ve vězení, často za vykonstruované „rozkrádání socialistického majetku“. V kultuře se ve stejné době vedla ideologická kampaň proti časopisu *Květen*, filmovému festivalu v Bánské Bystrici a podobně. Na pozadí zdánlivého uvolnění tu byl cítit strach režimu, stoupala aktivita státní bezpečnosti, která v roce 1960 mimochodem preventivně připravila seznam možných nepřátel režimu, takzvaných „bývalých lidí“.

Jak vyplývá z předešlých řádků, na přelomu padesátých a šedesátých let jsme svědky mnoha protichůdných tendencí režimu. Na jedné straně probíhá snaha o uvolnění a demokratizaci poměrů, na straně druhé se z centra zpříšňuje dohled a kontrola. Stejný pohyb nastává v procesu decentralizace řízení a plánování, kterou brzy vystřídá tuhý centralismus. Antonín Novotný hned v roce 1961 pod tíhou ekonomického propadu proces decentralizace zastavil a situaci se rozhodl řešit tvrdou disciplínou v plnění plánu a centrálních ukazatelů a hlavně permanentní stranickou kontrolou. Ve výsledku situaci opět zhoršil. Plnění nadsazeného plánu se ukázalo jako nereálné, podniky své výsledky opět maskovaly a ekonomika se dále propadala. Krach třetí pětiletky pak vyvrcholil rokem 1963, během něž klesal dokonce i národní důchod, což se stalo v plánované ekonomice vůbec poprvé.⁴⁷

Neblahý vývoj v letech 1961–1965 ilustruje Ota Šik ve svých pamětech na následujících číslech: „*Místo růstu průmyslové výroby o 56% se dosáhlo jen 19,7%, zemědělství vzrostlo místo o 23% jen o 0,7% a investice vzrostly jen těsně o polovinu; místo o 12 miliard jen o 6 miliard Kč. Národní důchod se zvětšil během 5 let místo o 42% jen o 10,2%.*“⁴⁸ Šik a mnozí proreformní ekonomové včetně citovaného Zdislava Šulce však spatřovali příčinu nízkého růstu hlavně v nadsazených plánech a v permanentních zásazích státu do hospodářství. Oproti tomu by výrazně pomohlo ponechat chod ekonomiky na ryze ekonomických nástrojích, na

---

⁴⁷ Eva Vondrová, *Ekonomická reforma 1965–1969*, Praha a Brno 2010, s. 7–19.

⁴⁸ Šik (pozn. 45), s. 95. – Viz také Ota Šik, *Cesty k překonání nerovnováhy v našem hospodářství*, *Nová mysl* XXI, 1967, č. 3, s. 20–25.

vztahu nabídky a poptávky. Ke stejným závěrům docházejí dnešní analýzy hospodářských dějin.⁴⁹ Cristoph Boyer dokonce zobecňuje nefunkčnost systému a píše, že „*státní socialismus formuluje vysloveně ambiciózní, až by se chtělo říci pomatené celospolečenské cíle a definuje jednoznačně nevhodné prostředky k jejich dosažení*“.⁵⁰

03. Ferdinand Čulík, dobový plakát k usnesení XI. sjezdu KSČ k řešení bytového problému do roku 1970, 1959. (repro. Ne Boltai! Collection)

04. Jiří Havlín, dobový plakát k účasti ministerstev na řešení bytového problému, 1960. (repro. Ne Boltai! Collection)

Komise ÚV KSČ k řešení bytového problému 1959–1962

Mezi nadsazené a ambiciózní cíle spojené s iluzí růstu hospodářství a životní úrovně formulované centrem na sklonku padesátých let patřilo usnesení „*k řešení bytového problému do roku 1970*“, které vydal Ústřední výbor KSČ v březnu 1959 [3, 4]. Velkorysý plán strany, vyřešit bytový problém, zdvojnásobit dosavadní intenzitu stavění a během desetiletí postavit

⁴⁹ Drahomír Jančík, Kolaps třetí československé pětiletky (1961–1962). Mechanismy nerovnováhy v centrálně-přídělovém modelu ekonomiky v porozumění Zdislava Šulce, in: *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace*, Praha a Ostrava 2015, s. 415–440. – Vondrová (pozn. 47) – Karel Kaplan, *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968*. Praha 2008.

⁵⁰ Boyer (pozn. 12), s. 405.

milion dvě stě tisíc bytů, musel většinu podřízených orgánů přivést na pokraj paniky, neboť se už tak potýkaly s velkými problémy, jak plnit plán a vykazovat růst.

V tomto směru podávají zajímavá svědectví dokumenty Komise pro řešení bytového problému Ústředního výboru KSČ, která měla všechna „přání“ strany z březnového usnesení z mocenských pozic protlačit: realizovat experimenty, šířit propagandu, rozběhnout družstevní a podnikovou výstavbu a dohlížet na plnění plánu. Scházela se nejčastěji ve složení Rudolf Barák (místopředseda vlády), Oldřich Černík (tajemník ÚV KSČ), Oldřich Beran (ministr stavebnictví), Július Ďuriš (ministr financí), Otakar Šimůnek (předseda-ministr Státního plánovacího úřadu), Božena Macháčová-Dostálová (ministerně spotřebního průmyslu), Jiří Voženílek ve funkci předsedy Státního výboru pro výstavbu či Jiří Gočár za Svaz architektů ČSSR.⁵¹ Někteří členové se během trvání komise samozřejmě obměnili: Rudolfa Baráka po sesazení zastoupil předseda vlády Viliam Široký, Oldřicha Černíka na chvíli nahradil nově zvolený tajemník Alexander Dubček, Oldřicha Berana na pozici ministra stavebnictví (výstavby) vystřídali Josef Korčák a Samuel Takáč. Jiří Voženílek po zrušení Státního výboru pro výstavbu v roce 1960 komisi již nenavštěvoval a věnoval se plně své nové funkci hlavního architekta hlavního města Prahy.

Do práce na bytovém problému, experimentech a nových typech zapojovala Komise pro řešení bytového problému ÚV KSČ ostatní ministerstva a orgány na nejvyšší úrovni. Projednávala při tom další „zlepšovací“ náměty vzešlé z expertních kruhů, například ze Svazu architektů, Studijního a typizačního ústavu či Výzkumného ústavu výstavby a architektury. V krajských a okresních výborech strany vznikly samostatné komise pro řešení bytového problému. Jejich činnost hodnotila zpráva ústředního výboru v prvním roce jako

---

⁵¹ Dále k členům patřili Antonín Krček (vedoucí tajemník MV KSČ Praha), Miloslav Krupička (vedoucí XI. oddělení ÚV KSČ), Václav Pašek (tajemník ÚRO), Jozef Lenárt, Josef Hulínský (předseda KNV), Zdeněk Půček (I. náměstek ministra-předsedy Státní plánovací komise).

neuspokojivou. Schůze komisí se konaly nepravidelně a řešily nepodstatné věci, někde ani komise ještě nevznikly.⁵² Ani později se jejich práce v očích centra nijak nezlepšila.

Komise ústředního výboru během krátkého trvání zabředla do byrokratismu – planého mluvení, papírování a neschopnosti převést ambiciózní plány do praxe. Nepodařilo se jí zajistit u potřebných dodavatelů úspěšnou realizaci slibovaných experimentálních staveb, přestože k tomu vyzvala ostatní rezorty – ministerstvo stavebnictví, strojírenství a spotřebního průmyslu. Série experimentů z let 1959–1961, jak komise sama konstatovala, ztroskotala na problémech nefunkčního systému „demokratického centralismu“. *„Na jedné straně si krajské výbory neuvědomily dostatečně svou odpovědnost za splnění úkolu, projevíly váhavost při rozhodování a snahu po přenesení odpovědnosti na vyšší orgány, na druhé straně ústřední orgány neposkytly krajům dostatečnou pomoc při zajišťování úkolů.“*⁵³

Z tohoto citátu i z mnoha dalších dokumentů Komise pro řešení bytového problému jednoznačně cítíme zmiňované trhliny centrálního řízení, napětí mezi podniky a plánovacím centrem, celkovou zaostalost průmyslu a neschopnost rezortů. Navzdory tomu se komise v prvních optimistických letech zabývala „reformou“ bytové výstavby, uplatňováním nových pokrokových metod, technologií, přechodem na „vyšší kulturu bydlení“ socialistické, ne-li dokonce komunistické společnosti. Součástí této strategie tvořily nejen experimenty, ale i první celostátní diskuse o bydlení, výzkumy, zahraniční cesty, projektové soutěže a různé zlepšováky a pokusy iniciované zdola – z krajů, z družstev nebo z Československého svazu mládeže.

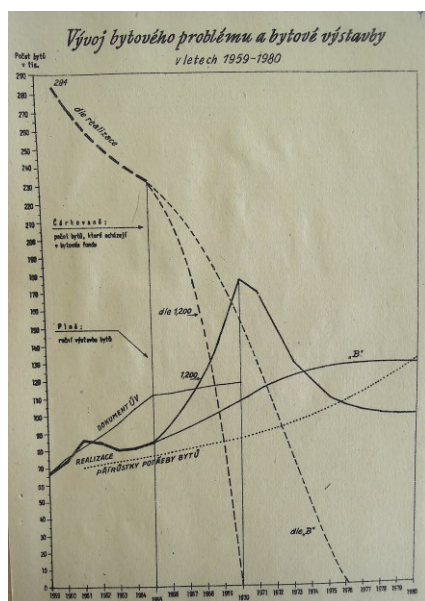
---

⁵² NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a. j. 5, zasedání 16. 9. 1959, bod 1: Kontrolní zpráva o plnění usnesení ÚV KSČ v řešení bytového problému v ČSR, fol. 55.

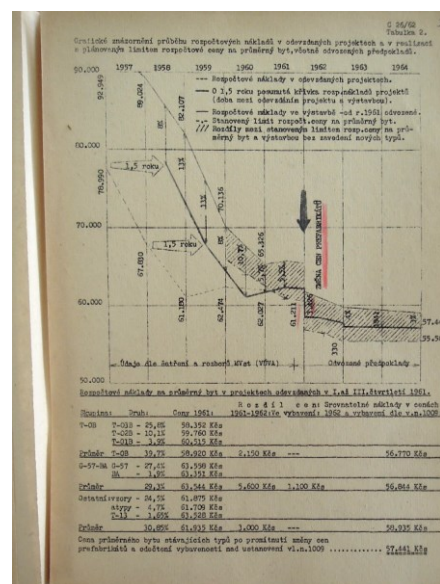
⁵³ Přizvaly se ostatní rezorty, aby zajistily hladší splnění experimentů – ministr chemického průmyslu, strojírenství, spotřebního průmyslu. Zpráva o zajištění pokusných projektů obytných domů a jejich ověření na experimentálních stavbách, NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 2, aj. 6, zasedání 22. 12. 1959, bod 2: Zpráva o zajištění pokusných projektů obytných domů a jejich ověření na experimentálních stavbách, fol. 28.

Hlavní cíl komise ovšem spočíval v plnění stranického usnesení, vyřešit bytový problém a postavit nerealistický objem 1 200 000 bytů, s tím, že ekonomické kalkulace na jeden byt vyžadovaly radikálně snížit celkovou spotřebu hmot, práce a nákladů. Hlavně podle těchto ekonomických kritérií se hodnotily veškeré experimenty či takzvané *rychlostavby*. Celkově lze priority komise shrnout do několika bodů: (1) naplnit plán postavených bytů v jednotlivých krajích; (2) výstavbu zabezpečit dostatečným materiálem a výrobou a řešit problémy se zásobováním; (3) realizovat a vyhodnotit experimenty a na jejich základě připravit a schválit nové typové podklady pro bytovou výstavbu po roce 1963; (4) zavést a naplno rozvinout nové formy bytové výstavby (družstevní, podnikovou a soukromou); (5) zvýšit „*hmotnou zainteresovanost*“ občanů na bytovém fondu (upravit nájemné, poplatky za teplo a vodu, údržbu a komunální služby); (6) využít „*hmotnou zainteresovanost*“ při zvýšení kvality výrobních podniků i stavebních čet; (7) zvyšovat úroveň bydlení (druhovost bytů a okrsků).

V letech 1960–1963 se v dokumentech komise odráží prohlubující se ekonomická krize. Otázka řešení bytového problému do roku 1970 se v rétorice mění na otázku řešení akutních nedostatků bytové výstavby, kritického neplnění plánu, ze kterého se pětiletka rozdrobila na

05. Křivka vývoje bytové výstavby s propadem v letech 1961–1965. (NA 10/2 sv. 3, a.j. 8)

06. Graf vývoje rozpočtových cen bytů z roku 1962. (NA 10/22, sv. 4, a.j. 19)

roční harmonogramy. Připomeňme však, že původní plán strany se nemohl potkat s úspěchem, neboť počítal postavit během jedenácti let 1 200 000 bytů, což znamenalo postavit za rok téměř trojnásobek stávající roční bilance – více než sto tisíc bytů (!). I když se v roce 1960 výstavba vyvíjela slibně a překonala hranici padesáti tisíc bytů, pak následný propad ekonomiky znamenal v letech 1963–1967 trvalý pokles počtu bytů za rok [5]. Bytová výstavba se pomalu nastartovala až rokem 1968 a výrazného nárůstu objemu dosáhla v roce 1970, přičemž původní hranici stotisícového přírůstku se přiblížila jen za rok 1976.⁵⁴

Ústřední výbor strany měl neustále důvod k nespokojenosti a zvyšoval tlak na kontrolu. V zápisech komise z uvedeného období se opakují stejné problémy – plán nových bytů se nedodrží, zadané úkoly směrem dolů jsou plněny „*pomalou a mizerně*“. V reakci na výtky shora kraje oprávněně poukazyvaly na špatnou projektovou připravenost a hlavně na nedostatečné dodávky materiálů a výrobků, za které zodpovídala příslušná ministerstva. Například v Praze, která mimochodem splnila plán na pouhých 18 procent, čekalo v roce 1960 pět set bytů na dokončení, protože chyběly ocelové zárubně, parkety, rozvaděče a radiátory.⁵⁵ Takových případů se na nejvyšší úrovni řešilo hned několik.

Stavělo se nejen málo a pomalu, ale také draze. Centrální orgány sice krajům stanovily ceník pevných odbytových cen typových bytových staveb, ale stavební výroba tvrdila, že cenový strop nelze dodržet, a podle tohoto ceníku národním výborům nefakturovala. Ty se s tím vyrovnaly tak, že hradily chybějící finance z prostředků zamýšlených pro občanské a technické vybavení. Státní plánovací komise si na to stěžovala v roce 1961 a při sestavování plánu výstavby bytů na rok 1962 národním výborům rozdělila ve státním rozpočtu prostředky

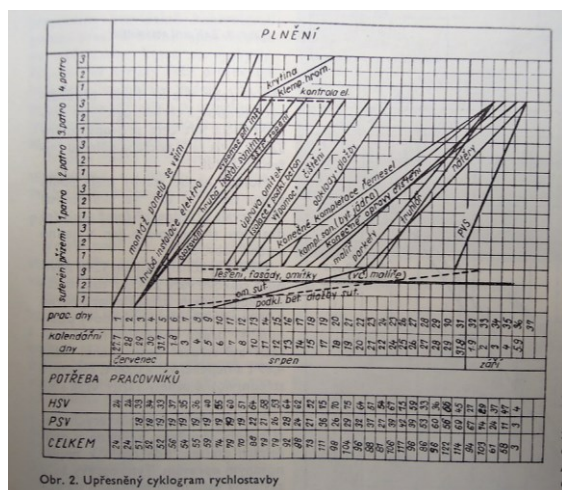
---

⁵⁴Více viz Český statistický úřad: <https://www.czso.cz/documents/10180/20567463/820913t01.pdf/17cac287-9f50-4ded-83ec-15a3edf15ac9?version=1.0> vyhledáno 10. 9. 2016.

⁵⁵ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a.j. 5 (pozn. 52), fol. 59.

konkrétně na jednotlivé formy výstavby (státní, družstevní, podniková) a odděleně na komplexní vybavenost.⁵⁶

Z místních snah o zlepšení situace chválila komise brněnský pokus o *rychlostavbu* na Olomoucké ulici, při kterém byl připravený všechen materiál, zařízení a dodávky před zahájením stavby a tím pádem se za 36 dnů stihlo postavit 37 dokončených (!) bytových jednotek [7]. Kontrolní zpráva komise k tomu dodává: „Při konečném hodnocení výsledků na rychlostavbě vyslovili pracovníci podniku [Pozemní stavby Brno] názor, kdyby dodavatelské

07. Cyklogram prací na rychlostavbě v Brně. (repro. *Pozemní stavby*, 1960, č. 1)

Položka		PRAHA		BRNO	
		42 b. j.	1 b. j.	37 b. j.	1 b. j.
Hodnota S z toho HSV	Kčs	2 903 400	69 128	2 389 512	64 581
včetně subdodávek PSV	Kčs	1 739 200	41 300	1 401 569	37 895
	Kčs	1 164 200	27 828	987 543	26 686
Odpracováno celkem z toho HSV	směn	2 975	70,83	2 725	73,58
včetně subdodávek PSV	směn	1 693	40,30	1 668	45,08
	směn	1 282	30,53	1 057	28,50
Na kompletní výstavbě odpracováno celkem z toho HSV	hod.	27 792	661	24 951	674
PSV	hod.	13 699	374	13 065	407
	hod.	12 098	287	9 896	267
Počet hodin připadajících na 1 směnu z toho HSV	hod.	9,34	—	9,16	—
PSV	hod.	9,27	—	9,05	—
	hod.	9,41	—	9,36	—
Produktivita					
celkem hodinová	Kčs	104,—	—	96	—
HSV	Kčs	971	—	877	—
směnová	Kčs	111	—	93	—
PSV	Kčs	1 028	—	840	—
hodinová	Kčs	97	—	100	—
směnová	Kčs	905	—	934	—
Náklady celkové z toho HSV	Kčs	2 795 600	66 561	2 217 917	59 944
včetně subdodávek PSV	Kčs	1 631 400	38 842	1 228 712	33 219
	Kčs	1 164 200	27 719	989 205	26 725
Zisk celkem	Kčs	107 800	2 500	171 595	4 637
Základní materiál včetně cenových odchylek	Kčs	1 075 600	25 600	767 604	20 748
Základní mzdy	Kčs	151 700	3 600	142 704	3 856
Náklady na provoz mechanismů	Kčs	108 000	2 600	29 115	789
Ostatní přímé náklady	Kčs	30 400	700	6 066	163
Režijní náklady	Kčs	265 700	6 300	233 223	7 633

08. Ekonomické srovnání rychlostavěb v Praze a Brně. (repro. *Pozemní stavby*, 1960, č. 3)

podniky zajišťovaly plynule a kvalitně stavební hmoty, materiály a zařízení na bytovou výstavbu, že mohou podstatně zvýšit objem výstavby. Tento názor je pro dodavatelská ministerstva k zamyšlení, protože na stavbách jsou velké prostoje, nespokojenost dělníků a techniků, kteří nemohou pochopit, proč v plánovaném hospodářství existují poruchy, bezradnost a neoperativnost na ministerstvech a v podnicích při zajišťování dodávek pro

⁵⁶ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 4, a.j. 17, zasedání 20. 11. 1961, bod 2: Zpráva o přípravě plánu bytové výstavby na rok 1962, fol. 1–13.

bytovou výstavbu.“⁵⁷ Nadšení z metod brněnské *rychlostavby* se vzápětí přeneslo také do Prahy, kde se v ještě kratším čase podařilo „vzorově“ postavit bytový dům typu G 57, a to v rámci nově budovaného sídliště Antala Staška [8].

Problémy s dodržением usnesení strany „k řešení bytového problému“ si všichni přehazovali jako horký brambor, jeden sektor sváděl vinu na druhý. Kontrolní zprávy celkem otevřeně konstatují, že v oblasti řízení je všude všechno špatně: na úrovni krajských komisí, volených orgánů národních výborů, na úrovni odborů (Ústředí rady odborů i ROH) a ústředních orgánů státní a hospodářské správy včetně Státní plánovací komise a ministerstva stavebnictví. V souvislosti s problémy na nejvyšších místech jedna ze zpráv otevřeně přiznává, že na příslušných odborech sedí lidé, kteří „nemají dostatek schopností řešit složité otázky bytové výstavby“.⁵⁸ Materiály ústředního výboru tak nechtěně dokumentují všeobecný a vleklý problém byrokratismu, neschopnosti, nezodpovědnosti až lajdáctví, který prorůstal napříč sektory i do nejvyšších míst.

Výstižně to popsal Jiří Suk: „*Napětí mezi decizní a výrobní sférou, ale i mezi samotnými centrálními orgány (například mezi resortními odbory Státní plánovací komise a příslušnými ministerstvy) je trvalé. Agenturní analýzy vyvolávají realistickou představu o začarovaném kruhu vzájemného slibování a klamání. (...) Informace o nedostacích se zamlžují nebo potlačují, klady se nafukují, ne-li vymýšlejí. Prostředí byrokratického vykazování umožňuje všemožné kejklářství.*“⁵⁹ Suk také zdůrazňuje, že stav ekonomiky se přísně tajil, informace o skutečném stavu nešly ven. Bojkotování vydaných nařízení a potenciální hospodářskou kriminalitu i vzrůstající kritiku proreformních ekonomů navíc tajně sledovala Státní bezpečnost.

---

⁵⁷ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a.j. 5 (pozn. 52), fol. 59.

⁵⁸ Ibidem, fol. 57.

⁵⁹ Suk (pozn. 29), s. 99.

Jak se zdá, usnesení strany „*k řešení bytového problému*“ z března roku 1959 bylo od začátku odsouzeno k neúspěchu. Skrze málo účinné byrokratické zásahy nebylo schopno naplnit příliš ambiciózní, slovy Christopha Boyera až pomatené cíle, ale na druhou stranu zrcadlí krátkou vlnu optimismu konce padesátých let. V atmosféře prvních známek hospodářského růstu, v opojení dovršeného socialismu a pod dojmem nového demokratického centralismu se budoucnost jevila slibně. V tomto duchu usnesení zahájilo také první celostátní diskusi o bydlení, která na jedné straně měla dokreslit obraz demokratizace poměrů a deklarovanou „*účast pracujících na řízení státu*“, na straně druhé získávala občany i podniky pro větší spoluúčast na financování bydlení. Právě výsledky diskuse – zvýšení obytného standardu bytů a nárůst podílu bytů vyšší kategorie – a jejich přijetí politbyrem Ústředního výboru KSČ v roce 1960 lze považovat za největší úspěch nového stavebního programu. Propagace nových směrů v bydlení, výstavby nových typů panelových domů a rozsáhlých sídlišť formou krajských výstav nazvaných *Nové bydlení* se navíc setkalo s obrovským zájmem veřejnosti [9].

Optimismus z úspěchů výstav

09. Výstava *Nové bydlení* v Praze v roce 1961 (repro. *Pozemní stavby*, 1961)

však netrval dlouho. Následující materiály Státní plánovací komise konstatovaly, že výstavbu bytů podle připravovaných typů (budoucí T 06 B – T 08 B) v plánovaných letech 1963–1965 nelze realizovat vzhledem k nedostatku potřebných surovin a k nezajištěným investičním nákladům na nová zařízení paneláren, na výrobu nových prvků (zejména stropních panelů o rozponu 6 metrů) a materiálů (umakartu, lepidel a tmelů).⁶⁰ Koneckonců už pro uvedené

⁶⁰ Přejít na novou „*technicko-výrobní základnu*“ progresivních typů panelové výstavby a vyššího standardu bydlení odmítala téměř veškerá ministerstva a hlavně krajské národní výbory s tím, že je to za stávajících ekonomických, materiálových a technických podmínek nereálné. Kraje k tomu požadovaly navýšit investice téměř o 100 miliónů Kčs (celkové investiční náklady do nové základny pak činily 310 miliónů korun!). NA, f.

výstavby se do poslední chvíle téměř nepodařilo zajistit výrobu vzorových bytových jader, jejichž navrhovaná kvalita přesahovala možnosti výroby. Státní plánovací komise navíc celkově nesouhlasila se zvyšováním bytového standardu nových typů, které překračovaly ceny bytů určené 3. pětiletým plánem [6].⁶¹ Připomeňme, že ceny určené centrálním plánem byly nerealistické, a jak už jsem zmiňovala v předešlém textu, podniky podle ceníku nefakturovaly. Ekonomická reformní skupina Oty Šika právě tuto cenovou nepružnost navrhovala nahradit tržním chováním podniků a jejich částečnou svobodou při tvorbě cen, což se do praxe částečně promítlo až v druhé polovině šedesátých let.

Politbyro ÚV KSČ trvalo na svém, zavedení nových typů do výstavby nařizovalo urychlit a všemožně urgovalo potřebnou výrobu. Nakonec se však pro stavbu bytů minimálně do roku 1965 hledala náhradní řešení, dostupné materiály i technologie a z dosavadních typů se používaly zejména vylepšené varianty panelové soustavy G 57 (například B 60 v Brně).⁶² Budování obrazu rostoucí životní úrovně bylo pro stranu zásadní. Dodržela proto také požadavek na zvýšení počtu bytů 3+1, které měly tvořit až 60 procent celkové výstavby, a nadále vyžadovala přechod na nové progresivní typové podklady (typy T 06 B – T 08 B).

KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 4. aj. 17, zasedání 20. 11. 1961, bod 4: Zpráva o stavu prací na zajišťování bytové výstavby podle nových typových podkladů od roku 1963 s návrhem usnesení politického byra ÚV KSČ, fol. 1–33 a 73–88.

⁶¹ Plán rozpočtových cen bytů ve třetí pětiletce neměl u bytu o 37 m² překročit 61 000 Kčs. Do roku 1965 se cena dokonce měla snížit až na 58 000 Kčs. Nové typové podklady T 06B – T 08B se zvýšeným standardem ale plánovanou cenu překročily dokonce o 10–12 tisíc Kč. Ministerstvo výstavby na jejich obranu argumentuje tím, že cenové limity plánu neodpovídají realitě a tvorba cen často neodráží skutečné náklady. Odpověď Státní plánovací komise zněla: „*V podmínkách socialistické ekonomiky nelze běžně přizpůsobovat ceny vývoji vlastních nákladů. Delší dobu neměnné ceny zajišťují pevnou základnu pro určování ukazatelů plánů, podle kterých jsou posuzovány výsledky hospodaření dodavatelů i odběratelů.*“ NA 10/22, sv. 4. aj. 17, Zasedání komise 20. 11. 1961, bod 4, Zpráva o stavu prací na zajišťování bytové výstavby podle nových typových podkladů od roku 1963 s návrhem usnesení politického byra ÚV KSČ, fol. 17-22, citát fol. 22.

⁶² U nových domů se navrhuje šetřit na stavbě suterénu, od kterého se může upustit, a prádelny nebo sušárny lze přesunout do vybavení okrsku. Takové případy známe například ze sídliště Juliánov v Brně či v Olomouci na třídě Kosmonautů.

Domnívám se, že díky přinejmenším deklarovanému společnému zájmu o celkové zlepšení bydlení se podařilo během šedesátých let dosáhnout určitého napětí mezi stranickými orgány, veřejností a architekty. V dialogu a vzájemné kontrole se pak na danou proklamaci jednotlivé strany odvolávaly a vymáhaly plnění vyššího standardu bydlení a kvality obytných souborů, lepšího vybavení bytů i okrsku, výroby stavebních prvků a v neposlední řadě i nároků na estetické působení životního prostředí.

Prezentace cílů jako architektonických a politických zároveň pomáhala architektům při obhajobě náročných projektů a při argumentaci s výrobními podniky a dodavateli, na které z druhé strany tlačily ústřední orgány. S novými typy T 06 B – T 08 B skutečně v mnoha případech architekti dokázali postavit „krásná“ sídliště. Dlužno říci, že jejich úsilí představitelé měst, straničtí funkcionáři a politici oceňovali. „Krásná“ sídliště splňovala i jejich představy o vyšší kvalitě a životním standardu. Novými sídlišti se stát chlubil také v zahraničí. Úskalí slibně nastoupené cesty k lepší kvalitě hromadného bydlení však spočívalo v tom, že touha centra po lepších výsledcích skrývala vnitřní rozpor. Vyšší kvality chtěli centrální plánovači (zejména Státní plánovací komise) dosáhnout za méně peněz a doufali, že samotný typ panelových domů bude „krásný“ a levný zároveň, čímž se příslovečně zabijí dvě mouchy jednou ranou. Vyšší standard postavených domů však ve výsledku obnášel lepší stavební materiály (zejména izolace), kvalitní dokončovací práce, lepší podlahoviny, nátěry, architektonické detaily apod. Všem bylo brzy jasné, že nelze zabít dvě mouchy jednou ranou holotypem, pouhou montáží domů z panelů.

Komise pro otázky životní úrovně 1963–1968

V době vrcholící krize třetí pětiletky, v roce 1963, převzala otázku hromadného bydlení do svého působení při Ústředním výboru KSČ nově založená Komise pro zvyšování životní

úrovně, kterou vedl Jaromír Dolanský.⁶³ Mezi další členy patřili ekonomové Karel Kouba a Josef Goldman, kteří na půdě Ekonomického ústavu ČSAV pracovali na přípravě ekonomické reformy. Z dalších členů jmenujme Boženu Macháčovou-Dostálovou, ministryni spotřebního průmyslu, která zasedala již v předešlé Komisi pro řešení bytového problému. O něco později do komise přišel také Lubomír Štrougal.

Vzniku komise předcházelo jedenáct bodů usnesení XII. sjezdu ÚV KSČ z roku 1962, které se všechny různým způsobem dotýkaly dlouhodobého plánu na zvýšení životní úrovně společnosti. Z podnětu sjezdu se začalo intenzivně pracovat také na zmíněné ekonomické reformě vedené Otou Šikem. Šik, který zpočátku řídil „jen“ takzvanou teoretickou reformní skupinu v rámci Státní komise pro řízení a organizaci, brzy našel v prosazování nových zásad velkou oporu u řady reformních ekonomů napříč ostatními liniemi reformy. Za jeden z prvních kroků k uvolnění poměrů lze označit návrh Zásad zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství, který ústřední výbor strany kvůli obavám ze ztráty mocenského monopolu ve prospěch podniků zablokoval. Postupující problémy hospodářského propadu však vynesly Šikův model tržního socialismu na světlo ještě několikrát – v Programu urychlené realizace nové soustavy řízení v roce 1967 a o rok později v rámci Pražského jara, kde se dočkal širší politické podpory. Hospodářská reforma slibovala zásadně oddělit stát od podnikové sféry a posouvala tím původní koncept od decentralizace k demokratizaci poměrů.⁶⁴

---

⁶³ Jaromír Dolanský patřil v druhé polovině 60. let k reformnímu křídlu strany. Komise pro otázky životní úrovně zasedala v letech 1963–1968. Spolupracovala s ekonomickou a ideologickou komisí ÚV KSČ a společně se podílela na reformním úsilí šedesátých let. NA, f. KSČ– ÚV 1945–1989, Komise pro otázky životní úrovně 10/2, , sv. 1, aj. 2, zasedání 24. 10. 1963, bod 4: Program komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně, s. 1–12. – Viz také Jiří Knapík – Martin Franc a kol., *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967 I.*, Praha 2012, s. 435–437.

⁶⁴ Vondrová (pozn. 47), s. 13. – Viz také Ota Šik, Cesty k překonání nerovnováhy v našem hospodářství, *Nová mysl* XXI, 1967, č. 3, s. 20-25.

Architekti nové ekonomické zásady uvítali, neboť reorganizovaly vztahy mezi investorem, projektantem a dodavatelem a ateliéry díky nim mohly získat větší pravomoci a samostatnost. Silný vliv měly právní a hospodářské úpravy na organizaci prvních samostatných projektových ateliérů (Sdružení projektových ateliérů Praha a Sial) a tvůrčích skupin. Svůj podíl na tom mělo reformám nakloněné křídlo ústředního výboru Svazu architektů. Rozhodující politický význam svazu se ukázal již v roce 1963, kdy se „*pro nesprávné tendence podobné tendencím na ostatních úsecích kulturní tvorby*“ raději o rok odložil druhý sjezd architektů.⁶⁵ Ten sice v následujícím roce 1964 proběhl z ideologického hlediska hladce, ale tlak organizace na režim tím neskončil, právě naopak. Nové zásady řízení slibovaly kýžené změny uskutečnit. Administrativně se na celém procesu podílela Státní komise pro investiční výstavbu ve spolupráci se Svazem architektů. Jiří Klen v úvodníku *Československého architekta* v roce 1966 vítal nové zásady slovy: „*Nyní zbývá – přejít od slov k činům!*“⁶⁶ V článku pak přibližuje přetrvávající monopol výrobců a reálné problémy ve vztahu architekt – dodavatel, obhájí pozici projektanta jako „*přirozeného spojence*“ investora a prostředníka společenských požadavků na kvalitu výroby a tvorbu vyšší úroveň života.

Komise pro otázky životní úrovně v šedesátých letech řešila bydlení jen jako jednu z položek a zabývala se spíše koncepčními otázkami rozvoje životní úrovně a palčivými problémy stagnující životní úrovně v Československu – nedostatkem služeb, spotřebního zboží a jejich nízkou kvalitou. Strana stála navíc o zkrácení pracovní doby, zahraniční turismus a vyšší export.⁶⁷ Motivovala ji k tomu, podle sovětského vzoru, snaha zabezpečit

---

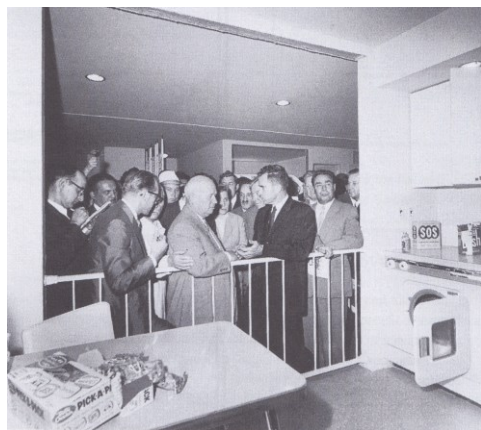
⁶⁵ Kaplan (pozn. 49), s. 341–342.

⁶⁶ Jiří Klen, Po slovech – činy, *Československý architekt* XII, 1966, č. 1–2, s. 1.

⁶⁷ Další témata probíraná v komisi jsem si rozřídila dle četnosti na následující: (1) otázky hmotné zainteresovanosti a mzdové politiky; (2) rozdíly v životní úrovni obyvatelstva (oblast „*péče o matku a dítě*“ a otázka „*vyrovnání měst a venkova*“); (3) otázky pracovní doby, rozšíření a lepší využití volného času (úroveň a

„rozhodující zájmy dělnické třídy“ a dosáhnout „životní úrovně, která by byla vzorem pro pracující i v předních kapitalistických zemích“.⁶⁸

Budování socialismu ve východním bloku bylo sice oficiálně dokončeno kolem roku

10. Nikita Chruščov s Richardem Nixonem při prohlídce Americké národní výstavy v Moskvě v roce 1959. (repro. Ana Miljački, *The Optimum Imperative*: 2017)

1960, ale kvalitou života sovětské satelity za kapitalistickým světem evidentně pokulhávaly, což si jejich obyvatelé uvědomovali i vzhledem k pronikajícím informacím ze Západu.

Koneckonců Nikita Sergejevič Chruščov sám otevřel Pandořinu skříňku skrývající skutečný život na Západě hostováním Americké národní výstavy v Moskvě (1959) a slavnou televizní „diskusí o kuchyni“, kterou vedl s Richardem Nixonem před

zraky tisíců diváků. Ne zcela přesvědčivě v ní ideologickými frázemi ospravedlnil nižší úroveň vybavenosti sovětských domácností a oslnivý lesk amerických kuchyní [10].

U nás, jak vyplývá ze zápisů stranických orgánů, se od roku 1960 vzhledem ke klesající ekonomice podílelo na růstu životní úrovně „čerpání z rezerv a dovozy“. Komise pro otázky životní úrovně na začátku svého působení v roce 1963 konstatuje v konfrontaci s rostoucí krizí, že „národní hospodářství v současné době nemá žádné rezervy, které by dovolovaly překlenout rozpor mezi zdroji a potřebami bez zásahu do životní úrovně“.⁶⁹ Zvyšování životní úrovně tak ve skutečnosti nahrazuje jejím snižováním, ovšem za plné propagace trvalého růstu [11]. Nutné negativní zásahy tak strana záměrně kompenzovala pozitivními a opačně. Například snížení cen benzínu vyvážilo zavedení daně z motorových vozidel, zvýšení

---

rozvoj osobních služeb a služeb pro domácnost, doprava do zaměstnání) a (4) a rozvoj automobilismu, rekreace a cestovního ruchu, sportu a kultury.

⁶⁸ NA, f. KSČ– ÚV 1945–1989, Komise pro otázky životní úrovně 10/2, sv. 1, a.j. 2, zasedání 24. 10. 1963, bod 2: Osnova usnesení plenárního zasedání ÚV KSČ k životní úrovni, s. 2.

⁶⁹ Ibidem, s. 5.

maloobchodních cen masa doplnilo snížení ceny piva a podobně. Zvláště úsměvně působí například zavádění stejnokrojů obsluhy a „vyšší kultury stravování“, které měly návštěvníkům v restauracích vynahradit zdražení nápojů a jídel. Navýšení příjmů do státní pokladny se dělo

10. Agitace růstu životní úrovně. Pražská výloha n. p. Pramen před Vánoci roku 1960. (foto: ČTK/Alexandr Hampl, 1960)

i nepřímo, tím, že cena zůstávala stejná, ale snížila se jakost prodávaných výrobků (u másla, mléka, čokoládové hmoty, pečiva, masných výrobků a mýdla).⁷⁰ Podobné kompenzace popisuje historik Jiří Suk, který ekonomické chování ústředních orgánů v té době přirovnává doslova ke „*kramářství*“.⁷¹

Důraz na zvýšení životní úrovně však strana musela udržovat v chodu a rozptýlit tím

nespokojenost veřejnosti, nedůvěru a obavy ze špatného obrazu „vítězného socialismu“. Ve skutečnosti výdaje na sociální jistoty a vyšší mzdy rostly a brzy předstihly příjmy státu. Kvůli nedostatečné výrobě a špatnému zásobování rapidně klesala osobní spotřeba obyvatel. Lidé neutráceli, protože neměli za co, peníze spořili, čímž ekonomickou nerovnováhu ještě prohlubovali. V letech 1962–1965 se nabídka zcela mýjela s poptávkou a ve stranických dokumentech i na veřejnosti sílila kritika „*nerovnoměrného uspokojování potřeb obyvatelstva*“. „*V důsledku toho jsou často vytvářeny podmínky pro spekulaci, prodávání pod pultem a jiné nežádoucí jevy, ve své podstatě cizí socialistické společnosti.*“⁷² I takové nešvary

⁷⁰ Komise navrhovala dokonce zrušit státní příspěvky na závodní stravování. NA, f. KSČ–ÚV 1945–1989, Komise pro otázky životní úrovně 10/2, sv. 1, aj. 3, zasedání 14. – 15. 11. 1963, bod 0: Zápis ze schůze a zahajovací proslov Františka Pence, fol. 8–68. – Ibidem, bod 2: Materiály o úpravách maloobchodních cen zboží, fol. 1–71.

⁷¹ Suk (pozn. 29), s. 104.

⁷² NA, f. KSČ–ÚV 1945–1989, Komise pro otázky životní úrovně 10/2, sv. 1, a.j. 2 (pozn. 68), s. 4.

měla za úkol odstranit ekonomická reforma druhé poloviny šedesátých let, kterou od roku 1963 připravovala zmiňovaná Šikova reforma.

Řešení bytového problému probírané na schůzích komise se vzhledem k propadu hospodářství scvrklo na otázku financování bytového fondu s tím, že při zajištění bydlení je třeba na obyvatele vyvíjet mnohem větší „*ekonomický tlak*“. Připravoval se tak návrh na úpravu a sjednocení nájemného, ve kterém zvýšení poplatků mělo aspoň částečně pokrýt výdaje státu na údržbu a správu bytového fondu. Z těchto materiálů vyplývá, že pro vyrovnání dosavadní „*hrubé ztráty bytového hospodářství*“, která překročila jen za rok 1962 miliardu korun, by se nájemné muselo ztrojnásobit!⁷³ Takové zatížení obyvatelstva si pochopitelně nemohl režim dovolit. Připomeňme však, že výše nájmu na začátku šedesátých let tvořila v průměru pouhých 5 procent příjmů dělnických domácností.⁷⁴ Výsledný návrh na mírnou variantu navýšení nájemného (maximálně o 55 procent) vypočítal pevnou sazbu za 1 m² podlahové plochy, sjednotil úhrady za užívání bytu (včetně společných prostor, odvozu odpadu a podobně), diferencoval ceny podle vybavení bytu a umožnil slevy rodinám s dětmi.⁷⁵ Nová regulace nájemného se promítla do vyhlášky č. 60/1964, která začala platit od října 1964. Ve stejném roce byl přijat zákon č. 41/1964 Sb. o hospodaření s byty, který upřesňoval podmínky přidělování bytů. V uvedených předpisech nicméně převážila pečovatelská strategie bytové politiky a tím se jen prohlubovaly ekonomické problémy státu.

Rostoucí reformní snahy a stále ostřejší komentáře reformních ekonomů druhé poloviny šedesátých let tomuto stavu nelítostně nastavily zrcadlo. V roce 1966, jak vyplývá z materiálů Komise pro otázky životní úrovně, už bylo všem jasné, že je zcela nereálné stihnout do roku 1970 postavit plánovaných 1 200 000 bytů. Řešení problému bytové nouze navrhovala Státní

---

⁷³ NA, f. KSČ– ÚV 1945–1989, Komise pro otázky životní úrovně 10/2, sv. 1, a.j. 3, zasedání 14. – 15. 11. 1963, bod 6: Návrh na úpravu a sjednocení nájemného, fol. 8–9.

⁷⁴ Rákosník (pozn. 14), s. 158.

⁷⁵ NA, f. KSČ– ÚV 1945–1989, Komise pro otázky životní úrovně 10/2, sv. 1, a.j. 3 (pozn. 73), fol. 1–50.

plánovací komise přesunout do let 1971–1980, kdy bude ovšem potřeba postavit dalších milion sto dvacet čtyři tisíc bytů.⁷⁶ Pokud se však má v následujícím desetiletí zvyšovat životní úroveň a kvalita bydlení, pak se obyvatelé budou muset na financování této oblasti podílet v mnohem větší míře.⁷⁷ Státní plánovací komise v čele s Oldřichem Černíkem navrhovala postupně zavést ekonomické nájemné, zvýšit poplatky za teplo a dodávku vody a opatřit byty měřidly.

Zvýšení nájmu se uvažovalo minimálně o 69 procent včetně vodného a stočného, případně o 99 procent včetně úhrad za teplo. Návrh však počítal i s variantou, která započítala chybějící náklady na zanedbanou údržbu za posledních 25 let (!); pak se nájemné mělo zvýšit dokonce o 109–139 procent.⁷⁸ Počítalo se také s novelizací čerstvě přijatého zákona o hospodaření s byty.

Na občany se do budoucna měla přenést zodpovědnost za efektivní údržbu, opravu a správu bytového fondu. Zavedení „*ekonomických vztahů do bydlení*“ předpokládalo, že se občané sami budou snažit bytový fond opravovat, modernizovat a případně si opraví i nedodělky v novostavbách. V druhé polovině šedesátých let fungovaly pokusně občanské bytové správy, ve kterých péči o bytové domy organizoval volený výbor nájemníků.⁷⁹ Ten v mnoha případech dopadl ve srovnání s okresními podniky lépe, neboť pořídil většinu oprav velmi levně a rychle. Efektivní hospodaření však nemělo vliv na výši poplatků, čímž se ztrácela dlouhodobá motivace.

V tomto směru fungovala v šedesátých letech lépe družstva, která si sama finančně spravovala péči o dům i údržbu okolí. Koneckonců družstevní výstavba jako ideální forma „*materiální zainteresovanosti*“ měla do budoucna zcela převážit nad státní formou stavění

---

⁷⁶ NA, f. KSČ– ÚV 1945–1989, Komise pro otázky životní úrovně 10/2, sv. 14, a.j. 58, zasedání 7. 4. 1966, bod 2: Návrh zásad dalšího rozvoje bydlení (SPK), fol. 19, 26– 27.

⁷⁷ Ibidem, fol. 12-34.

⁷⁸ Ibidem, fol. 31.

⁷⁹ Ibidem, fol. 29.

bytů. Ve výhledu se objevila také privatizace bytového fondu, v rámci které se počítalo se „združstevněním“ stávajících bytů či jejich rozprodáním (!) do osobního vlastnictví. V první vlně se měly odprodat nájemníkům byty ve vilách a rodinných domech, jejichž údržba už neúnosně zatěžovala národní výbory.⁸⁰

Od šedesátých let stranické orgány začaly klást důraz také na soukromou formu výstavby (stavba rodinných domů, svépomocná výstavba). Pozici soukromým stavebníkům měly usnadnit různé právní a materiální úlevy. Na konci šedesátých let pak prezident Ludvík Svoboda přímo reagoval na rostoucí zájem obyvatel o individuálním bydlení a podpořil rozvoj výroby cihel a pálených tašek pro stavbu rodinných domů. Viděl v nich, jak vzpomíná tehdejší ministr stavebnictví Karel Löbl, doslova symbol rodinného života a stability společnosti.⁸¹

Komise pro otázky životní úrovně uvedené „*zásady výhledu bydlení*“ opakovaně projednávala s ekonomickou komisí a předložila je také vládě. V odvážných podnětech těchto zásad se odráží připravované radikální změny ve směřování národního hospodářství. Boj o ekonomickou reformu a její „*novou soustavu plánovitého řízení*“ vrcholil v letech 1966 – 1967. Kombinace plánovité a tržní ekonomiky slibovala velká zlepšení včetně správného hospodaření s bytovým fondem, které „*vytvoří správnou relaci mezi úrovní bydlení každého jednotlivce a jeho zásluhou o tuto úroveň a povede ke zvýšení kvality a rozsahu bytového fondu*“.⁸² Péči o bydlení převezmou hlavně družstva a podniky, jejichž výstavbu bude stát podporovat úvěrovými opatřeními a státním příspěvkem. Oproti tomu státní forma výstavby se měla omezit pouze na asanace a na oblast sociálního bydlení, zejména ve vztahu k rodinám s více dětmi a k osobám, které „*nezaviněně mají nízké příjmy*“.⁸³

---

⁸⁰ Ibiem, fol. 65-74.

⁸¹ Karel Löbl, *Naděje a omyly. Vzpomínky na onu dobu*, Praha 2012, s. 496–499.

⁸² NA, f. KSČ– ÚV 1945–1989, Komise pro otázky životní úrovně 10/2, sv. 14, a.j. 58 (pozn. 76), fol. 29.

⁸³ Ibidem, fol. 29, 34.

Návrhem na reformu hospodaření s byty z roku 1966 zápisy z Komise pro otázky životní úrovně končí. Je pravděpodobné, že s jejím zavedením se opatrně čekalo na definitivní odsouhlasení nových ekonomických zásad. Obavy centra z reakce obyvatel na drastické změny v hospodaření s byty vyvraceli v roce 1968 reformní ekonomové psychologicky příznivou situací rozjitřené atmosféry pražského jara. *„Veřejnost spíš vydrží nečekaně radikální program, zahrnující i nepříjemnosti, než pasivitu nebo pokračování v dosavadní nemastné neslané linii,“* cituje Jiří Suk slova ekonoma Otakara Turka.⁸⁴

Šikova (re)forma tržního modelu spolu s humanistickým projektem socialismu s lidskou tváří se aktivně promítly do vývoje Pražského jara a pochopitelně jako takové nepřežily srpen 1968. Proti reformním ekonomům tvrdě zasáhl normalizační režim. Spolu se Šikem je obvinil z revizionismu a návratu k buržoazní minulosti.

Po roce 1970 se systém řízení hospodářství opět tvrdě centralizoval, což přirozeně vedlo také ke změnám způsobu organizace a financování bydlení a bytové výstavby. Tehdejší ministr výstavby Karel Löbl zhoršující se situaci ve stavebnictví později přičítal několika jevům: ekonomické inflaci, sílící pozici výrobních podniků, stranické provázanosti krajských výborů s vedením podniků, názorové nejednotnosti uvnitř architektonické obce a v neposlední řadě personální obměně systému. Vzhledem k růstu cen a k nárokům tvrdých technickohospodářských ukazatelů investoři s oblibou vypouštěli nadstandardní vybavení bytů, ale i potřebné vybavení domů, sídliště a dokončování veřejných prostor.

Výměnou vedoucích pracovníků se ve stavebnictví *„zředit jistý počáteční intelektuální náskok v odborných kádrech. Nastala „úrodná“ situace pro nejakostní přípravu výroby, omlouvání nedostatků při organizaci vlastní výstavby, nepořádek v předávání a kolaudacích objektů i jejich fakturaci, doba pro neoprávněné prémie a společenská hodnocení i různé*

---

⁸⁴ Suk (pozn. 29), s. 209.

formy „jánabráchismu“.⁸⁵ Löbl také zmiňuje kompletní výměnu *kádrů* ve funkcích generálních investorů po volbách do krajských národních výborů v roce 1971. Jejich neznalost situace využili mnozí dodavatelé k vlastnímu prospěchu (ne)výroby.⁸⁶

V následujících letech zcela převážil „diktát stavební výroby“. Výrobci ve stavebnictví i v jiných odvětvích dosáhli později monopolu, jehož krajním důsledkem byla výroba pro výrobu. Panelová sídliště sedmdesátých a osmdesátých let lze v tomto světle vnímat nejprve jako synergii ekonomických a technokratických sil, posléze jako výsledek výrobní lobby a faktické nadvlády podniků. Dokonale sjednocenou výrobně-technickou základu pak nedokázaly účinně usměrnit ani ústřední orgány státu. „Dost často se setkáváme s názorem, že projektant a investor nic nezmůžou proti stanovisku dodavatelů a že dodavatelé jsou ochotní dělat jen takové práce, které jsou pro ně z podnikového hlediska výhodné,“ stěžuje si otevřeně v roce 1979 ministr pro technický a investiční rozvoj Ladislav Šupka.⁸⁷

---

⁸⁵ Löbl (pozn. 81), s. 493.

⁸⁶ Ibidem, s. 492.

⁸⁷ Vyšší nároky (výťah z projevu ministra pro technický a investiční rozvoj ČSSR Ladislava Šupky), *Projekt XXI*, 1979, č. 8, s. 3. – Stejnou situaci popisuje v rozhovoru také Jaroslav Vávra, poslední ministr stavebnictví před rokem 1989. Záznam rozhovoru s Jaroslavem Vávrou (Eva Novotná, 16. 11. 2017).

2. vrstva: IDEOLOGIE

„Psát pravdu? Samozřejmě! Beze všeho. Ano!

*A co je na dnes jako pravda plánováno?*⁸⁸ (Václav Lacina, 1958)

*„Marxovo zdůraznění, že všechno je v neustálém pohybu, a proto se musí také nejzákladnější kategorie vždy porovnávat s realitou a teorie přizpůsobovat neustále skutečnosti, mi vniklo hluboko do vědomí. Stalo se mou vnitřní ochranou vůči ideologickému dogmatismu stranické výchovy a propagandy. Slepá víra stále více ustupovala vědeckému hledání příčin a možností, jak odstranit reálné společenské nedostatky.“*⁸⁹ (Ota Šik, 1990)

Destalinizace

Odhalení kultu osobnosti a proces destalinizace v druhé polovině padesátých let lze přirovnat k otevření stavidel a vyplavení nahromaděných problémů socialistické ideologie, ať už praktických či teoretických. Pochybnosti vzbuzovalo naplňování marxismu v politické a hospodářské praxi. Státy socialismu, včetně Československa, čelily vzrůstající kritice problémů byrokratismu, direktivního řízení a nedostatků v „materiálním vývoji“ společnosti. Po odhalení Stalinova kultu osobnosti v roce 1956 se podlomila samotná věrohodnost jeho interpretace marxismu-leninismu jako oficiální ideologie.

„Jakmile nechápeme otázku kultu jako osobní otázku Stalina, pak se nám teprve otevírá cesta k vážným otázkám, například k tomu, zda rozchod s kultem jde na kořen oněm jevům, jež kult vyvolaly v život,“ píše v roce 1956 filozof Ivan Sviták.⁹⁰ Mezi takové jevy počítal hlavně byrokratismus, ale právě i dosud mylně chápaný marxismus. Sviták, podobně jako další

---

⁸⁸ Václav Lacina, 1958, *Plamen* 1968, č. 3, s. 59.

⁸⁹ Šik (pozn. 45), s. 27.

⁹⁰ Ivan Sviták, Umění filosofie, článek z filosofické diskuse (1956), in: Ivan Sviták, *Lidský smysl kultury*, Praha 1968, s. 14.

reformní marxisté šedesátých let, vnímal kontrast mezi tím, co je, a tím, co by (podle teorie historického materialismu) být mělo, nikoli jako doklad „nesprávnosti“ marxismu, ale jako nerespektování jeho základních humanistických cílů. V tomto směru se reformní marxisté hlásili k Marxově dialektické metodě a humanistickému a demokratickému socialismu, jež nacházeli v jeho raných *Ekonomicko-filosofických rukopisech* z roku 1844 a také ve *Filosofických sešitech* V. I. Lenina (obojí vyšlo až 1956–1958). Zejména Marxovo pojetí člověka, odcizení a lidské emancipace se výrazně lišilo od dosavadní interpretace člověka v duchu přísného, dogmatického ekonomismu. Dogmatické a nekritické setrvávání na příliš vědeckém a mechanickém „modelu člověka“ se pro výklad rychle se měnící společnosti a jejích každodenních potřeb skutečně ukázalo jako nepoužitelné.

„Revizi marxismu“ však ortodoxní ideologové vnímali jako nepřijatelnou a odmítali kritickou analýzu základních marxistických pouček (čili dogmat), zvláště těch, které měly politický charakter a mohly by ohrozit vedoucí úlohu komunistické strany. Největší problém celé roztržky mezi revizionisty a dogmatiky tak nespočíval ani tolik v odlišných myšlenkových nuancích, ale v základní změně pohledu na vztah moci a pravdy.

V názorových sporech tak stále více prosakovala kritika mocenského monopolu komunistické strany na veškerou politickou, hospodářskou a kulturní činnost v zemi. V tomto „sporu s mocí“, reprezentovanou komunistickou stranou, respektive Ústředním výborem, se kromě filozofů ocitla většina intelektuálů a představitelů uměleckých, kulturních a v neposlední řadě vědeckých oblastí. Ze svých pozic hájili právo na tvůrčí svobodu, možnost volby tématu i formy zpracování či právo na výběr metodologie vědecké práce a způsob hodnocení. Poměr sil se během šedesátých let výrazně proměnil, jak píše Karel Kaplan. „*Tlak moci na kulturu se změnil v tlak kultury na moc. V dosud pouze obranné pozici kultury převážilo sebevědomí a „útočnost“, u moci tomu bylo obráceně.*“⁹¹

---

⁹¹ Kaplan (pozn. 49), s. 280.

Hlavní reformní proud šedesátých let pak nesla rostoucí autorita a autonomie inteligence a kultury vůči straně. Reformní úsilí a liberalizace poměrů však našly v druhé polovině šedesátých let podporu i mezi některými členy ústředních orgánů. V následujícím textu se věnuji především otázce, jak se vyvíjel vztah mezi stranickými orgány a představiteli filozofie a společenských věd a o jaké postuláty se opíral trvale probíhající spor mezi „dogmatiky“ a „revizionisty.“ V líčení postupuji vertikálně, popisuji tlaky jdoucí shora i zdola. Současně však sleduji také horizontální vývoj, vnitřní myšlenkový posun daný humanistickým diskursem v odborných disciplínách i mezi stranickými komunisty. Odbočky do architektury a urbanismu by měly doložit obrodné, humanizační procesy také na současném vývoji umění a kultury. Právě fakt, že v šedesátých letech se architekti aktivně zapojili do reformního hnutí a sebevědomě reflektovali vědecké závěry a teoretické diskuse, jen dokazuje nově nabytou autonomii architektonické profese jako profese tvůrčí, která má právo na subjektivní projev.

Zásadní význam pro pochopení oficiální ideologické linie ústředních stranických orgánů v šedesátých letech má Ideologická komise Ústředního výboru KSČ (1958–1968).⁹² Komise strážila ideologickou image strany, ideově dohlížela na činnost ostatních komisí, měla na starost „*politickou výchovu veřejnosti*“, agitaci, dále oblast školství, kultury a veřejného tisku a médií. Působila v letech 1958–1968 a většinu času jí předsedal Jiří Hendrych, hlavní ortodoxní ideolog šedesátých let, blízký spolupracovník Antonína Novotného. Komise se věnovala hlavně ideově problematickým otázkám ve společnosti (otázka volného času, spotřeby, problémy s mládeží), v kultuře, médiích (kritika časopisů – *Literárních novin, Kulturního života, Plamene*) či ve společenských vědách.

Úlohou komise bylo čelit celé řadě „*nezdravých*“ jevů ve společnosti a konfliktům s reformní, demokratizační linií. Snažila se oslabovat názorovou autonomii uvnitř uměleckých svazů, zejména Svazu spisovatelů, ale i svazů architektů a výtvarníků, a na půdě ústavů

---

⁹² Ibidem, s. 549. – Jiří Knapík – Martin Franc a kol. (pozn. 63), s. 384-385.

společenských věd. Právě význam a postavení společenských věd, ekonomie, sociologie či psychologie začíná během šedesátých let rychle stoupat. Ústřední orgány i vzhledem k alarmujícím ekonomickým problémům po roce 1961 a k vleklé krizi řízení nutně potřebovaly experty na hospodářskou politiku, ekonomické teorie, včetně mikroekonomie, a dále odborníky na teorii řízení (management), která se slibně rozvíjela v rámci moderní disciplíny kybernetiky.

Pro potřeby „dovzdělání“ stranických kádrů v těchto oblastech měl Ústřední výbor KSČ v letech 1957–1961 k dispozici Institut společenských věd, jehož profesorem byl Ota Šik. Ten zde na konci padesátých let šířil reformní pojetí marxismu-leninismu a odvolával se na potřebu ekonomické reformy, z níž by, jak předpokládal, postupně vyplynula demokratizace politického systému.⁹³ Reformní ekonomové skutečně výrazně přispěli k celkové liberalizaci poměrů šedesátých let, otevřeně a srozumitelně pojmenovávali slabiny státního socialismu a spoluvytvářeli reálnou představu „*socialismu s lidskou tvář*“.

Vraťme se však ještě na začátek šedesátých let, kdy se stranická ideologie dostala pod takzvanou druhou vlnu destalinizace. Masová kritika dogmatismu souvisela zejména s odhalováním a vyšetřováním politických zločinů v Československu padesátých let a s vlnou politických rehabilitací a amnestií. Mezi funkcionáři ústředních orgánů, ideology i řadovými komunisty se pomalu vydělovalo reformní demokratizační křídlo, které na vlastní kůži pocítilo „*aktuálnost Marxova humanismu*“ a souznělo s takzvaným leninským pojetím demokracie. Ortodoxní marxistické křídlo se naopak obávalo módního abstraktního humanismu a největší důraz tehdy kladlo na vědeckost a racionalitu. Jeho stoupenci chránili teorie marxismu před vším, co je nejasné, subjektivistické až idealistické. Ideologická komise strany, kterou dogmatici dlouho ovládali, pak byla zodpovědná za šíření tohoto správného názoru jak na vědeckých pracovištích, tak i na veřejnosti, v umění a kultuře. Spor

---

⁹³ Šik, (pozn. 45), s. 78.

ideologických dogmatiků a revizionistů postupně v šedesátých letech přešel do politického sporu konzervativních a demokratických sil. Ústředním tématem diskusí po celou dekádu zůstával program humanismu s uznáním člověka a univerzálního lidství v dějinách; program, který zasáhl oblast společenských věd i kultury a architektury, jak se pokusím přiblížit v několika drobných sondách.

„Neurčité pocity“

Články odborných časopisů a zejména *Nové myslí* – hlavní ideologické tribuny ÚV KSČ – brojily na konci padesátých let proti všemu nevědeckému, tedy apriori nemarxistickému. Varovaly před příklonem k „neurčitému kultu iracionální vitality“,⁹⁴ který se začal mohutně vynořovat. Zastánci „vědeckého socialismu a vědeckého komunismu“ pak horovali proti přílišnému subjektivismu v umění, všudypřítomným „neurčitým pocitům odcizení“, proti revizionismu ve filozofii a psychologii. V roce 1959 čteme ve *Filosofickém časopisu*, že v souvislosti s odhalením kultu osobnosti se „na dobrém hnutí nápravy chyb bude chtít přizívit kde kdo,“ třeba i zastánci tak „zvrhlého“ směru, jakým byla například psychoanalýza.

Autorka článku tento směr označuje z pozic marxismu za iracionální a nevědecký a psychoanalýzu ztotožňuje doslova s „odpornou pornografií“.⁹⁵ Rostoucí pozice humanismu v průběhu šedesátých let však pomohla tyto názory změnit. Velký význam měly také překlady knih Ericha Fromma a Herberta Marcuseho.⁹⁶ Následná rehabilitace psychoanalýzy umožnila více se zabývat lidským nevědomím a hlubšími stránkami lidského chování.

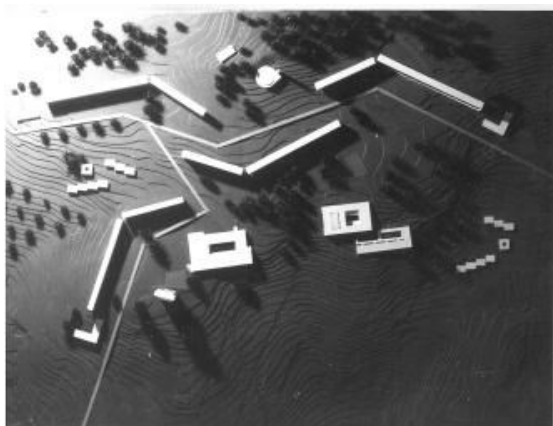
⁹⁴ Na iracionální síly ve společnosti upozorňuje např. Lev Sychrava, *Věda a humanismus*, *Filosofický časopis* VII, 1959, č. 4, s. 574.

⁹⁵ Psychoanalýzu autorka považuje dokonce za *ideologickou výzbroj studené války*. Cecilie Michalová, *Neurosy a sociální vztahy*, *Filosofický časopis*, 1959, č. 1, s. 82–83.

⁹⁶ V roce 1967 vyšla v češtině například kniha Ericha Fromma, *Člověk a psychoanalýza*, Praha 1967. K otázkám psychoanalýzy se v šedesátých letech vraceli také filosofové Ivan Mách a Robert Kalivoda. Filosof Jiří Cvekl tehdy opakovaně publikoval o práci Sigmunda Freuda.

Na architektky silně zapůsobily práce psychologů, které zajímal vliv životního prostředí na

11. Miroslav Masák, Otakar Binar a kol., sídliště Šanov II, Teplice, 1964–1966 (archiv stavebního úřadu, Teplice)

hlubší duševní pochody a vztahy mezi lidmi.

Rostislav Švácha a Jana Zajoncová opakovaně

v této souvislosti zmiňují vlivnou publikaci

německého psychoanalytika Alexandra

Mitscherlicha *Die Unwirtlichkeit unserer*

Städte (Nehostinnost našich měst, 1965), která

výrazně přispěla k humanistické kritice

sídlíšť.⁹⁷ Mitscherlichova obhajoba sociálně-

psychologických funkcí v architektuře zazněla také z úst německých účastníků na semináři o

sociologii bydlení a historických centrech na půdě Výzkumného ústavu výstavby a

architektury v roce 1967. Modernistická sídliště zde ve srovnání s historickými městy

nedopadla nejlépe. Sídlíště zatím dostatečně neplní humanizační úlohu, která se od

architektury a životního prostředí očekává, zaznívalo na konferenci. Naopak v historických

městech člověk „nejsnáze překonává svou osamocenost, pociťuje kontinuitu historického

vývoje a cítí se potvrzen ve své lidské existenci.“⁹⁸ Humanističtější sídliště požadovali již

architekti Ivo Loos a Jindřich Malátek ve stati Sídlíště nebo města? na stránkách *Výtvarné*

práce z roku 1965.⁹⁹ Kritika funkcionalismu, který se opíral o příliš schematický biologický

model člověka (založený na uspokojování základních biologických potřeb), přivedla nejen

architektky Loose a Malátka v polovině šedesátých let k zájmu o hlubší humanistický model

člověka, ovlivněný nejvíce filosofií existencialismu, strukturalismu a fenomenologie. Hlubší

---

⁹⁷ Jana Zajoncová, Životní prostředí, humanismus a panelová sídliště šedesátých let, in: Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Martina Koukalová – Eva Novotná (edd.), *Paneláci 2, Historie sídlíšť v českých zemích 1945–1989*, str. 166–181.

⁹⁸ Lubomír Kotačka, Seminář o sociologii bydlení a městských center (10.–11. 5. 1967, VÚVA), in: *Sociologický časopis* IV, 1968, č. 2, s. 235.

⁹⁹ Ivo Loos – Jindřich Malátek, Sídlíště, nebo města? *Výtvarná práce* XIII, 1965, č. 21, s. 1–3.

mysl životních potřeb ve vztahu k bydlení a životnímu prostředí se pokusil postihnout Miroslav Masák v projektu sídliště Šanov II v Teplicích (Miroslav Masák, Otakar Binar a kol., 1964–1966). Kvůli závazným typovým podkladům se mu mnohé z těchto záměrů nepodařilo rozvinout v uskutečněné podobě sídliště, nerealizoval se ani organicky pojatý projekt relaxačních lázní a úprava sídlištního parteru [11]. V projektu lázní, na kterém spolupracoval s libereckým psychologem Vladimírem Beranem, se Miroslav Masák zamýšlel na hlubším smyslem „*relaxace*“ a způsobem uvolnění těla a mysli. Také projekt šanovského sídliště jako celku „*obsahuje mnohem širší horizont možností, v nichž se bytí člověka ukazuje jako smysluplné*“, ¹⁰⁰ napsal později Ludvík Hlaváček o tomto projektu v eseji, která architekturu a její tvorbu provazuje s Husserlovým principem přirozeného žitého světa (*Lebenswelt*). „*Jen tím, že je celek diferencován na základě prožitku transcendentálního smyslu, kterému reflexivní věcné zjištění může jen sloužit, je založena možnost života v sídlišti jako života v pravdě. V pravdě, která není shodou s předem objektivně daným konceptem, ale která je svobodným nasloucháním nejvlastnějším možnostem tělesné existence. Takové sídliště je pro člověka světem, tj. něčím, co ho přesahuje, na co je odkázán, kde je zařazen, kde může být cizincem, ale kde také může mít domov.*“¹⁰¹

Dohnat a předejnat

Vraťme se nyní na začátek šedesátých let, kdy boj mezi marxistickými dogmatiky a revizionisty, mezi vědeckým a nevědeckým přístupem, společenské vědy teprve probíjovávaly. Sociologové, psychologové a filosofové se z pohledu dogmatiků zabývali značně problematickým až „mlhavým“ materiálem. Jejich význam v poznání (ne)funkčních

---

¹⁰⁰ Ludvík Hlaváček, *Architektura a svět*, Praha 1975–1978, nepublikováno, s. 45–46. Historik umění Ludvík Hlaváček podepsal v roce 1977 Chartu 77 a bylo mu pak znemožněno publikovat. Za poskytnutí rukopisu děkuji Miroslavu Masákovi.

¹⁰¹ Ibidem, s. 51–52.

mechanismů společnosti ale stále více rostl a ekonomie, sociologie a psychologie se ukázaly jako obory nepostradatelné pro aktuální přechod od socialismu ke komunismu. Společenské vědy se ortodoxním marxistům hodily hlavně jako vědecký nástroj sociálního inženýrství, jako „*podklad komplexního vědeckého řízení společenských vztahů a upravování společenských podmínek života lidí.*“¹⁰²

Potřeba těchto věd výrazně nabyla na aktuálnosti po XXII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu (1961), na kterém Nikita Chruščov symbolicky zahájil budování komunismu s heslem dohnat a předejnat země Západu. Za tím účelem měly všechny země socialistického bloku systematicky rozvíjet hlavně výsledky vědeckotechnické a kulturní revoluce, zvyšovat produktivitu práce a kvalifikaci lidí, zvyšovat podíl volného času, zkracovat pracovní dobu a v neposlední řadě podpořit růst společenské a osobní spotřeby. „*Dnes je jasné, že právě ve vědě se rozhodne o výsledku soutěžení mezi kapitalismem a socialismem, věda a aplikace jejích poznatků rozhodnou o tom, v jaké době se socialistická společnost změní v komunistickou*“, komentoval uvedený program Radoslav Selucký.¹⁰³ Jiří Suk interpretuje obnovenou „revoluční rétoriku“ jako zástěrku stávající ideologické i ekonomické krize. Proti přehnanému optimismu Seluckého sílil hlas reformních ekonomů v čele s Otou Šikem, který upozorňoval na fakt, že komunismu, i přes uvedené kroky, nikdy nedosáhneme, pokud neumožníme ekonomice, aby se svobodně, tj. tržně rozvíjela. Ideový posun ve výrocih obou ekonomů kopíruje trajektorii šedesátých let, kterou Suk vystihl titulkem: „*Od sovětské komunistické ideologie k československému socialistickému utopismu.*“¹⁰⁴

---

¹⁰² Problematika teoretické práce v oboru vědeckého komunismu (XXI. sjezd KSSS), *Filosofický časopis*, 1959, č. 6, s. 870.

¹⁰³ Radoslav Selucký, *Ekonomika, morálka, život*, Praha 1964, s. 71.

¹⁰⁴ Suk (pozn. č. 29), s. 183.

Při řešení teoretických i praktických otázek, jak směřování ke komunismu urychlit a jak má současná socialistická společnost vypadat, se ortodoxní marxisté drželi ryze „materialistického“ obrazu. Podobu socialistického způsobu života pomáhali dokreslit sociologové a ekonomové, ale i demografové, lékaři, odborníci na kybernetiku, teorii informace a teorie řízení. Obraz hmotného prostředí socialistického života konstruovali architekti úvahami o nových urbanistických celcích a na rovném, v budoucnu dokonce bezplatném přístupu ke službám.

Oproti zjednodušeným představám stranických orgánů však odborníci skutečnost pochopitelně problematizovali. Navíc stále razantněji odmítali, aby společenské vědy sloužily ideologickým cílům. Stranické komise samy iniciovaly vznik některých vědeckých skupin a poradních mezioborových týmů. Patřila k nim již zmiňovaná skupina pro ekonomickou reformu Oty Šika, konzultační skupina pro společenské důsledky vědeckotechnické revoluce vedená Radovanem Richtou, skupina pro politický systém vedená Zdeňkem Mlynářem či skupina pro výzkum struktury společnosti vedená Pavlem Machoninem.¹⁰⁵ Ačkoliv se mnohé studie těchto týmů přímo podílely na politických rozhodnutích, plánech a strategiích rozvoje státu, po zkušenostech z padesátých let se jejich členové odmítali podvolit mocenskému zkreslování výsledků své práce a sebevědomě prosazovali pravdivost a faktickou správnost svých závěrů.

V průběhu šedesátých let autorita i sebevědomí vědecké sféry rapidně vzrostly a stranické řízení společenských věd se v podstatě podařilo rozbít. Na konci desetiletí pak někteří vědci dokonce otevřeně kritizovali převažující technokratismus státního socialismu a utilitární využívání vědy. *Sociologický časopis* na konci šedesátých let líčil problémy „vědeckého řízení společnosti“ s notnou skepsí, neboť zkušenost ukázala, že „mechanické uplatnění kolektivního řízení v organizačních strukturách byrokratického nebo profesionálního typu vede

---

¹⁰⁵ Kaplan (pozn. 49), s. 549.

k poruchám jejich fungování“.¹⁰⁶ Převažující formální (matematické a kybernetické) modely v řízení kritizoval v uvedeném článku také Michal Illner, který je považoval za zjednodušené a nefunkční konstrukty.¹⁰⁷

Limity „vědeckého“ navrhování

Ani výzkum v oblasti architektury a bydlení se nevyhnul dominanci „objektivních“ konstruktů a kvantifikovatelných modelů společnosti. Odráží to první vlna experimentálních staveb i celková typizace a unifikace bytové výstavby hledající univerzální, multiplikovatelný typ bydlení pro všechny. Výzkumy ze začátku šedesátých let sledovaly tento model univerzálního řešení „*bytového problému*“. Systematicky se toho ujal Výzkumný ústav výstavby a architektury, který vyhodnotil dosavadní vývoj bydlení a ověřil skutečný stav bytového fondu a jeho užívání. Na základě prvního podrobného sčítání lidu například zjišťoval míru přelidněnosti bytů a soužití více generací.¹⁰⁸ Dále ústav řešil otázku spokojenosti s dosavadní novou výstavbou a uspořádal vůbec první sociologické průzkumy poválečných sídlišť (Rozdělova v Kladně, pardubické Dukly, Zlína a Havířova, 1961).¹⁰⁹ Oddělení sociologie města a bydlení vedl na půdě tohoto ústavu sociolog Jiří Musil. Podílel se na vyhodnocení celostátní diskuse o bydlení a v šedesátých letech připravil řadu pozoruhodných studií k otázkám bydlení. Řešil například specifika života ve zcela novém typu výškových

---

¹⁰⁶ Michal Illner, Miroslav Král a kol., *Věda a řízení společnosti*, Praha 1967 (recenze), *Sociologický časopis* 1968, č. 2, s. 194.

¹⁰⁷ *Ibidem* s. 195.

¹⁰⁸ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 4, a.j. 17, zasedání 20. 11. 1961, bod 5: Informace o stavu prací na sčítání lidu pro potřeby posouzení těch oblastí, kde má být bytový problém vyřešen do roku 1965, fol. 1–4.

¹⁰⁹ Eva Librova – Jaroslav Klofáč – Karel Brix, *Jak bydlet. Zkušenosti z průzkumu nových sídlišť*, Praha 1961. – Libuše Macková, *Bydlení v experimentálních domech*, Praha 1964. – Libuše Macková, O kolektivních domech dnes, *Domov I*, 1960, č. 6, s. 35–39.

domů, v asanovaných čtvrtích, ale zabýval se i typickým tématem humanismu šedesátých let – životem dětí ve městě a na sídlištích.¹¹⁰

Výzkumy ústavu měly od počátku šedesátých let zásadní význam pro formulace nových standardů a nových urbanistických a architektonických kvalit a připravovaly plány založené na odhadu trendů bydlení do budoucna. V roce 1959 se Výzkumný ústav výstavby a architektury z podnětu „*usnesení k řešení bytového problému*“ ujal v rámci státního plánu vědeckovýzkumných úkolů zpracování dokumentu *Výhledové směry bydlení*. Jeho příprava probíhala v mezioborové diskusi a ve spolupráci s velkou řadou zástupců téměř třiceti institucí, rezortů a vědeckých ústavů (například Hygienického ústavu, Ústavu pro psychologii dítěte, Výzkumného ústavu vnitřního obchodu, ministerstva kultury, Studijního a typizačního ústavu a podobně).¹¹¹

Reálně se vybraní odborníci potkávali na různých aktivech, kde diskutovali o otázkách bydlení v širším společenském kontextu „*výhledových směrů*“. Zajímaly je oblasti práce, populačního vývoje, rodiny, služeb a občanského vybavení, životních funkcí a jejich podmínek, základních hygienických hledisek bydlení, předpokládaného vývoje hlavních sanitárně-technických zařízení, posouzení vhodnosti druhů bytových staveb a otázek urbanismu a životního prostředí. Po roce 1963, kdy se řešení bytového problému stalo i na úrovni centra součástí širšího programu zvyšování životní úrovně, se teoretických výhledů

---

¹¹⁰ Jiří Musil – Hana Poláčková (edd.), *První celostátní diskuse o bydlení*, Praha 1962. –

Jiří Musil, *Sociologické problémy asanačních čtvrtí*, Praha 1966. – Jiří Musil, K otázce bydlení rodin s dětmi ve výškových domech, *Architektura ČSSR XXIV*, 1965, č. 10, s. 710–716. – Rozsáhlý sociologický průzkum sídlišť pak Jiří Musil provedl v letech 1976–1980 (*Lidé a sídliště*, Praha 1985).

¹¹¹ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a.j. 4, zasedání 16. 9. 1959, bod 7: Návrh na uspořádání soutěže na projekty obytných domů z hlediska kultury bydlení v přechodu od socialismu ke komunismu, fol. 11–14. – Viz též Jiří Musil, Diskuse o základních faktorech určujících budoucí formy bydlení, *Architektura ČSSR XVIII*, 1959, č. 5–6, s. 352–357. – Jiří Musil, Diskuse o základních společenských, biologických a technických faktorech určujících budoucí formy bydlení, *Architektura ČSSR XVIII*, 1959 č. 7, s. 412–417.

bydlení ujala nově vzniklý Kabinet architektury a životního prostředí při Československé akademii věd.

Strategie rozvoje bydlení se na nejvyšších místech, zejména ve Státní plánovací komisi a na ústředním výboru strany, opíraly o nové statistické metody. V roce 1961 proběhlo již zmiňované sčítání lidu, které zahrnulo souhrnná data k struktuře rodin, domácností, ale i informace o způsobu a podmínkách bydlení. Rozbor statistických výsledků pak opakovaně využil Ústřední výbor KSČ k řešení bytového problému. V některých případech architekti využívali přímo při projektování demografických rozborů budoucích sídlišť tak, aby připravili podmínky života s ohledem na potřeby několika generací dopředu. Při průzkumu samotného bydlení tým Výzkumného ústavu výstavby a architektury využil poprvé techniku takzvané sociometrie.¹¹² Jejím cílem bylo zjistit časoprostorové využití bytu a vliv dispozic na způsob života. Výsledky měly vliv na otázku směšování a rozdělování jednotlivých funkcí v bytě – stolování a vaření, spaní a práce – a řídily se jimi nové typy T 06–T 08 B.

Autentický model člověka

Vraťme se ještě na závěr ke specifickému postavení, které mezi společenskými vědami měla filozofie. Ideologická komise na konci padesátých let držela filozofické ústavy velice zkrátka a přísně dohlížela na jejich práci. Spor mezi dogmatiky a revizionisty marxismu se zde proto rozhořel více než jinde.

Dogmatikům se na konci padesátých let nelíbilo především „*povrchní*“ líčení společenských jevů stávajícího „*nedokonalého*“ socialismu z pera Karla Kosíka a Ivana Svitáka.¹¹³ Oba autoři výstižně upozorňovali na trhliny socialismu, na dogmatický ekonomismus a zploštělé vnímání člověka, a nemohli souhlasit s argumenty dogmatiků o stávající podobě socialismu. Problémy dovršeného socialismu totiž dogmatici mechanicky

---

¹¹² Eva Librová – Anna Veselá, *Režim dne různých skupin obyvatelstva ve vztahu k řešení bytu*, Praha 1966.

¹¹³ Problematika teoretické práce v oboru vědeckého komunismu (pozn. 102), s. 865–870.

vykládali „*opožďováním společenského vědomí za společenským bytím*“ (dialektický materialismus) a přežíváním kapitalistického způsobu myšlení s „*plným rancem měšťáckých přežitků*“¹¹⁴ – sobectvím a individualismem. Společenské vztahy v komunistické společnosti, jak zdůrazňovaly texty pražské Katedry marxismu leninismu, se budou rozvíjet už na vyšší úrovni, a to „*v důsledku rozvoje materiálních podmínek, ze stupně rozvoje výrobních sil, a nikoliv z abstraktních morálních principů a požadavků „humanismu“, rozvoje osobnosti, potřeby bratských vztahů mezi lidmi, spravedlnosti či svobody*“, což rozporoval právě Karel Kosík.¹¹⁵ Také ideologický aparát strany se v té době obával nebezpečného „*abstraktně-humanistického pojetí komunismu*“, jejíž „*módní odrůdu*“ reprezentoval Kosíkův „*revizionismus*“ nebo například časopis *Květen*.¹¹⁶

Karel Kosík pro českou filosofickou obec úspěšně vzkřísil humanismus raných Marxových textů. Podobně jako Jean-Paul Sartre se obával, zda marxismus tak trochu nezapomněl na člověka,¹¹⁷ a proti dogmatickým konstruktům stavěl jeho autenticitu. Člověk je podle Kosíka zodpovědný za dění a není jen obětí zákonitostí, je „*svobodný v konkrétní totalitě*“. Taková argumentace zapadala do pocitů a úvah ostatních intelektuálů, umělců, ale i nové generace, kterou trápil vztah ideálu ke skutečnosti, pocit odcizení a složitosti moderní civilizace. Rozpory však tyto kruhy vnímaly svobodněji, bez moralizování, spíš jako možnost podílet se na změně. Redakce *Května* z těchto pozic obhajovala dogmatiky kritizovanou poezii všedního dne i „*nezdravé*“ nálady mladé generace: „*Mladí dnes si cení sebe proto, že dovedou být skeptičtí a nalézají ve všem rozpory. Mladí dnes nevěří řečem. Váží si jen lidí,*

---

¹¹⁴ Selucký (pozn. 103), s. 24.

¹¹⁵ Problematika teoretické práce v oboru vědeckého komunismu (pozn. 102), s. 867.

¹¹⁶ Ibidem, s. 870.

¹¹⁷ V tomto smyslu se vyjádřil Jean-Paul Sartre v závěru dopisu Rogeru Garaudy: „Já sám jsem přesvědčen, že jen konkrétní zkoumání umožní filosofii, která produkuje všechny naše myšlenky, aby se obohatila a dialekticky ukázala své skutečné problémy. Kromě toho se mi zdá, že jsme v této oblasti získali náskok: zabýváme se lidmi, a já mám obavy, zda vy jste na ně trochu nezapomněli.“ Jean-Paul Sartre, *Marxismus a existenciální filosofie*, in: Roger Garaudy, *Perspektivy člověka*, Praha 1965, s. 119–120.

*kteří něco umějí, a jsou nevšimaví k těm, kteří neumějí. (...) Jsou mladí a jsou jiní. A zaslouží si, aby obojí bylo respektováno.*¹¹⁸

Zajímavým způsobem Karel Kosík v roce 1958 uvítal na stránkách *Literárních novin* přechod k volnějším modelu národního hospodářství a k decentralizaci. Píše zde, že rozšířením pravomocí a zodpovědnosti a prohloubením principů demokratického centralismu bude společnost efektivněji a autentičtěji „*kontrolovat sama sebe a plánovitě řídit svůj vlastní vývoj*“.¹¹⁹ Už z tohoto článku je cítit, že Kosík upřednostňoval (re)formu každodenního svobodného života před upínáním se k budoucímu životu v komunismu. „*Žít v budoucnosti a ,předbíhat‘ je v určitém smyslu popřením života: individuum jako starost nežije přítomností, ale budoucností, a jelikož neguje, co je, a předjímá, co není, děje se jeho život v nicotě, tj. v neautentičnosti.*“¹²⁰

Podobně kriticky rozebírali dosavadní model člověka v šedesátých letech architekti a urbanisté v souvislosti s bydlením a s výstavbou panelových sídlišť. Právě vulgární ekonomismus, vystupňovaný na konci padesátých let, vynechal ze svého pohledu člověka, respektive jej mylně chápal jako hotový, vědecky rozpoznáný konstrukt nebo jako cíl své utopistické převýchovy. Pro architekty bylo důležité nezjednodušovat tento pohled za účelem dosažení celospolečenských cílů, v jakých se – podle slov Josefa Pechara z roku 1965 – člověk snadno stane pouhým kolečkem v soukolí; snadno se jeví „*jako ona tříška, která odletuje při kácení lesa, nebo jako konzument nucený přijímat vše, co mu výrobní organizace jsou ochotny poskytnout*“.¹²¹

Oproti masové výstavbě domů na základě standardu bydlení pro všechny se v šedesátých letech dostávala do popředí poptávka po širším „sortimentu“ bydlení a po svobodě volby.

---

¹¹⁸ Ivan Klíma – Jiří Robert Pick, Reportáž o mladých LP 1958, *Květen* IV, 1958, s. 557.

¹¹⁹ Karel Kosík, Karel Kosík, Zítřek je v našich rukou, *Literární noviny* VII, 1958, č. 1, s. 4.

¹²⁰ Karel Kosík, *Dialektika konkrétního*, Praha 1963, s. 52.

¹²¹ Josef Pechar, Architektura na cestě za člověkem, *Československý architekt* XI, 1965, č. 8, s. 1.

Důraz na individuální spotřebu a výrobu spotřebního zboží přirozeně vedl ke vzniku konzumního chování a tlaku konzumní společnosti. „*Máme obyčejné rohlíky nebo tukové, máme televizory s menší nebo větší obrazovkou. Každý si koupí druh podle své chuti – a kapsy. A něco podobného by mohlo být i u bytů*“,¹²² navrhuje kacírsky do diskuse Otakar Nečas ze Studijního a typizačního ústavu v roce 1959.

Vyšší nároky na bydlení během šedesátých let začala vymáhat nově vzniklá bytová družstva. Několik příkladů kvalitních bytových domů i sídlišť, které uvedu v následující kapitole o architektuře, vzniklo skutečně díky družstvům. Družstvo, respektive konkrétní lidé jako objednavatelé „vlastních“ domů, vystupovalo spolu s architektem jako sebevědomý partner dodavatelům a navíc často využívalo podílu družstevníků na stavbě svépomocí. Osobní angažovanost, zodpovědnost za výstavbu a efektivní organizace vztahů mezi objednavatelem, projektantem a realizátorem vedly často k lepším architektonickým výsledkům těchto souborů. Sociolog Jiří Musil v knize *Lidé a sídliště* navíc pozitivně hodnotí podíl družstev na formování sídliště jako společenské jednotky, komunity. „*Před našima očima tak vzniká skutečně nový model lokálních společenských jednotek spojených velmi úzce s bydlením.*“¹²³ Jak při tom Musil zdůrazňuje, lépe vzniká tato struktura v malých než ve velkých souborech a tam, kde se staví svépomocí. „*Zájem členů na jedné straně i povinnosti vůči družstvu vytvářejí už od samého začátku z družstva sociální skupinu s jasnou sociální strukturou, zvláště ve vztahu k profesím, a se značně vysokou kázní.*“¹²⁴ Musil tak poukazuje na sociologický význam společenských organizací, které, podobně jako družstva, účinně pomáhají „držet“ společnost pohromadě. Demokratičtější družstvům se nakonec podařilo tyto kvality do života několika sídlišť promítnout, jak připomenou ještě v kapitole Obyvatelé.

---

¹²² Otakar Nečas, Něco, co by stálo za úvahu, *Československý architekt V*, 1959, č. 6, s. 2.

¹²³ Jiří Musil, *Lidé a sídliště*, Praha 1985, s. 256.

¹²⁴ *Ibidem*, s. 257.

Vedla si v tom rozhodně lépe než Československý svaz mládeže nebo Československý svaz žen, které se na pobídku ústředních orgánů také měly zapojit do bytové výstavby.

Obraz hromadného bydlení odpovídal v rukou centrálních orgánů racionalistickému, mechanickému obrazu člověka a zároveň naplňoval politický ideál sociálně nivelizované společnosti. V šedesátých letech se ovšem do popředí prosazuje názor, že společnost, i když socialistická, je ve své v podstatě pestrá a dokonce i hierarchizovaná a taková nejspíš bude i v budoucnu. Každý člověk má právo na subjektivní potřeby, vlastní zvyky a preference – v bydlení, v životním stylu, v oblékání, trávení volného času a podobně. Architekti proto zdůrazňovali nové úkoly typizace a zprůmyslněného stavebnictví. Řešili, jak vyhovět individuálním potřebám konkrétních lidí, jak také vytvořit architektonickou pestrost a jedinečný architektonický výraz, a to tak, aby všechna sídliště nevypadala stejně a uniformě, ale aby působila *esteticky, emocionálně příznivě* a autenticky.

Roli architektů v projektování optimálních typů bydlení do budoucna, a to bez ohledu na špatnou situaci ve výrobě, zdůrazňoval už v roce 1959 architekt Miloslav Tryzna ze Studijního a typizačního ústavu. *„Jde dnes o to, kdo první pochopí velikost úkolů, kdo první se dovede orientovat v nové situaci a říci, co je potřeba. Měli bychom to být my, máme k tomu po desetileté práci všechny předpoklady.“*¹²⁵ Myslel tím pravděpodobně nejen domovský ústav, ale architektonickou profesi jako takovou, které se díky intelektuálnímu náskoku, ale i důsledné politické práci podařilo během následujícího desetiletí skutečně vymanit – alespoň na krátký čas – z područí stranického a stavebního diktátu.

---

¹²⁵ Miloslav Tryzna, Typizace a nové úkoly, *Československý architekt* V, 1959, č. 6, s. 2.

3. vrstva: ARCHITEKTURA

„Vzhledem k významu, který má úroveň bydlení v životě a výchově socialistického člověka, je třeba při dlouhodobém plánování a projektování mít na zřeteli, že novou bytovou výstavbou vytváříme podmínky života lidí v komunistické společnosti.“¹²⁶ (Oldřich Černík, 1959)

„Architektura tání“ v Sovětském svazu a v zemích socialistického tábora

Pozornost, kterou stát věnoval na přelomu padesátých a šedesátých let bydlení a bytové výstavbě, souvisela do velké míry se změnami v hospodářské a sociální politice Československa, jak jsem se pokusila popsat v první kapitole. Na tyto politické a ve výsledku i kulturní změny v československém státě však nelze nahlížet izolovaně, bez pohledu na dění v Sovětském svazu a v ostatních zemích socialistického bloku.

Bydlení a hromadná bytová výstavba, v éře destalinizace spojené s nástupem Nikity Sergejeviče Chruščova, v druhé polovině padesátých let jednoznačně nabyly nového významu. Odklon od socialistického realismu, důsledné zprůmyslnění výrobních i stavebních procesů, masové používání prefabrikátů, zejména železobetonových panelů, a důraz na dostupnost a vyšší úroveň bydlení zrcadlily nebo dokonce zhmotňovaly ideje nového Chruščovova Sovětského svazu. Nejvyšší stranické orgány Československa odtud samozřejmě přejímaly politické, kulturní i společenské impulsy a dělaly to systematicky. Hlavní politické události, vystoupení Nikity Chruščova proti doktríně socialistického realismu a závěry XX. (1956), XXI. (1959) a XXII. (1961) sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu jednoznačně hýbaly domácím děním.

---

¹²⁶ Z projevu soudruha Oldřicha Černíka na zasedání ÚV KSČ – Vyřešení bytového problému – všenárodní úkol, *Československý architekt* V, 1959, č. 6, s. 1.

O významných změnách v sovětském stavebnictví a slavném Chruščovově projevu na moskevské Konferenci pracovníků ve stavebnictví v prosinci roku 1954 informovaly české architektky publikace Výzkumného ústavu výstavby a architektury a publikace Svazu československých architektů z roku 1955.¹²⁷ V předmluvě první z nich se píše: „*Moskevskou konferencí pracovníků ve výstavbě byly nám včas odhaleny nesprávné tendence, které se projevovaly v naší výstavbě a architektuře.*”¹²⁸ Dále se zde, podobně jako v Sovětském svazu, kritizuje „*ozdobnictví*” a dosavadní „*zúžené chápání ideových otázek jako otázek výlučně výtvarných*”.¹²⁹

Zcela v souladu s děním v SSSR vydává téhož roku Komunistická strana Československa usnesení „*O opatřeních ke zprůmyslnění a dalšímu rozvoji stavebnictví*”, které nařídilo zmodernizovat typové podklady pro bytovou výstavbu. Nové typy sledovaly trendy sovětského stavebnictví – unifikaci konstrukčních prvků, proudovou metodu stavění a výrobu železobetonových prefabrikátů, ať už menších blokopanelů, nebo rozměrných panelů celostěnových. Následovaly výzkumy nových konstrukčních metod a moderních materiálů a technologií, z nichž mnohé pak ověřily experimentální stavby z let 1959–1963.

Právě politické a ideologické změny v sovětském bloku se v druhé polovině padesátých let významně podílely na formování bytové výstavby u nás. Změna kurzu směrem k důslednému zprůmyslnění stavebních postupů ale v podstatě jen posílila vlastní bohaté zkušenosti s typizací a standardizací bydlení i s experimenty s panelovými technologiemi v Gottwaldově. Československo a Sovětský svaz i v šedesátých letech sdílely novinky v technice, moderní architektuře a urbanismu celých sídlišť a vzájemně se ujišťovaly o správné cestě k vyšší kultuře bydlení. V rámci „*mírového soutěžení*“ mezi Východem a Západem pak

---

¹²⁷ II. Všesvazový sjezd sovětských architektů. Sborník přeložených materiálů, Praha 1955. – Diskuse o otázkách soudobé výstavby a architektury v SSSR II, VÚVA Praha 1955.

¹²⁸ Diskuse o otázkách soudobé výstavby a architektury v SSSR I, VÚVA Praha 1955, s. 14.

¹²⁹ Ibidem, s. 11.

celý sovětský blok sledoval rychlý růst životní úrovně, nejmodernější obytné soubory a technologie za železnou oponou.

Rozhodující význam pro liberalizaci poměrů v Sovětském svazu a pro následné „tání“ v celém východním bloku měl XX. sjezd KSSS v roce 1956, na kterém Nikita Sergejevič Chruščov odsoudil Stalinův kult osobnosti a odkryl zločiny padesátých let i základní ideologické omyly Stalinova pojetí marxismu leninismu, na což jsem poukázala v předešlé kapitole.

Po Chruščovově „tajném“ proslovu musely stranické orgány nejen na domácí půdě, ale i v ostatních satelitech výrazně posílit vlastní legitimitu i pozici samotného socialismu a komunismu (viz kapitolu Stát). Právě otázky bydlení a společenské spotřeby, jak píše americký historik Steven E. Harris, hrály klíčovou roli v konsolidaci Sovětského svazu a ostatních zemí socialistického bloku v období po Stalinově smrti.

Kampaň na řešení bytového problému Chruščov otevřel v roce 1957. Sliboval v ní, že díky hromadné výstavbě moderních panelových domů, později podle něho pojmenovaných *chruščovky*, a výstavbě rozsáhlých sídlišť bude každá rodina v nejbližších deseti až dvanácti letech bydlet v samostatném bytě.¹³⁰ Odliv nájemníků ze sdílených bytů (takzvaných komunálek) do malých bytů v panelácích, kde měli lidé konečně soukromí a mohli žít vlastní život, podle Harrise, doslova symbolizuje celkové „tání“ a uvolnění společenských poměrů v průběhu Chruščovovy vlády.¹³¹

Vlastní domov a životní prostor znamenal pro mnoho Rusů nejen nebývalý komfort, ale i konec společenské kontroly a dohledu, jak to zajímavě popisuje v jednom ze svých vzpomínkových záznamů spisovatelka Světlana Alexijevičová: *„Veškerý život v letech šedesátých se odehrával v kuchyni. Díky Chruščovovi! Za něj jsme zrušili společné byty a*

---

¹³⁰ Steven E. Harris, *Communism on Tomorrow Street. Mass Housing and Everyday Life after Stalin*, Baltimore 2013, s. 191–192.

¹³¹ *Ibidem*, s. 5–6.

*zřídili si vlastní kuchyně, v nichž bylo možné nadávat na vládu a hlavně se nebát, protože v kuchyni jsou všichni naši. Vznikaly tam velké myšlenky a fantastické plány! Kolovaly vtipy.*¹³² Dnes, kdy hrozí většině těchto panelových sídlišť v Moskvě demolice, se objevují názory, že panelové domy této éry nelze vnímat jen jako přežitý sociální program, pouhé ubytování pro masy. Philipp Meuser, autor publikace o sovětské hromadné výstavbě, podobně zmiňuje, že dnes jsou tyto domy, celá sídliště a bydlení v nich, součástí kultury, příběhů několika generací.¹³³

Nové Čerjomušky

Vraťme se však k původnímu obsahu *chruščovek* v pozdních padesátých a šedesátých letech, k řešení bytového problému formou socialistického modernismu. Kultura bydlení v panelových sídlištích a růst životní úrovně fungovaly v jakémsi druhém plánu jako významný argument pro vítězství socialismu a pro jeho morální nadvládu nad kapitalismem. Kompletně vybavené obytné soubory s obchody, službami, školkami a sportovišti a upravenou zelení navíc naplňovaly představu o životních podmínkách v blízkém komunismu.¹³⁴ Také u nás se moderní „obytné okrsky“ a „obvody“, jinými slovy rozsáhlá plně vybavená sídliště pro několik desítek tisíc obyvatel, považovaly za „výhonky komunismu“.¹³⁵ Prozrazuje to i řada rezolucí Ústředního výboru KSC, včetně pokynů strany k soutěži na projekty obytných domů z roku 1959, které mluví o „*kultuře bydlení v přechodu od socialismu ke komunismu*“. K návrhu na soutěž se konkrétně píše: „*Jde v podstatě o to, aby*

---

¹³² Světlana Alexijevičová, *Doba z druhé ruky*, Příbram 2015, s. 22.

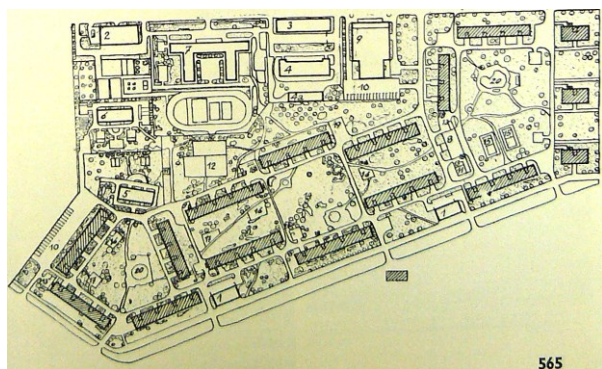
¹³³ Philipp Meuser – Dimitij Zadorin, *Towards a Typology of Soviet Mass Housing*. Prefabrication in the USSR 1955 – 1991, Berlin 2015.

¹³⁴ Komunismu měl Sovětský svaz dosáhnout v roce 1980. Konkrétní plán k naplnění této vidiny představil Chruščov na XXII. sjezdu strany v roce 1961.

¹³⁵ O tento Leninův pojem se opírá řada dobových textů, u nás zejména na stránkách časopisu *Nová mysl*. V souvislosti s prezentací obytných okrsků jako „výhonků komunismu“ v sovětských časopisech jej zmínil i Steven E. Harris (pozn. 130), s. 193.

*formy bydlení v nadcházejícím období [po roce 1965] cílevědomě napomáhaly těm společenským procesům, které vedou ke komunismu. Kulturní význam bytové výstavby není jenom v tom, že rozmnožuje hmotné bohatství naší společnosti a přispívá ke zvyšování životní úrovně, ale i v tom, že má vliv na organizaci osobního a společenského života.*¹³⁶ Návrh vyzval také řadu odborných institucí i příbuzných rezortů k výzkumům, které by přinesly aktualizovanou podobu socialistického bydlení s rysy budoucího života v komunismu. Architekti i odborníci měli sledovat zejména otázky populačního vývoje, změny způsobu života, stravování, práce a péče o děti. Moderní socialistické bydlení, architektura a urbanismus sídlišť skutečně hrály významnou roli v utváření „nového člověka komunistické epochy“, jak se později v textu pokusím ukázat na konceptu obytného okrsku a řadě výzkumů.

V Moskvě v té době jeden vzorový experiment již stál – obytný okrsek č. 9 v Nových Čerjomuškách, dokončený roku 1957 [12]. K jeho moderní architektuře, vybavení i kompozici se pochvalně vyjádřili dokonce mnozí zahraniční delegáti kongresu Mezinárodní unie architektů (UIA), který Moskva hostila o rok později. Toto malé vzorové sídliště do jisté

12. Obytný okrsek č. 9, Nové Čerjomušky, Moskva (repro. *Architektura ČSSR*, 1961, č. 8)

míry předurčilo podobu projektů z šedesátých let v celém východním bloku. Jiří Voženílek, předseda Státního výboru pro výstavbu, v roce 1960 důrazně doporučuje našim experimentům „*poučit se v Čerjomuškách*“ a zaměřit pozornost na projekty moderních plně vybavených

¹³⁶ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a.j. 4, zasedání 16. 9. 1959, bod 7: Návrh na uspořádání soutěže na projekty obytných domů z hlediska kultury bydlení v přechodu od socialismu ke komunismu, fol. 1–10.

okrsků. Kromě sovětských vzorů jsme měli čerpat také z úspěchu československých týmů ve velké mezinárodní soutěži na obytný obvod jihozápadní části Moskvy z přelomu let 1958 a 1959.¹³⁷

S hromadnou výstavbou montovaných panelových domů se v Rusku v době Nových Čerjomušek teprve začínalo. Jen některé domy v okrsku č. 9 tvořily celostěnové panely. Plány však počítaly s tím, že podíl panelových konstrukcí v letech 1959–1965 vzroste z tří procent na 63 procent z celkové bytové výstavby. V Moskvě a Leningradě se panelové domy údajně v prvním roce stavěly dokonce v 80 procentech. Pro porovnání dodejme, že českoslovenští plánovači nezůstali pozadu a navyšovali podíl panelových domů v letech 1959–1965 z 25 na 73 procent.¹³⁸ Domnívám se, že v té době jsme v podstatě byli v industrializaci stavebnictví a využívání železobetonových konstrukcí ze zemí východního bloku nejdál.

Za realizací experimentálního okrsku v Čerjomuškách stála moskevská Architektonicko-konstrukční kancelář (SAKB) a Akademie architektury a výstavby SSSR, které se podílely také na experimentálních stavbách pro Leningrad a Kyjev nebo na experimentálním rajónu v Čeljabinsku.¹³⁹ Současně na experimentech pracoval Ústřední výzkumný ústav pro experimentální plánování bytové výstavby (CNIIEP), který vznikl již v roce 1949. Za Chruščova tento ústav podporoval výstavbu paneláren v satelitních zemích, zejména

---

¹³⁷ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 2, a. j. 9, zasedání 23. 5. 1960, Zpráva o komplexním vyhodnocení pokusných projektů bytové výstavby (Jiří Voženílek, SVV), s. 21. – Projekty pro soutěž na obytný rajón zpracovávaly dva architektonické týmy: kolektiv KPÚ Brno a Gottwaldov, vedený Zdeňkem Chlupem, a kolektiv KPÚ Bratislava a Praha vedený Štefanem Svetkem. Více viz *Architektura ČSSR* IXX, 1960, č. 9, s. 585–634.

¹³⁸ Zpráva uvádí také zajímavé údaje o zvýšení podílu družstevní formy výstavby bytů plánované na roky 1961–1965: NDR mělo dosáhnout podílu družstev ve 46% bytové výstavby, Polsko 36%, Maďarsko 21% a ČSSR 25%. NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 4, a. j. 18, zasedání 29. 12. 1961, Informativní zpráva pro komisi politického byra ÚV KSČ pro řešení bytového problému o zkušenostech z pokrokové bytové výstavby v zahraničí, s. 4.

¹³⁹ Alois Kreuzer, Experimentální projekty a stavby pro zajištění hromadné bytové výstavby, *Československý architekt* V, 1959, č. 15–19, s. 2.

v Maďarsku, Rumunsku, ale i v Chile a na Kubě, jak na to upozorňují Hugo Palmarola a Pedro Ignacio Alonso.¹⁴⁰ V této souvislosti autoři rozebírají jednu ze zásadních metod šíření sovětského vlivu v době studené války – export sovětské moci skrze poskytnutou „pomoc“, v tomto případě prostřednictvím panelových domů. Když Chruščov daroval Kubě, zasažené v roce 1963 hurikánem Flora, celou panelárnu, neměl tento dar podle autorů ani tak humanitární charakter, jako spíše rysy kolonialismu.¹⁴¹ Díky importované technologii se na Kubě zabydlel koncept opakujících se typů modernistických sídlišť. Samotné paneláky však kubánští architekti velmi tvůrčím způsobem přizpůsobili domácím architektonickým tradicím.

Pro srovnání můžeme nahlédnout, do jaké míry přebíraly na konci padesátých let sovětský program hromadné bytové výstavby další země „socialistického tábora“. Vyřešení bytového problému (často do deseti let) vyhlásila tehdy téměř kolektivně jako prioritu většina zemí východního bloku. Vybírám z nich dva charakteristické příklady „národních“ cest k industrializovaným panelovým domům a ke standardizovaným sídlištím, na něž se zaměřím u nejbližších sousedů, v Polsku a Maďarsku.

Z rodících se modernistických sídlišť v Polsku zmíním dva pozoruhodné projekty z počátku šedesátých let – ceněné sídliště Sady Żoliborskie ve Varšavě (Halina Skibniewska, 1958–1963) a experimentální lineární kompozice Oskara Hansena (sídlíště J. Słowacki v Lublinu, Przyczółek Grochowski ve Varšavě).¹⁴² Do diskuse o zprůmyslnění architektury a hromadného bydlení zajímavým způsobem přispěla také Helena Syrkus svými návrhy typových domů montovaných z panelů a teoretickými studiemi k charakteru obytných

---

¹⁴⁰ Hugo Palmarola – Pedro Ignacio Alonso, *Tropical Assemblage. The Soviet Large Panel in Cuba*, in: *Beyond Imported Magic. Essays on Science, Technology and Society in Latin America*, MIT Press 2014, s. 159–179.

¹⁴¹ *Ibidem*, s. 162. – Podobně se k historii panelové výstavby na svém území vyjadřují také estonští badatelé. Viz *Constructed Happiness. Domestic Environment in the Cold War Era*, Talin 2005.

¹⁴² Více např. Oskar Hansen, *The Linear Continuos System*, *Projekt 1968*, č. 2, s. 37–51.

souborů a městského plánování.¹⁴³ V letech 1961–1965 se mělo v Polsku v rámci pětiletky postavit 1 800 000 bytů a za tím účelem vznikla celá řada experimentů včetně „prototypového“ sídliště Služiwec ve Varšavě.¹⁴⁴

Také v Maďarsku se na přelomu padesátých a šedesátých let odehrál obdobný scénář k zvýšení životní úrovně obyvatel socialistického tábora skrze nová moderní sídliště a panelové domy. Vzhledem ke krvavému potlačení maďarské revoluce zde komunistická strana v druhé půlce padesátých let zvláště důrazně podporovala sociální stabilitu země, růst životní úrovně a prvky konzumní společnosti. Virag Molnár v souvislosti se vznikem konzumního způsobu života mluví doslova o „gulášovém komunismu“ či „ledničkovém socialismu“.¹⁴⁵ Jen na okraj připomenou situaci v Československu po srpnu 1968, kdy stranické orgány tišily napjatou atmosféru ve společnosti obdobným způsobem. Lakonické řešení tehdy předestřel prezident Ludvík Svoboda ministroví stavebnictví: „postavit co nejméně bytů a rovněž postupně vyprodukovat co nejvíce masa“.¹⁴⁶

Maďarská komunistická strana vyhlásila v roce 1960 patnáctiletý bytový program, který stanovil postavit jeden milión bytů do roku 1975. To je pouze o dvě stě tisíc bytů méně, než měli podle usnesení Komunistické strany Československa postavit naši stavbaři za pouhých deset let. Po vyhlášení smělého plánu následovala v Maďarsku diskuse o budoucí podobě

---

¹⁴³ Jeden z raných návrhů typové konstrukce Heleny Syrkus se objevil i mezi řešenými VÚVA. *Obytné stavby. Kritické výběry literatury o výstavbě a architektuře VI*, VÚVA 1957, s. 48.

¹⁴⁴ Zkušenosti z experimentální bytové a občanské výstavby v Polské lidové republice, *Pozemní stavby IX*, 1961, č. 8, s. 404–412.

¹⁴⁵ Virag Molnár, In Search of the Ideal Socialist Home in Post-Stalinist Hungary: Prefabricated Mass Housing or Do-It-Yourself Home?, *Journal of Design History* Vol. 23, 2010, No. 1, p. 61–81.

¹⁴⁶ Löbl (pozn. 81), s. 488.

obytných domů a soutěž na experimentální bytové domy i obytné okrsky, které se zúčastnilo 180 projektů.¹⁴⁷

Pozoruhodné experimenty různých konstrukcí, většinou vyráběných na místě, „*in situ*“, vznikly v letech 1959–1964 ve městech Dunájváros, Pécs a Debrecen. K architektonicky nejzajímavějším příkladům pak patří experimentální obytný okrsek ve čtvrti Óbuda [13]

13. Jenő Rimanóczy, Olga Mináry, experimentální sídliště Óbuda, Budapešť, 1959–1961. (repro. Virag Molnar, *Journal of Design History*, Vol. 23, 2010)

v Budapešti (Jenő Rimanóczy, Olga Mináry, 1959–1961). Maďarsko nakonec v šedesátých letech zakoupilo licenci montovaného panelového systému Larsen-Nielsen a darem získalo také sovětské linky na výrobu panelů.¹⁴⁸ Následně se v plné síle rozběhla výstavba standardizovaných a značně uniformních panelových sídlišť.

Experimenty v Československu 1958–1963

Idea zprůmyslněné typizované výstavby bytových domů, která dominuje poválečné produkci státního socialismu, vyžadovala permanentní výzkum nových technologií, materiálů, výrobních postupů a bytového vybavení. U nás se novým konstrukčním systémům, prefabrikaci a typizaci věnoval po roce 1948 například Studijní a typizační ústav, Ústav pro zprůmyslnění výstavby, Výzkumný ústav stavební výroby, Ústav bytové a oděvní kultury a řada dalších. Na vývoji se samostatně podílely také některé projektové a realizační ústavy (Stavoprojekty, Průmstav, Pozemní stavby).

---

¹⁴⁷ Podrobně k situaci v Maďarsku píše Béla Kerékgyártó, Was Humanized Socialist Modernism Possible After All? The promise and Failure of Mass Housing in Hungary, in: Ákos Moravánszky – Judith Hopfengärter, *Re-Humanizing Architecture: New Forms of Community, 1950–1970*, Vol. I, Basel 2017, s. 63–84 .

¹⁴⁸ Ibidem, s. 74.

K rychlému zprůmyslnění stavebnictví přispěly první poválečné směrnice obytného standardu a rozměrové moduly vybraných prvků a typové podklady (typy T 11 – T 20) z roku 1951. Samostatnou linií pak sledovaly rané experimenty panelových domů v Gottwaldově (typ G 32, G 40) z počátku padesátých let, slovenský prototyp paneláku (typ BA) a vývoj skeletových konstrukcí s cihelnou či panelovou výplní (typy Wimmer nebo Janů).¹⁴⁹

V polovině padesátých let se na první generaci celomontovaných panelových domů shlíželo s nedůvěrou. Technologie typů G 40 a G 55 byla těžkopádná, panelové prefabrikáty

14. Hynek Adamec, Bohumír Kula, projekt montovaného panelového domu G40, 1953. (Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíne)

15. Hynek Adamec, Bohumír Kula, realizace prototypu panelového domu G40, 1954. (Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíne)

vyžadovaly náročnou výrobu, nákladný převoz prefabrikátů z paneláren i náročnou montáž objemnými portálovými jeřáby na kolejích [14, 15]. Panelové domy neměly ani dostatečně vyřešenou tepelnou či střešní izolaci, ani vhodné omítky a tmely, na jejichž vývoji se ostatně pracovalo až do osmdesátých let. Svým vzhledem navíc první paneláky připomínaly krabice bez jakékoliv tvarové pestrosti, působily uniformně, stroze, až kasárensky. Vzhledově

¹⁴⁹ Prototyp kombinující vnitřní skelet s kvádrovým zdívkem od Karla Janů z roku 1953 najdeme v Otrokovicích a ověřovací sérii pak v Praze na Ruské třídě. Prototyp Miloslava Wimmera byl dokončen v roce 1955 v Praze-Ďáblicích a obdobný systém se použil i na jiných staveništích v Praze (Dejvice, Zahradní Město). Více např. Stanislav Hermann, Stavíme v Praze první montované domy, *Nová Praha* 1954, č. 25–26, s. 405. – Karel Janů, K otázce montovaných bytových staveb, *Architektura ČSR* XIII, 1954, s. 35–41. – Erich Kohn, Architektura montovaných bytových staveb, *Architektura ČSR* XIII, 1954, s. 52–54. – Miloslav Wimmer, *Panelové domy s montovaným skeletem*, Praha 1956. – Ludevít Végh, *Montované stavby*, Praha 1959.

konzervativnější a přívětivější experimenty z prefabrikovaných cihlových kvádrů a montovaných skeletů panelákům konkurovaly. Zaváděly podobně rychlé a efektivní technologie a montážní postupy, ale „při zachování dosavadní surovinové základny, a to bez velkých a riskantních investic“.¹⁵⁰ Nicméně i u nich se od druhé poloviny padesátých let předpokládal přechod na „efektivnější“ výplně z panelů.

Na konci padesátých let sloužily experimenty jako odrazové můstky pro kvantitativně i kvalitativně náročnou bytovou výstavbu budoucího desetiletí. Směrnice Ústředního výboru KSČ „k řešení bytového problému“ z března 1959 stanovila termín realizace a centrálního vyhodnocení všech experimentálních staveb do roku 1961. Do omezené skupiny oficiálních experimentů se přijímala pochopitelně ta pracoviště, která byla s dosavadním výzkumem konstrukcí a s přípravou projektů nejdál. A bylo z čeho vybírat.

Celomontovaný systém v té době patřil mezi protekční technologie, už díky „bratrským vzorům“ v SSSR, ale architekti u nás současně rozvíjeli také monolitické soustavy, skelety a takzvanou „typizaci in situ“. Tyto metody převažovaly mezi experimentálními projekty studijního úkolu „Bydlení“, který už v roce 1958 vyhlásil Svaz architektů ČSSR a na němž pracovali hlavně architekti a konstruktéři, mezi nimi Miroslav Vejl, Vladimír Syrovátka, Miloslav Tryzna nebo Štefan Svetko.¹⁵¹ V letech 1958–1959 pak probíhala prověrka stávajících projektů v krajích, a to jak platných typů (T 16, T 17, T 01 – 03 B, G 40) a jejich připravovaných alternativ, tak i soutěžních projektů a prototypů nových konstrukcí. Výzkumný ústav výstavby a architektury hned v březnu 1959 otiskl v *Architektuře ČSR* základní vyhodnocení těchto návrhů a vzájemné srovnání jejich technicko-hospodářských ukazatelů. Mezi 29 příklady najdeme projekty Výzkumného ústavu stavební výroby v Praze (autor Václav Havránek) a ve Zlíně (G 59, autor Bohumír Kula), Ústavu pro zprůmyslnění stavebnictví v Praze (autoři Karel Janů, Miloslav Wimmer) i jeho zlínského pracoviště (autor

---

¹⁵⁰ Vlastimil Čuhel, Kvádrová výstavba, *Architektura ČSSR*, 1957, č. 4–5, s. 164.

¹⁵¹ Kamil Gross, K studijní úlohe „Bývanie“, *Architektura ČSSR*, 1959, č. 1, s. 11–17.

Bohumír Kula – G 57, G 58), návrhy Státního typizačního ústavu v Praze (autor Lubor Marek) a dále typy a pokusné projekty krajských projektových ústavů v Brně (autor František Zounek), Praze (autoři Jan Benda, Jaroslav Pokorný), v Bratislavě (Alojz Daříček, Ilja Skoček), Ústí nad Labem (autoři Jiří Moravec, Miroslav Vejl), ve Zlíně (Arnošt Kubečka) a dva projekty architekta Josefa Havlíčka podané Státním ústavem pro rekonstrukci památek.

Státní výbor pro výstavbu ve spolupráci s ministerstvem stavebnictví a po dohodě s krajskými národními výbory rozhodl, pravděpodobně i na základě uvedené bilance, o realizaci experimentů krajských projektových ústavů v Praze, Českých Budějovicích, Brně, Gottwaldově, Hradci Králové a v Bratislavě. Na oficiálních experimentech pracoval dále pražský Studijní a typizační ústav, který se zaměřil primárně na půdorysy nových bytů, řešil novou kategorizaci, vztahy funkcí jednotlivých místností a možnou proměnlivost dispozic.

Ministerstvo výstavby na začátku roku vyhodnotilo prvních dvanáct experimentálních bytových domů. Obydleny v té době byly jen objekty v Hradci Králové a v Gottwaldově. Realizovaly se i mnohé projekty ostatních ústavů, které však nespádaly pod podporu a dohled Ústředního výboru KSČ.¹⁵²

Nutno přiznat, že experimenty i vzhledem k šibeničnímu termínu probíhaly dost živelně. Kvůli shora stanoveným kritériím autoři často ověřovali příliš mnoho věcí zároveň (konstrukce, materiály, dispozice) a negativní výsledky některých detailů pak zcela zastínily ty pozitivní. Objemové kubatury, ekonomické bilance a hodnoty pracnosti jednotlivých staveb nešlo vzhledem k odlišným okolnostem realizace (dodavatelé, jakost surovin) rozumně porovnat. Navíc novátorské postupy logicky nedosahovaly napoprvé nejlepších výsledků, většina z nich se teprve neobratně zkoušela. Julius Šif to popsal výstižně: „*To jako bychom*

---

¹⁵² Experimenty s konstrukčním, architektonickým i dispozičním řešením zaznamenáme v letech 1959–1961 také v Ústí nad Labem (Hrnčířská, Josef Liška a Rudolf Bergr) či v Teplicích. V pozoruhodném plzeňském experimentu (PL 60) vycházel Karel Janů ze svého soutěžního projektu na bydlení budoucnosti (po r. 1970) v Moskvě. Experimentálních staveb vzniklo pravděpodobně mnohem víc, jejich seznam zatím není kompletní.

*pokusnému králíkovi píchli najednou injekci spály, záškrtu a žloutenky, a pak se dohadovali, proč vlastně pošel.*¹⁵³ Když k tomu připočteme ještě omezené možnosti výrobních podniků, pak ani při sebevětší politické protekci nemohly *experimentálky* dopadnout hned napoprvé ideálně. Některé parametry jejich výsledků nakonec neodpovídaly ani současně vydané Směrnici o rozměrové unifikaci (ČSN 730006), která výrazně redukovala moduly rozponů.¹⁵⁴

Experiment „na místě“

Podívejme se nyní na jednotlivé experimentální stavby podrobně. Většina z nich ověřovala monolitické konstrukce nebo je kombinovala s montáží z předvyrobených panelů.¹⁵⁵ Naprostá většina architektů preferovala výrobu panelů odléváním do svislých baterií přímo na místě.¹⁵⁶ Tato metoda, stejně jako samotný monolit, umožnila nezávislost na omezeném sortimentu tehdejších paneláren. Oba postupy slibovaly větší tvůrčí možnosti, svobodu, práci s místním materiálem. Lze je označit za konstrukce ryze regionální, v podstatě decentralizované, nezávislé na jednotné „materiálně-technické základně“ státu.

Zajímavé a progresivní projekty vznikaly v místech, kde architekti měli dobré osobní vztahy se stavebními podniky, nebo v místech s proaktivními funkcionáři okresního či krajského výboru KSČ. Sepjetí architektů, inženýrů a technologů, společnou fascinaci technickým a vědeckými pokroky, lze vycítit i z popisů experimentální staveb v časopise

---

¹⁵³ Julius Šif, Architekti experimentují, *Domov* 1961, č. 1, s. 8.

¹⁵⁴ Markéta Žáčková, Od „nearchitektury“ k experimentu. Nástup panelové bytové výstavby v Brně mezi lety 1955–1960, in: Rostislav Koryčánek (edd.), *Na prahu zítřka. Brněnská architektura a vizuální kultura v období socialismu*, Brno 2014, s. 214.

¹⁵⁵ Konstrukce byly založené na krabicovém příčném nosném systému a různých délkách rozponů. Termín krabicový systém se používal hlavně v padesátých a šedesátých letech, v následující dekádě z terminologie mizí. Odkazuje s největší pravděpodobností na statický princip ztužení konstrukce po finálním zalití spojů stěn a stropů, čímž vzniká jakási staticky ztužená krabice. Zahrnuje libovolně příčný i podélný nosný systém. Za konzultaci děkuji Michaela Janečkové.

¹⁵⁶ Roman Pochop, Několik poznámek k řešení pokusných bytových domů v Praze, Hradci Králové a Brně, *Architektura ČSSR* XIX, 1960, s. 521.

Pozemní stavby vydávaném ministerstvem stavebnictví. Domnívám se, že právě v pokusných stavbách si autoři osahali výhody otevřených stavebnicových systémů a „vůli ke změně“. Ta je spolu s rostoucí společenskou pozicí, profesní i osobní ctižádostí architekta provázela během celých šedesátých let.

Výrobu panelů na staveništi, nazývanou tehdy ambulantní, využili téměř všichni autoři *experimentálek*. Většina z nich ji kombinovala s monolitickými konstrukcemi, tedy odléváním stěn anebo stropů do bednění [16]. Taková metoda otvírala nebývalé možnosti v tvarování bytového domu, v jeho libovolné orientaci, výšce a uspořádání vnitřních dispozic. Do budoucna slibovala vysoké estetické kvality a flexibilitu v přechodu na ještě progresivnější technologie a materiály.

16. Ambulantní výroba na sídlišti Králův Háj v Liberci (SOkA Liberec)

17. Jaromír Vacek, sídliště Králův Háj, Liberec, 1959–1963. (SOkA Liberec)

18. Jaromír Vacek, Václav Voda, sídliště Králův Háj, Liberec, 1968–1972. (SOkA Liberec)

Ambulantní výroba panelů se v šedesátých letech rozšiřovala i mimo experimentální proud.¹⁵⁷ Pozoruhodných výsledků s ní dosáhli architekti v Liberci. Poprvé ji zde v roce 1959 použil Jaromír Vacek ve spolupráci s Otou Nikodýmem při stavbě věžových domů na sídlišti Králův Háj [17].¹⁵⁸ Vacek si zde vyzkoušel volnější způsob práce s typizovanými prvky tak, aby obytnému domu vtiskl individuální architektonický výraz a pestřejší dispozice. O devět let později tuto „tradiční libereckou technologii“ Vacek dovedl do dokonalosti v projektu bytového domu Wolkerova (Jaromír Vacek, Václav Voda, realizace 1968–1972) [18]. Mohutný obytný dům, do oblouku zakousnutý do úbočí Jizerských hor, patří mezi jedinečné ukázky architektonických představ kvalitního bydlení konce šedesátých let. Naznačuje, že

¹⁵⁷ Ambulantní výrobu panelů v roce 1959 plně podpořilo také ministerstvo stavebnictví. Ministr Oldřich Beran ve zprávě uvádí klady ambulantních výroben – využívání místních surovin, výroba většího sortimentu stavebních dílů a to vše při téměř stejné efektivitě jako v panelárnách. NA 10/22, Komise ÚV KSČ pro řešení bytového problému, sv. 1, aj. 2, zasedání ze dne 25. 6. 1959, bod 4, Návrh možnosti zřízení ambulantních výroben stavebních hmot a konstrukcí, fol. 2–6.

¹⁵⁸ Více viz Eva Novotná, Králův Háj, in: Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Eva Novotná – Karolina Jirkalová (edd.), *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích. Kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*, Uměleckoprumyslové museum v Praze 2016, s. 172–179.

práce s typizovanými prvky nemusela nutně vést k monotónním a bezduchým shlukům krabic a že i panelák může být opravdu krásný.¹⁵⁹

Možnosti ambulantní výroby neboli staveništní prefabrikace mohli architekti sledovat především na Západě, v Anglii a ve Skandinávii. V oficiální zprávě pro Komisi ÚV KSČ pro řešení bytového problému se píše, že ke staveništní prefabrikaci se v západních zemích přiklání i z toho důvodu, že výroba prefabrikátů ve stálých výrobnách (vzdálených do 40–50 kilometrů) se vyplatí až od výstavby sídlišť nad 4 500 bytů.¹⁶⁰

Z experimentálních staveb budu v následujícím textu věnovat pozornost především monolitům a jejich tvarovému i architektonickému výrazu. Představím také domácí i zahraniční příklady rozvíjející danou konstrukci v šedesátých a sedmdesátých letech.

Monolity

Jeden z prvních experimentálních bytových domů ověřujících výhody monolitické konstrukce vyrostl v letech 1958–1959 v Praze-Bubenči v ulici Ve Struhách.¹⁶¹ Jeho autoři Václav Havránek a Miroslav Růžička spolu s Výzkumným ústavem stavební výroby navrhli monolitický krabicový systém, ve kterém obvodová litá stěna může i nemusí přebírat váhu konstrukce. Experiment samozřejmě cílil na snížení ceny, která se měla pohybovat dokonce kolem 45 000 Kč za byt (ceník nákladů, jak už bylo řečeno, tehdy počítal s 58–64 000 Kčs na byt). Výhodou pokusné stavby byla také její nízká váha a pracnost odpovídající v podstatě

---

¹⁵⁹ Více viz Eva Novotná, Obytný soubor Wolkerova, in: Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Eva Novotná – Karolina Jirkalová (edd.), *Paneláci I. Padesát sídlišť v českých zemích. Kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*, Uměleckoprůmyslové museum v Praze 2016, s. 270–275.

¹⁶⁰ NA, f. KSČ–ÚV–K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 4, a.j. 18, zasedání 29. 12. 1961, bod 6: Informativní zpráva pro komisi politického byra ÚV KSČ pro řešení bytového problému o zkušenostech z pokrokové bytové výstavby v zahraničí, fol. 1–17. Pro srovnání uvádím, že takové velikosti dosahovalo u nás v šedesátých letech například brněnské sídliště Lesná, které počítalo přibližně se 6 000 byty.

¹⁶¹ Na obdobných projektech v té době pracovali v Ostravě, Ústí nad Labem a v Bratislavě. Více Václav Havránek, Miroslav Růžička, Monolitický krabicový obytný dům, *Pozemní stavby VI*, 1958, č. 10, s. 515–521.

montáži z panelů. Povrchy se díky bednění z opracovaných a vodě odolných překližek nemusely omítat, jen se štukovaly a natíraly. Největší výhoda, jak zdůraznili i autoři, však spočívala v tom, že monolitické konstrukce se mohlo použít nezávisle na dodávkách paneláren a bez potřeby jeřábu, tedy i ve svažitých terénech.¹⁶² Volná vnitřní dispozice umožňovala variabilní přepažení lehkými dřevěnými příčkami s povrchem z omyvatelných, lakovaných či tapetovaných překližek. Absolutní uvolnění vnitřní dispozice bytů s flexibilní možností přepažení patří k jednomu z hlavních poznatků experimentů vůbec.

V Brně na Vinařské ulici se ve stejné době postavil podle projektu Františka Zounka a Viktora Rudiše pokusný bytový dům s monolitickou konstrukcí (1959–1960).¹⁶³ „*Litý beton dopadl výtečně, tedy hlavně z pohledu spotřeby materiálu. Pan Erich Kohn, ředitel Typizačního ústavu, se přímo nadchl, a tak jsem stavěl další experiment s litým betonem, tentokrát desetipatrový, naproti Rondu.*“¹⁶⁴ Tak vzpomínal Zounek na své experimenty z konce padesátých let. Na projektu jedenáctipodlažního domu „*naproti Rondu*“, na Křídlovické ulici, spolupracoval s Milanem Pospíšilem (1958–1961) a použil zde příčný nosný systém odlévaných stěn i stropů v kombinaci s lehkou zavěšenou obvodovou stěnou.¹⁶⁵ V dispozici pak autoři vyzkoušeli půlkruhové schodiště, vnitřní uměle větranou kuchyň a některé další detaily, třeba rozvod elektřiny, který si každý nájemník provedl dodatečně sám.¹⁶⁶

---

¹⁶² Ibidem, s. 515. Za nouzový případ použití monolitu bych si dovolila označit i trojici pokusných bytových domů z litého betonu v Jihlavě na sídlišti č. II z počátku šedesátých let. Za upozornění na tento experiment děkuji Janě Kořinkové, která mi laskavě poskytla také jeho podklady a fotografii.

¹⁶³ Oba projekty na pokusné domy v Brně vzešly z interní soutěže brněnského Stavoprojektu. Karel Storch, Pokusný bytový dům o 11 podlažích v Brně, *Architektura ČSSR*, 1961, č. 5, s. 307–14.

¹⁶⁴ Záznam rozhovoru s Františkem Zounkem a Viktorem Rudišem (Eva Novotná, 16. 4. 2004).

¹⁶⁵ Více viz Karel Storch, Pokusné stavby, prototypy, projekty a studie rozvíjející novou techniku, *Architektura ČSSR*, 1961, č. 5, s. 305. – Dušan Riedl – Bohumil Samek, *Moderní architektura v Brně 1900-1965*, Brno 1967, s. 115.

¹⁶⁶ Více viz Jindřich Chatrný, Experimenty z cihel a betonu v Brně na nábřeží řeky Svratky, *Brno v minulosti a dnes*, č. 28, 2015, s. 393–423.

Na první pohled věžák na Křídlovické ulici zaujal dobovou kritikou výraznou modernistickou kompozicí průčelí. Julius Šif tehdy napsal: „*To už nebyla fasáda obytného domu, ale jakási odhmotněná podivná stavebnice různých skleněných a laminátových ploch – oken, obkladů, zábradlí, lodžii – vyzařující ostré paprsky, jakýsi průsvitný neskutečný křišťálový palác, sen, snad vize architektury budoucna.*“¹⁶⁷ Zvláště aktuálně vyznívají slova téhož autora, který zpochybňuje trvanlivost materiálů a tím i účinek takové architektury: „*jde totiž o to, aby nová stavba za několik let ,nevybledla‘, aby kouzlo nové architektury nebylo příliš krátkodobé.*“ Ve srovnání pak zřejmě lépe obstál „klasický“ tektonický rastr průčelí Havránkova experimentu v Praze-Bubenči, ale i ten nedávno znetvořilo zateplení, podobně jako u věžového domu na Křídlovické ulici v Brně.

Brněnské experimenty vzbudily velký zájem a značnou publicitu. Vzorově vybavený byt na Křídlovické se otevřel formou výstavy široké veřejnosti a zapojil se tak spolu s ostatními vzorovými byty v krajských experimentech do již zmiňované celostátní diskuse o bydlení, respektive do její druhé fáze. I když brněnské pokusy nepřešly, podobně jako ostatní monolity, do typového provedení, ve městě se podle takzvaného „*typu Zounek*“ postavilo družstevně ještě několik dalších bytových domů.¹⁶⁸ Dodejme, že vedle věžového domu na Křídlovické se současně postavil ještě experiment čtyřpatrového domu z keramických tvárnic (Radko Černý, Miroslav Brabec, Miroslav Pospíšil, 1958-1959) a soubor brzy doplnila stavba jeslí.

---

¹⁶⁷ Julius Šif, Poznámky o některých kompozičních otázkách a o výtvarném řešení obytných budov, *Architektura ČSSR XX*, 1961, s. 260.

¹⁶⁸ Více viz Markéta Žáčková (pozn. 154), s. 209–217. – Markéta Žáčková, „Byl sice jistý plán...“ Výzkumný ústav výstavby a architektury a experimentální bytová výstavba přelomu padesátých a šedesátých let 20. století, *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny VVP VIII*, 2014, č. 17, s. 20–49.

Také v Teplicích se v letech 1958–1961 zkoušela monolitická konstrukce, konkrétně krabicový systém odlévaný do posuvného bednění.¹⁶⁹ Zvolenou technologií, zejména způsobem bednění, navazovali autoři Jiří Moravec a Jaromír Vejl na obdobné experimenty na Slovensku. Podél ulice Duchcovská nakonec stojí trojice těchto zajímavých sedmipatrových domů s výrazně tvarovanou střešní nástavbou v bruselském stylu.¹⁷⁰ Kromě výtahové strojovny do ní autoři chtěli umístit také společné prostory s přístupem na střešní terasu. Teplický experiment opakuje příjemný kompoziční rastr fasád, jaký najdeme i na experimentu v Praze-Bubenči nebo na domech typu BA v Bratislavě. V Teplicích si architekti pochvalují, že „dosavadní vývoj práce jasně ukazuje, že postupně nabývané zkušenosti umožní další rozmanitost a náročnost v řešení průčelí“.¹⁷¹

Bratislavský experiment

Na závěr kapitoly o monolitech si dovolím krátký exkurs k slovenským experimentům z konce padesátých let. Slovenské bytové výstavbě dominovala bratislavská panelová konstrukční soustava BA, která byla konstrukčně i architektonicky velmi pozoruhodná. Za prototypem montovaného domu BA, takzvaného typu „*MONTDOM*“, stál letech 1952–1953 Vladimír Karfík (spolupráce Georgi Turzunov, Jozef Harvančík a Karel Šafránek). První panelový dům tohoto typu byl dokončen v roce 1955 na Kmeťovom náměstí v Bratislavě a od roku 1958 se typ BA používal na Slovensku sériově. Na rozdíl od typů G používal systém BA předepjatých rámců s keramzitbetonovou výplní. Kombinace předepjatého betonu a keramzitu

---

¹⁶⁹ Jiří Moravec, Jaromír Vejl, Projekt osmipodlažních obytných domů v Teplicích, *Pozemní stavby* VII, 1959, č. 2, s. 139–144.

¹⁷⁰ Více např. Osmipodlažní obytný dům v Teplicích, *Architektura ČSSR* XX, 1961, s. 321–322. – Jana Zajoncová, Otázka komplexní bytové výstavby v Teplicích aneb Jak překonat „zkostnatělé řeholní pojetí socialismu...“, in: Jan Hanzlík – Jana Zajoncová – Lenka Hájková, *Teplice: Architektura moderní doby 1860–2000*, Ústí nad Labem 2016, s. 226–228.

¹⁷¹ Jiří Moravec, Jaromír Vejl (pozn. 169), s. 142.

zaručovala výraznou pevnost a zároveň lehkost konstrukce.¹⁷² Systém vynikal také dobrou dispoziční skladebností danou jednoduchým čtvercovým modulem stropních panelů (375 x 375 cm). Na přelomu padesátých a šedesátých let se systém BA v Bratislavě velmi rozšířil a postupně se vyvíjela i jeho technologie. Působivých výsledků dosáhl v kombinaci s monolitickým přízemím s obchody a službami.¹⁷³

Nápaditou architekturu bytových domů BA, včetně oživeného parteru, můžeme vidět na sídlišti Škultétyho-Kukučínova (Georgi Turzunov a kolektiv, 1956–1960). Ve stejné době se v Bratislavě staví sídliště Februárového vítězstva (Štefan Svetko, Ondrej Dukát, Václav

24. Štefan Svetko, Ondřej Dukát a kol., sídliště Februárového vítězstva, Bratislava, 1953–1961. (foto: autorka)

25. Štefan Svetko, Ondřej Dukát a kol., sídliště Februárového vítězstva, Bratislava, 1953–1961. (foto: autorka)

Houdek, Štefan Ďurkovič a kolektiv, 1953–1961), na kterém se zkoušel i první experiment s konstrukcí z litého betonu (systém LB). Vysoké monolity dopadly výborně a sídliště *Februárka* dodnes poutá pozornost kvalitní architekturou deskových a věžových domů rozmístěných v pravoúhlém rastru uprostřed zeleně [24, 25]. Architekti zde věnovali pozornost komplexní občanské vybavenosti obytného okrsku, hierarchii veřejného a poloveřejného prostoru, zeleni i umělecké výzdobě. Autoři bratislavského *Atlasu sídlisk* po

¹⁷² Georgij Turzunov, Obytný dom z predpätých panelov typu BA v Bratislave, *Architektura ČSR* XVI, 1957, s. 179. – Sídlisko panelov BA, Přehledka prací za rok 1957, *Architektura ČSR* XVII, 1958, s. 264–265.

¹⁷³ Více např. Michal Čech, Vývoj komplexnej kvality panelových domov, *Pozemní stavby* XII, 1964, č. 7, s. 276–281.

právu označují *Februárku* za nejlepší sídliště šedesátých let na Slovensku.¹⁷⁴ Na kvalitě projektu se jistě podepsala i zkušenost autorů z mezinárodní soutěže na obytný obvod jihozápadní části Moskvy. Ostatně mezi účastníky moskevského klání najdeme také další jména architektů experimentálních staveb – Václava Havránka, Františka Zounka, Viktora Rudiše či Bohumíra Kulu.

Na začátku šedesátých let vznikl v Bratislavě experimentální obytný okrsek Krasňany. Ověřoval celkem pět typů bytových domů. Autoři zde vyzkoušeli a vzájemně porovnávali montované konstrukce s litým a vakuovaným betonem a konstrukce s menšími tvárniciemi z pórobetonu a velkorozměrnými prvky z plynobetonu. Výzkumný ústav výstavby a architektury toto sídliště v roce 1961 na poslední chvíli zařadil mezi centrálně sledované experimenty.¹⁷⁵ Právě výsledky použitých pórobetonů zaujaly hodnotitele nejvíc. Komise pro řešení bytového problému při ÚV KSČ nakonec doporučovala pro přípravu dalších typových podkladů využít kromě pórobetonů také velkorozponové šestimetrové konstrukce z celomontovaných experimentů v Hradci Králové (HK 60) a v Praze na Invalidovně.¹⁷⁶

Technologie lehčených betonových prefabrikátů – tzv. pórobetonů, též podle druhu pojiva plynosilikátů a plynobetonů – se v té době hodně používala ve Švédsku, v Dánsku a v Sovětském svazu. Na Slovensku se začaly zkoušet už v roce 1958 a od roku 1963 se zde licenčně vyráběl švédský konstrukční systém (SIPOREX). Princip jejich výroby tkví v lehčení betonových prefabrikátů pomocí chemické reakce. Kvůli výhodám plynosilikátů a plynobetonů ministerstvo výstavby v šedesátých letech opakovaně tlačilo na větší „chemizaci“ stavebnictví.

---

¹⁷⁴ Henrieta Moravčíková – Peter Szálay a kol., *Bratislava – Atlas sídlisk*, Bratislava 2011.

¹⁷⁵ Michal Čech, Skúsenosti z výstavby experimentálneho sídliska v Krasňanoch, *Pozemní stavby XII*, 1964, č. 7, s. 296–298.

¹⁷⁶ NA, f. KSČ–ÚV–K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 4, a.j. 17, zasedání 20. 11. 1961, bod 4: Zajištění bytové výstavby podle nových typových podkladů od roku 1963, s. 8.

Poučení z monolitu

S monolitickými konstrukcemi měli na přelomu padesátých a šedesátých let nejlepší zkušenosti stavbaři ve Švédsku. Skandinávské a zejména švédské stavebnictví čeští experti i pracovníci ministerstva stavebnictví trvale sledovali. Časopis *Pozemní stavby* otiskl již v roce 1958 poznatky ze společné cesty zástupců Státního výboru pro výstavbu a Výzkumného ústavu výstavby a architektury do Norska, Švédska a Dánska. Velkou pozornost skupina věnovala technologii posuvného bednění, kterou Švédové využívali pro nosné konstrukce a u výškových domů pro tažení schodišťové věže, ze které pak pomocí jeřábu osazovali zbylé konstrukční prvky či závěsné stěny.¹⁷⁷ Monolitické konstrukce autor článku z pozice Státního výboru pro výstavbu důrazně doporučuje vyzkoušet i v naší bytové výstavbě. O několik čísel později informuje v témže časopise o monolitických konstrukcích Miroslav Olexa. Zmiňuje připravovaný Havránkův experiment v Praze-Bubenci a porovnává v této souvislosti naše bednicí materiály s dokonalejšími švédskými.¹⁷⁸ Švédové v šedesátých letech pravidelně vystavovali také na brněnských veletrzích, kde novinky ve způsobu bednění budily pozornost českých expertů.

Monolitické konstrukce, které přece jen vyžadovaly větší přesnost při realizaci, nakonec v šedesátých letech našly své místo i u nás, zvláště v případě vysokých bytovek. Poměrně často se však objevují v kombinaci s prefabrikáty, jako například ve zmiňovaném zlínském či bratislavském experimentu nebo v pozdějším „krásném“ sídlišti v Praze-Ďáblicích [26]. Ostravská krajská varianta pro stavbu výškových domů (V-OS 64) kombinovala montovanou konstrukci s taženým železobetonovým jádrem.

---

¹⁷⁷ Oldřich Strádal, Bytová výstavba ve Skandinávii, *Pozemní stavby* VI, 1958, č. 5, s. 266–271.

¹⁷⁸ Vylepšená hladká bednění o velikosti celých stěn umožňovala hlavně co nejhladší povrch betonu bez spár, který se pak nemusel omítat, ale jen se natíral nebo stříkal. Více Miroslav Olexa, Vyšší obytné domy s monolitickou konstrukcí, *Pozemní stavby* VI, 1958, č. 11, s. 565-569.

26. Viktor Tuček, Vilém Hess, Jiří Kulišťák a kol., sídliště Dáblice, Praha, 1968–1983. (foto: Zdeněk Voženilek, Uměleckoprůmyslové museum v Praze)

27. Vladimír Syrovátko, Jiří Hubka, sídliště Aloisina Výšina, Liberec, 1976–1981. (foto: Jaromír Čejka)

To, že s pomocí monolitické konstrukce lze stavět pestřejší a architektonicky kvalitnější bytové domy, potvrdili také autoři půvabného libereckého sídliště při ulicích Aloisina výšina a Franklinova (Vladimír Syrovátko, Jiří Hubka, realizace 1976–1981).¹⁷⁹ K dispozici zde již měli západoněmeckou licenci systémového (víceobrátkového) bednění, kterou na konci šedesátých let zakoupil slovenský podnik Inženiérského stavitelstva (systém IS NOE COMBI) [27].

Ojedinelý experiment s monolitickou konstrukcí pak představuje hotelový dům na sídlišti Šanov II v Teplicích od architekta Miroslava Masáka (realizace 1972–1978). Použití monolitické, tažené schodišťové věže a následného „osazování“ pater přímo z věže připravoval Masák s týmem konstruktérů od roku 1968.¹⁸⁰ Využili při tom zkušeností Sialu s obdobnou konstrukcí souběžného projektu televizního vysílače na Ještědu.¹⁸¹

¹⁷⁹ Studie Franklinova, Státní okresní archiv Liberec, fond Městského Národního výboru, inv. č. 466, 468, 469.

¹⁸⁰ Závěrečná zpráva o průběhu experimentálního ověřování objektu hotelového bydlení v sídlišti Teplice-Šanov II, prosinec 1969, s. 1–9. Archiv Stavebního úřadu Teplice, inv. č. 1516/2.

¹⁸¹ Jana Zajoncová, Teplice, Šanov II, in: Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Eva Novotná – Karolina Jirkalová (edd.), *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích. Kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*,

Panelák jako nástroj centralizace

Základním smyslem experimentů podle Ústředního výboru KSC bylo směřovat bytovou výstavbu k neúprosnému zprůmyslnění, to znamená co nejúčinněji rozvíjet typizaci a průběžnou unifikaci stavebních dílů – zejména betonových panelů a celých výrobních a stavebních procesů. Veškerá práce na staveništi měla důsledně přejít na proudovou metodu založenou na koordinaci pracovních čt, které podle specializace postupují v daném harmonogramu po jednotlivých stavbách nebo dokonce okrscích a celých rajónech. Prefabrikáty a konstrukční prvky měly minimalizovat dokončovací práce – panely se vyráběly včetně okenních ráků, venkovních omítek a obkladů. Nově používaná smontovaná bytová jádra takzvaného skříňového typu sledovala stejné cíle.

V archivních materiálech k výsledkům experimentů zcela chybí kritický pohled hodnotitelů nebo argumentace samotných tvůrců pokusných staveb. Srovnání ekonomických i technických ukazatelů působí nejednoznačně. Nelze z nich vyčíst, proč se ve výsledku vybraly jako „nejlepší“ celostěnové konstrukce z panelů. Nabízí se ovšem i vysvětlení, že v Sovětském svazu protežovaný panelák se v době Nikity Chrušova těšil i v ostatních satelitních zemích „*socialistického tábora*“ čistě politické protekci. Navíc jeho koncentrovaná výroba v plánovitě rozmístěných panelárnách nabízela jednoduché a univerzalistické řešení, ke kterým státní socialismus tíhnul. Taková výroba se z centra také lépe řídí a kontroluje.

Ekonomická kalkulace vycházela na konci padesátých let dokonce lépe pro cihelné domy než pro domy z panelu. Bylo to dáno momentální cenovou politikou a vysokou odbytovou cenou panelů. Jak bytová družstva, tak i většina krajských národních výborů ještě na začátku šedesátých let odmítaly stavět panelové domy, protože jsou příliš drahé. Nasnadě bylo politicky protlačit panelové domy cenovou regulací shora. „*Prosil bych, aby politické byro i vláda rozhodly otázku cen panelové výstavby. Družstevníci nám ani v jednom případě*

Uměleckoprůmyslové museum v Praze 2016, s. 276–281. Rané příklady obdobné technologie jsem zmiňovala také v souvislosti se zkušenostmi z výstavby sídlišť ve Švédsku.

*na ni nesáhli. Je to výstavba drahá. Nečekat se zlevněním této výstavby až do roku 1961, ale pomoci, aby byly panelárny využity již v roce 1960 pro družstevní a podnikovou výstavbu.*¹⁸²

Taková slova zazněla například na celostátní poradě krajských výborů v roce 1959, kde si delegáti na vysokou cenu stěžovali. Nabízela se i možnost panelovou výstavbu finančně zvýhodnit formou prémie: *„Lidé, kteří montují rychlostavbu, jsou materiálně zainteresovaní, mají prémie na celou stavební správu. (...) Je možnost říci, dokud soudruhu řediteli nebudeš panelové domy stavět tímto způsobem, bude to mít vliv na tvou materiální zainteresovanost. (...) Když se v celé republice rodí panelové hnutí, nesmíme to utopit tím, že tomu dáme od počátku špatnou organizaci.*¹⁸³ Cena panelových prefabrikátů se nakonec snížila po roce 1962 novou regulací cen.

Celomontovanou konstrukci z panelu ověřovali v experimentech nejprve jen architekti Krajského projektového ústavu v Hradci Králové, František Steiner a Jaroslav Škaloud. *„Je to velmi dobrý a radostný příklad dobré spolupráce techniků a dělníků“*,¹⁸⁴ komentoval tehdy

28. František Steiner, Jaroslav Škaloud, Jan Zídka, sídliště Slezské Předměstí, Hradec Králové, 1956–1962. (foto: autorka)

¹⁸² NA, f. KSČ–ÚV–K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a. j. 5, zasedání 16. 11. 1959, bod 1: Celostátní poradě předsedů komisí KV KSČ a pracovníků KV KSČ z úseku stavebnictví pořádaná XI. oddělením ÚV KSČ 30. 10. 1959, fol. 85.

¹⁸³ Ibidem, s. fol. 125.

¹⁸⁴ Ibidem, fol. 102.

29. Jiří Novotný, Josef Polák, Vojtěch Šalda a kol.,
experimentální okrsek, Praha-Invalidovna, 1960–1965.
(foto: Zdeněk Voženílek, Uměleckoprůmyslové
museum v Praze)

jeho stavbu delegát celostátní porady z Hradce Králové [28]. Zmínil, že stavba bude hotová už na konci roku 1959 a budou v ní bydlet ti, co ji projektovali a vyráběli, „*aby vyzkoušeli tento dům na vlastní kůži*“. Pokusné domy s nezvykle dlouhým rozponem 6,2 metrů, postavené na Slezském Předměstí, předurčily vývoj později velmi rozšířeného krajského typu HK 60 a HK 65, ze kterého vycházel částečně i celostátním typ T 08 B.¹⁸⁵ Zásadní vliv na přípravu celostátních typů pak měl experiment s celomontovanými konstrukcemi v Praze na Invalidovně, který vyzkoušel i jejich průběžnou unifikaci napříč celým obytným okrskem (Jiří Novotný, Josef Polák, Vojtěch Šalda, Václav Havránek a kolektiv, 1960–1965) [29]. Příprava nových typů se ohlížela i na zkušenosti z bratislavských experimentů.

Poučení z experimentů

Výzkumný ústav výstavby a architektury a Komise pro řešení bytového problému při vyhodnocení experimentů sledovaly hlavně hledisko dobrých ekonomických výsledků ve snížení spotřeby hmot, váhy prefabrikátů, pracnosti stavby a zvýšení rychlosti hrubých i

---

¹⁸⁵ Pochop (pozn. 156), s. 520–527.

dokončovacích prací.¹⁸⁶ Ve srovnání nejvíce sledovaného kritéria, hospodárnosti, mnohé pokusné stavby nedopadly zrovna nejlépe a jejich konstrukce a postupy byly hodnocené jako příliš drahé. Jejich ekonomické výsledky ovšem ovlivňovala do značné míry cenová politika státu, která tvorbu cen, jak už jsem několikrát zmiňovala, nepřizpůsobovala realitě, ale centrálnímu plánu. *„Zcela samostatnou kapitolou je vlastní zajišťování realizace experimentálních staveb. Dosavadní praxe nenasvědčuje tomu, že by jejich výstavba byla pro všechny zúčastněné přitažlivou a příjemnou. (...) Byli bychom pro každoroční realizace experimentů, tím bude vyloučen charakter jednorázové akce, nedostatečně připravené a materiálově zajištěné.“*¹⁸⁷ Takto komentovali špatnou situaci ve stavebních dodávkách experimentů Bohumír Kula a autoři experimentálního sídliště v Praze na Invalidovně v diskusi pro časopis *Architektura ČSSR*.

Pokusné stavby se porovnávaly s rozšířenými, ale příliš uniformními panelovými typy G (hlavně G 57) a novějšími typy T 01 B – T 03 B, využívajícími cihelných prefabrikátů (kvádrů) nebo betonových tvárnic (blokopanelů). Z experimentů se nakonec další typové podklady měly poučit jen velkým rozponem (6 metrů) a jeho kombinací s rozpony menšími, kterou ověřili autoři pražského sídliště Invalidovna. Největší dopad měly závěry z diskuse o bydlení podpořené názory odborníků z Výzkumného ústavu výstavby a architektury. Na jejich základě se zvýšil plošný standard bytu z 9 na 11 m² na osobu a výrazně narostl podíl bytů vyšší kategorie, hlavně bytů 3+1. Závazně tato kritéria pro novou výstavbu určila vláda usnesením z roku 1960. Komise dále doporučila přechodně pokračovat s typy řady T (T 01 –

---

¹⁸⁶ Státní výbor pro výstavbu stanovil konkrétní časové a finanční limity (52 000 Kčs na byt 37 m², realita se pohybovala kolem 60–64 000 Kčs). Výstavbu pokusných staveb měly financovat krajské výbory, náklady navíc vzešlé z nových pokusných materiálů, konstrukcí apod. měly hradit Státní výbor pro výstavbu a ministerstvo stavebnictví. Na jejich základě komise vydala pro 3. pětiletku Směrnici opatření pro rozvoj a modernizaci výroby a stavebních materiálů. NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 2, a. j. 9, zasedání 23. 5. 1960, Zpráva o komplexním vyhodnocení pokusných projektů bytové výstavby (Jiří Voženílek, SVV), s. 21.

¹⁸⁷ Diskuse: K experimentálnímu projektování, *Architektura ČSSR* XIX, 1960, s. 559.

T 03 B) či s vylepšeným panelovým typem G 57 (krajské varianty B 60, G-OS, G 57-OL).

Brněnskou variantu domu G 57 (G 57/9 neboli B 60), připravovanou pro sídliště Lesná, uvítal na stránkách časopisu *Architektura ČSSR* Karel Prager, který si neodpustil poznámku, že v minulosti jsme si stavebně i urbanisticky špatnými domy typu G zvláště uškodili.¹⁸⁸

V době vyhodnocování experimentů, kolem let 1961–1962, cítíme opět potřebu ústředních orgánů mít vše pod byrokratickou kontrolou, veškeré postupy koordinovat, urychlovat a na vše obezřetně dohlížet. Takové postoje ve výsledku kýžený pokrok brzdily. Výzkumným ústavům, podnikům a projektovým ústavům nedalo centrum potřebnou volnost k tomu, aby v experimentech zaměřených na bydlení dále pokračovaly. Zastavil se tak v podstatě vývoj konkurenčních a alternativních konstrukcí, které bohužel neměly možnost jít vlastní cestou úspěchu či neúspěchu. Podmínky experimentální výstavby navíc od roku 1962 podléhaly sjednoceným a přísnějším pravidlům.

Na politické a administrativní úrovni se v sérii experimentů odráží již zmiňovaná trajektorie reformních snah začátku šedesátých let: od centralizace k decentralizaci a zase zpět. Domnívám se, že velké množství i kvalita studií a experimentů, které se na začátku šedesátých let objevují, souvisejí mimo jiné i se snahou o demokratizaci poměrů, decentralizaci a modernizaci státních podniků. Pro projektové ústavy a stavební podniky byla takovým impulsem „materiální zainteresovanost“ na výzkumu daná vyhláškou Státní plánovací komise „o zvýšení hmotné zainteresovanosti na rozvoji a zavádění nové techniky“.¹⁸⁹ Vyhláška z následujícího roku pak stejným způsobem regulovala přípravu nových typových podkladů.¹⁹⁰ Projektantům slibovala vyšší podíl prémie v případě, že v typech použijí nové technologie. Cíle „novátorství“ však vyhláška přesně diktovala: výrazně zlehčit stavbu, využít odpadového materiálu (popílku, strusky) a podobně. Decentralizace,

---

¹⁸⁸ Karel Prager, Upravený panelový dům G 57, *Architektura ČSSR* XXI, 1962, č. 5, s. 295–297.

¹⁸⁹ <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=29609&Section=1>, vyhledáno 1. 11. 2017.

¹⁹⁰ <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=29915&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>, vyhledáno 3. 11. 2017.

přenesení zodpovědnosti na podniky a podpora inovací mohly otevřít prostor pro zdravou podnikavost a aktivizovat architekty i stavební inženýry k zlepšení bydlení, pokud by ji však centrální orgány v podstatě okamžitě nenahradily zpětnou centralizací. Vyhláška č. 97/1962 sjednotila do budoucna podmínky, za kterých mohou experimenty vznikat, a zpřísnila jejich financování i hodnocení.¹⁹¹ Vědecký a technický vývoj ve stavebnictví pak zcela centralizovala vyhláška č. 8/1963 „o financování neinvestičních nákladů rozvoje vědy a techniky“.¹⁹² Vývojové projekty a experimenty zařadila pod hlavičku státních úkolů a pod kontrolu ústředních orgánů a Státní komise pro rozvoj a koordinaci vědy a techniky.

V atmosféře optimismu druhé poloviny šedesátých let se však spontánně vzedmula druhá vlna experimentů. Modernistický étos pokroku a lidské emancipace vrcholil v technicistních utopiích domů-měst (Karel Honzík, Domurbie, 1962–1965) a v urbanistických megastrukturách velkoměstských satelitů (Gorazd Čelechovský a kolektiv, Etarea, 1967) ovlivněných futuristickými vizemi budoucí společnosti.

K nim přiřazuje Rostislav Švácha a Ludmila Hájková také „neoficiální“ experimenty mladé generace studentů architektury, kteří proti stereotypům modernismu vystoupili v roce 1967 na půdě ČVUT výstavou nazvanou *Apelace*.¹⁹³ V otázce bydlení se z mladší generace architektů pokusil rozbít stereotyp bydlení například Stanislav Švec. Jeho projekt Slunečního města vystupuje proti silné poválečné tradici racionalizace sociálních funkcí architektury a úspornosti výroby. Zastupuje naopak zcela jiný typ experimentu ve smyslu jedinečné podoby bydlení, náročné na nejnovější technologie, konstrukce a inovace.

Nabízí se srovnání těchto experimentů se soudobým děním na Západě, kde se druhá generace experimentů podle Petra Cooka, člena britského Archigramu, také neopájela už

---

¹⁹¹ <https://www.epravo.cz/top/zakony/sbirka-zakonu/vyhlaska-ministerstva-vystavby-o-dokumentaci-sledovani-a-vyhodnocovani-experimentalnich-staveb-6512.html> vyhledáno 7. 11. 2017.

¹⁹² <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=30387&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> vyhledáno 7. 11. 2017.

¹⁹³ Rostislav Švácha – Ludmila Hájková, Kde budeme žít zítra, in: Vít Havránek (ed.), *Akce slovo pohyb prostor. Experimenty v umění šedesátých let*, Praha 1999, s. 114–145.

samotnou výrobou a levnou prefabrikací jako experimenty z padesátých let, ale přinášela skutečně nový, převratný pohled na navrhování. Pojetí obytného domu se mělo přizpůsobit například rychle se měnícímu způsobu života, vkusu a rostoucímu konzumu. Dům se více, jak předvídal Cook, připodobní třeba automobilu či jinému přístroji, který se také rychle proměňuje a přizpůsobuje člověku.¹⁹⁴

V oficiální tvorbě sedmdesátých a osmdesátých let se u nás přestalo experimentovat téměř úplně. Přípravu a realizaci pokusných staveb ovlivňoval rostoucí počet vyhlášek a československých státních norem. Optimismus a chuť stavebních podniků i architektů v bytové výstavbě něco měnit rapidně poklesla.¹⁹⁵ Poptávka po experimentech se omezila na konstrukce určené pro výstavbu na poddolovaném území nebo na nižší energetickou náročnost bytových domů.

Zrod sídliště

„Účelná skladba několika druhů domů výrazně výškově odstupňovaných a vhodně barevně řešených, vystřídáných pásy zeleně, je nejúčinnějším a zároveň nejehospodárnějším architektonickým prostředkem pro vytvoření zdravého, kulturního a příjemného obytného prostředí.“¹⁹⁶ (Jiří Voženílek, 1960)

Experimenty měly od počátku ověřovat výstavbu domů, které v budoucnu, respektive už po roce 1963, budou tvořit plně vybavená moderní sídliště pro 10–50 tisíc obyvatel. Zvláště jeden jejich druh, experimentální okrsky, proto ověřoval nejen nové konstrukce, ale i nový způsob života v prostorových celcích. Rozšiřoval dosavadní typologii bytových domů o první

---

¹⁹⁴ Peter Cook, *Experimental Architecture*, New York 1970, s. 30–67.

¹⁹⁵ Josef Procházka, *Experimentální ověřování ve výstavbě*, Praha 1988. Publikace uvádí vyhlášku č. 79/1972 a vyhlášku Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj č. 105/1985.

¹⁹⁶ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 2, a. j. 9, zasedání 23. 5. 1960, Zpráva o komplexním vyhodnocení pokusných projektů bytové výstavby (Jiří Voženílek, SVV), s. 21.

deskové a věžové domy o 8–10 patrech, které se dosud vůbec nestavěly. V rámci úvah o pestřejší typologii a „*druhovosti*“ sídlištních staveb obživil také typ kolektivního domu, respektive domu hotelového bydlení.

Mezi úplné typologické novinky patřily objekty nižší a vyšší občanské vybavenosti neboli „*distribuční centra*“, „*střediska obchodu, služeb a osvěty*“ či později „*obchodní centra*“. Jejich charakter a velikost závisely na spádovému okruhu, pro který mělo centrum sloužit, na počtu obyvatel a na docházkové vzdálenosti. Podle daných výpočtů pak domy služeb nabízely odpovídající druhy prodejen, dále například restauraci, jídelnu či bufet, prádelnu, mandl, různé opravny, kadeřnictví, ale i kino, osvětový sál, čítárnu, poštu, případně služebnu Sboru národní bezpečnosti (SNB) či kancelář Obvodního podniku bytového hospodářství (OPBH). U větších obvodů se budovalo také zdravotní středisko. Na konci padesátých let přinesl časopis *Architektura ČSR* ochutnávku několika vzorových „*prodejních středisek*“ z výstavby sídliště Harlow ve Velké Británii či sídliště Vällingby ve Švédsku.¹⁹⁷

Systém obytných skupin, okrsků a obvodů i rozsah jejich vybavení opakovaně rozpracovávala urbanistická skupina Výzkumného ústavu výstavby a architektury, zejména Julius Šif a Jaromír Štván.¹⁹⁸ Cílem komplexně vybaveného sídliště bylo plošně uspokojit všechny životních potřeby jeho obyvatel, a jak upozorňuje Hubert Guzik, nabídnout demokratický přístup ke službám. Výstižně sídliště označuje jako „*kolektivní domy na ležato*“.¹⁹⁹

Koncepce sídliště skutečně měla odrážet nebo dokonce akcelarovat budoucí „*blahobytný*“ život v komunismu. Zhmotňovala nový typ „*humanizované*“ socialistické kolektivity, přirozenou lidskou pospolitost vzdálenou heroické kolektivité období stalinismu. Takový

---

¹⁹⁷ Zdeněk Pexider, Prodejní střediska nová forma obchodního vybavení sídliště, *Architektura ČSSR* XVIII, 1959, č. 3, s. 179–183.

¹⁹⁸ Viz např. Jaromír Štván, *Pravidla plánování a stavby sídlišť*, Praha 1966.

¹⁹⁹ Guzik (pozn. 25), s. 115.

mysl spatřoval v experimentálních okrscích například Jiří Voženílek, který sídliště na půdě ÚV KSČ obhajoval slovy: *„Ukazuje se, že společné zajišťování některých služeb, zejména péče o děti, praní, případně příprava pokrmů, by bylo výhodné a potřebné pro převážnou část domácností, protože je nejvíce potřebují zaměstnané ženy s více dětmi. Postupně bude třeba docílit vybavení podobné úrovně pro převážnou část všech bytů, a sice v účelně sdružených objektech, sloužících nikoliv pro jeden dům, ale pro obytnou skupinu nebo celý obytný okrsek. Tomuto účelu může sloužit ovšem i vybavení, připojené přímo k domu kolektivního charakteru a zároveň určené pro širší okolí. Tím by se také zajistil hospodárny provoz společenských částí kolektivního domu.“*²⁰⁰

Voženílek vycházel z obdobného řešení československých projektů v soutěži na experimentální obvod v jihozápadní části Moskvy (Nové Čerjomušky), který komunistická strana po potřeby nového hodnocení experimentů nechala závazně posoudit. *„Soutěž potvrdila zkušenosti získané z průzkumu, že kolektivní dům je investičně i provozně náročnější než běžné typy bytových domů.“*²⁰¹

Podíváme-li se na ně optikou centrálních plánovačů, domy hotelového typu, uskutečněné

32. Vzorový byt na experimentálním sídlišti v Praze na Invalidovně, 1961.
(foto: Zdeněk Voženílek, Uměleckoprůmyslové museum v Praze)

²⁰⁰ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 2, a. j. 9, zasedání 23. 5. 1960, Zpráva o komplexním vyhodnocení pokusných projektů bytové výstavby (Jiří Voženílek, SVV), s. 21.

²⁰¹ Ibidem, s. 22.

na počátku šedesátých let, mohly obstát jen tehdy, když suplovaly poskytované služby nových sídlišť nebo jejich škálu zpestřovaly. Takové opodstatnění nejlépe ilustruje dům hotelového typu postavený v rámci experimentálního okrsku v Praze na Invalidově, jehož „*synergii*“ se sídlištní strukturou výstižně charakterizuje Hubert Guzik. Invalidovna zahájila také éru matematického plánování a statistického propočítávání sídlištní skladby bytů, domů a vybavení skupin a okrsků. V půdorysech domů architekti vycházeli z šetření Výzkumného ústavu výstavby a architektury, která doporučovala širší škálu kategorie bytů a nové možnosti dispozic s více pokoji. Nové dispozice oddělovaly různé provozy v bytě do samostatných místností, tím vznikly například menší neobytné ložnice, takzvané „*půlpokoje*“ pro pracovní či spaní dítěte nebo kuchyně s jídelním koutem [32]. Takové uspořádání se sice jevilo jako praktické, ale vzhledem k bytové tísní se do menších bytů stěhovali i vícečlenné domácnosti, pro které byt nebyl dimenzován.

Plánování bytů přerostlo do organizace obytného okrsku a „*usměrňování*“ života jeho obyvatel: volného času, vedení domácnosti či způsobu využívání služeb.²⁰² Bytové domy, jejich vybavení a skladba bytů jasně definovaly, kdo a jak bude společné prostory a jednotlivé pokoje v bytě užívat. Palčivou otázkou pak zůstávala variabilita funkcí bytu v budoucnu. To měl vyřešit jakýsi tranzitní pohyb domácností napříč sídlišťem. Lidé se měli stěhovat, ideálně v rámci sídliště, v momentě, kdy jim byt přestane vyhovovat, bude příliš malý či velký. To se ale kvůli naprostému nedostatku bytů na volném „*trhu*“ nedělo.²⁰³ Zkušenosti brzy ukázaly, že vnitřní zákonitosti individuálního chování a jednání nelze direktivně řídit. Pokud chtěl socialismus připravit lidem ideální podmínky ve formě sídlišť, tak zcela podcenil fakt, který si západní architektura, filozofie a kulturní antropologie začala již plně uvědomovat: Příliš

---

²⁰² Tehdejší urbanistické teorie vycházely například z kalkulace, jaké funkce lze zcela vyčlenit ze základních funkcí bytu. Vycházelo z toho jen vaření, respektive stravování, praní a čištění oděvů, úklid, provozování koníčků a kutilství.

²⁰³ Zmiňuje to rovněž Hubert Guzik v souvislosti s uplatněním kolektivního domu, viz Guzik (pozn. 25).

hotové struktury odpuzují a vedou k pasivnímu pojmání života a ignoraci veřejného prostoru. Pouze někteří čeští architekti si byli v šedesátých letech mylnosti panující ideologie plně vědomi a ještě méně bylo těch, kteří jí dokázali vzdorovat.

Předpoklady, že materiální kultura prostředí se pozitivně odrazí i ve vztazích mezi lidmi a povede ke kýžené pospolitosti, se ukázaly jako příliš ambiciózní a v podstatě mylné.

Vzrůstající individualismu, atrofie mezilidských vztahů a egoistická touha po blahobytu, kterých si všímali sociologové na Západě, dopadly v následujícím desetiletí i na socialistickou společnost. Stoupající vědomí náležitosti jednotlivce k celku se nedostavilo, „*socialistické vlastnictví*“ se čím dál více rozkrádalo, klesala pracovní morálka a pohoršení vzbuzovala také stoupající rozvodovost a sociální patologie (zejména alkoholismus).

Podoba nových sídlišť vychází, jak shrnuje příručka Státní plánovací komise z roku 1960, z „*možností perspektivního rozvoje našeho hospodářství a z vývojových tendencí bydlení*.“

K racionálním východiskům přidává také studie Výzkumného ústavu výstavby a architektury a Studijního a typizačního ústavu a úspěšné projekty československých týmů ze soutěže na experimentální obytný rajón pro jihozápadní část Moskvy. Poučení pro další vývoj projektů vyplývá, že „*bytová výstavba není jen pasivní součást životního prostředí, ale že musí aktivně přispívat ke společenskému a hospodářskému pokroku naší socialistické společnosti*.“²⁰⁴

Na vzniku nových typů se od roku 1961 podílel poprvé celý tým projektantů vybraných z krajských ústavů, ze Studijního a typizačního ústavu, z Výzkumného ústavu výstavby a architektury, Výzkumného ústavu stavební výroby a dalších institucí. Společné pracoviště vedl František Feistner. Není divu, že na nových typech T 05B – T 08B pracovali téměř všichni autoři předešlé vlny experimentů, například Václav Havránek (Praha), Štefan Svetko (Bratislava), František Steiner (Hradec Králové) nebo Jan Benda (České Budějovice).²⁰⁵ Nové

---

²⁰⁴ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 4, a.j. 16, zasedání 6. 9. 1961, bod 6: Bulletin SPK o řešení bytového problému, s. 15.

²⁰⁵ Jaroslav Pokorný, Nové typové podklady bytových domů, *Architektura ČSSR XXI*, 1962, s. 13–23.

typy schválily ústřední orgány v roce 1964, ale vzhledem k vyšším nárokům na výrobu a technologii stavby se začaly používat pozvolna.

Nové typové podklady umožnily stavbu velkých sídlišť a pestřejší řešení architektury i urbanismu. Do budoucna slibovaly přechod na prvkovou typizaci. Nakládání s typovými podklady v druhé polovině šedesátých let, kdy vzniká většina projektů „krásných“ sídlišť, měli architekti ve svých rukou. Nová reformovaná hospodářská soustava jim dávala větší pravomoci, těžiště zodpovědnosti za komplexní řešení projektů se přesunulo na konkrétní ateliér, který měl „zakázku“ na starosti. Kolektiv autorů pak mohl uzavírat smlouvy s dodavateli a stanovovat termíny. Změny se však neděly přes noc. Architekti nadále museli svádět boj s dodavateli a omezeným sortimentem výroby. Během zavádění nových ekonomických zásad po roce 1965 jejich pravomocná i společenská role a tím i vyjednávací pozice vůči výrobním podnikům výrazně zesílily. Architekti svými projekty moderních a „krásných“ sídlišť reprezentovali „celospolečenské zájmy“ a pokrokové metody.

„Společenské požadavky na výstavbu jsou vyjádřeny v projektu. Jak je však prosadit vůči monopolnímu dodavateli, jestliže trh nebude fungovat?“ ptal se s obavami Jiří Klen v časopisu *Československý architekt* poté, co nasbíral dosavadní zkušenosti s „experimentem“ v hospodaření v krajích. *„Žel, první vlašťovky nové soustavy se v praxi neuvedly dobře. Slyšel jsem při své cestě příliš často, že nové oborové podniky ve stavebnictví (vědomy si svého monopolního postavení) říkají na adresu architekta a investora ještě důrazněji než dříve: Vyberte si, buď toto, nebo nic. (...) Architekti a stavebníci se však dožadují druhé, hlavní stránky věci, která by umožnila odpověď: Ani toto, ani nic, zeptáme se jinde. V obecných zásadách nové soustavy se tomu říká limitování subjektivních zájmů výrobců společenskými zájmy prostřednictvím trhu.“*²⁰⁶

---

²⁰⁶ Jiří Klen, (pozn. 66), s. 1.

Na špatné zkušenosti s dodavateli si stěžovala většina architektů šedesátých let.

Václav Hlinský v souvislosti s výstavbou sídliště Sítina v Kladně si na stránkách

Československého architekta posteskl: „*třičtvrti roku válčím o lepší okna, než se mi podařilo je prosadit.*“²⁰⁷ Typy T 06 B – T 08 B při troše snahy totiž umožňovaly osobitější

architektonická řešení. Příčný nosný systém architektům uvolnil ruce při ztvárnění především

fasád. Architekti vyvinuly výrazné úsilí typové projekty obohatit o řadu detailů, a tak dnes

můžeme obdivovat několik sídlišť této „krásné fáze“ dějin hromadného bydlení. Kromě Sítiné

(Václav Hlinský, Otakar Jurenka, Jiří Náhlík, 1961–1965), jmenujme ještě sídliště Labskou

Kotlinu II v Hradci Králové (Břetislav Petránek a kol., 1969–1975), sídliště Bory (Vladimír

Belšán a ko., 1963–1972) nebo sídliště Ruprechtice v Liberci (Josef Patrný, Miroslav

Ulmann, 1969–1972).

---

²⁰⁷ Diskuse o typizaci u hranatého stolu, *Československý architekt*, 1967, č. 25–26, s. 5.

4. vrstva: LIDÉ

Čtvrtá, poslední kapitola se věnuje pohledu obyvatel na bytovou výstavbu a na bydlení na sídlištích a v panelových domech v šedesátých letech. Měla jsem potřebu tuto kapitolu do své práce zařadit, i když je jen pouhou sondou. Nicméně bez ní by obraz sídlišť šedesátých let zůstal neúplný. Kapitolu považuji za podstatnou proto, že názor obyvatel a pozice veřejného mínění v šedesátých letech nabyly natolik na důležitosti, že aktivně napomohly změnám v bydlení a v bytové výstavbě. Proces deideologizace²⁰⁸ a postupná demokratizace poměrů otevřely ve veřejném prostoru zásadní téma vztahu společnosti a moci. Probírala jsem jej minulých kapitolách v souvislosti s rostoucí autonomií společenských věd, kultury a architektonické tvorby. Především na živou kulturu začala veřejnost v šedesátých letech živě reagovat, ale velký zájem vzbudila také tvorba životního prostředí nebo interiérový design v bydlení. Názory „obyčejných“ lidí se brzy začaly dostávat na stránky časopisů, kde se v diskusích, anketách či dopisech otevíraly kritické jevy doby a trhliny socialismu – především nedostatek bytů, nedostupnost moderního nábytku a špatná úroveň služeb.

Znalost veřejného mínění byla pro režim stále podstatnější, odhalovala „nezdravé“ nálady ve společnosti a skutečné potřeby a preference lidí. Proti nim pak mohla strana navrhnout propagandistickou kampaň, nebo naopak některé méně „nebezpečné“ požadavky (například povolení západních filmů) mohla zakomponovat do politického programu. Výzkum veřejného mínění pomáhal také vyhodnotit míru „ideologického a výchovného“ účinku rozhlasu či televize a představoval jeden z „nástrojů k prosazování pokrokových změn ve společnosti.“²⁰⁹ Právě k prosazení nové družstevní a podnikové formy bytové výstavby a k propagaci náročného stavebního úkolu na dalších deset let sloužila takzvaná první celostátní diskuse o

---

²⁰⁸ Slovo deideologizace patří k dalším nejčastěji se vyskytujícím slovům v médiích šedesátých let. K dalším slovům podle četnosti patří: „angažovat se“, „civilizace“, „diskuse“. Více viz Václav Cvrček – František Čermák – Věra Schmiedtová, *Slovník komunistické totality*, Praha 2010.

²⁰⁹ Dragosalv Slejška, Proč výzkumy veřejného mínění, *Nová mysl* XVIII, 1964, č. 6, s. 756–762.

bydlení z roku 1960. Její průběh představím na začátku kapitoly a doplním jej sondou do začátků družstevní bytové výstavby. Kritickým pohledům veřejnosti a médií v šedesátých letech, které souvisely s bydlením a bytovou výstavbou, se v kapitole budu věnovat na konci kapitoly.

Celostátní diskuse o bydlení

První celostátní diskusi o bydlení se ústřední orgány rozhodly uspořádat v návaznosti na „*usnesení k řešení bytového problému*“, které vydal Ústřední výbor KSČ v březnu 1959. Diskuse měla zajistit nejen informace o představách lidí o bydlení, ale i spoluúčast na financování bytové výstavby a v neposlední řadě měla demonstrovat demokratizační proces ve společnosti. Diskusi na celém území republiky vyhlásilo politické byro ÚV KSČ 13. září 1960. Organizací diskusí pověřilo ministerstvo stavebnictví, Svaz architektů ČSSR a Státní plánovací komisi. Po celostátní instruktáži se do organizace zapojily krajské národní výbory, krajské projektové ústavy a mnoho dalších organizací včetně Výboru československých žen a podobně.

Od října do prosince proběhlo v krajích přibližně 1019 debat a celkem se všech aktivit zúčastnilo přes 100 000 lidí.²¹⁰ Otázky bydlení se probíraly i na zvláštních schůzích KSČ a Revolučního odborového hnutí, hodně lidí přispívalo do diskuse také písemně. Závěrečná zpráva Komise pro řešení bytového problému o výsledcích celostátní diskuse zahrnuje také dopisy s názory na dosavadní i budoucí vývoj bydlení zaslané ústřednímu výboru KSČ,

---

²¹⁰ Nejvíce informací k průběhu diskusí jsem čerpala z materiálů Komise pro řešení bytového problému ÚV KSČ (NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22) a z publikace Jiří Musil – Hana Poláčková (edd.), *První celostátní diskuse o bydlení*, Praha 1962. Několik poznámek jsem využila také z denního tisku a z časopisů. Viz např. Vladimír Wynnyczuk, Na okraj diskuse o bydlení *Československý architekt* VII, 1961. – Otvíráme výstavy Nové bydlení *Československý architekt* VII, 1961, č. 15, s. 1. – Výstavy Nové bydlení *Československý architekt* VII, 1961, č. 18 a 19, s. 1–3.

kanceláři prezidenta a redakcím novin, rozhlasu a televize. Pod heslem „*bytová výstavba – všennárodní úkol*“ se komise zaměřila také na propagaci nových řešení bytového problému v tisku, televizi a rozhlasu.²¹¹ Vznikla řada plakátů, několik televizních a rozhlasových pořadů (krátké filmy České televize: *Města, byty, lidé, bydlení*, 1960; *Jak budeme bydlet*, 1961). V květnu 1960 otevřel ministr stavebnictví Oldřich Beran v Praze na Letné stálou výstavu *Stavebnictví včetně nového pavilonu Stavíme budoucnost* a v roce 1964 ji doplnila expozice *Dokončovací práce dnes a zítra*.²¹²

Některé byty v postavených experimentech se otevřely veřejnosti a představily se zde novinky moderního vybavení, nábytku a designu (Praha, Brno, Zlín, Hradec, České Budějovice, Tábor).²¹³ Režim nutně potřeboval vzbudit zájem lidí, veřejnost se měla nově na výstavbě přímo finančně podílet a vstupovat do bytových družstev. Dokonce i celostátní diskuse, jak ukazují archivní materiály, měla být primárně spíše kampaní. Měla získat veřejnost pro stavbu bytů svépomocí a zaměstnance jednotlivých podniků přitáhnout k většímu podílu na výstavbě formou „*pracovních závazků*“.²¹⁴ Diskuse se však nakonec „zvrhla“ a dala lidem prostor projevit především svoji (ne)spokojenost a své vyšší nároky na bydlení.

Ve světle pozdějších let, zejména normalizačních, nás překvapí, že naprostou většinu výtek obyvatel vzaly centrální orgány vážně. Do budoucího plánu bytové výstavby po roce 1963 zapracovaly zejména zvýšení bytového standardu (z 9 na 12 m² na osobu), větší počet třípokojevých bytů, důraz na komplexní dokončení nových souborů včetně včasných úprav

---

²¹¹ Na období 1959–1960 vypracoval ústřední výbor spolu s pracovníky KV KSČ „plán politické agitace a technicko-ekonomické propagandy na úseku bytové výstavby“, NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a. j. 5, zasedání 16. 9. 1959, bod 1: Kontrolní zpráva o plnění usnesení ÚV KSČ v řešení bytového problému v ČSR, fol. 54.

²¹² Informovaly o tom např. *Pozemní stavby* 1964, č. 8, nestr.

²¹³ Více viz NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 3, a. j. 14, zasedání, 7. 3. 1961, bod 6: Zpráva o vyhodnocení výsledků celostátní diskuse o bydlení, fol. 1–73.

²¹⁴ *Ibidem*, s. 8

terénu, komunikací, zeleně a souběžného dokončení občanské vybavenosti (prodejen, prádelen, školek a podobně). Lidé se v diskusi vyjadřovali snad nejvíce k vybavení bytu, přáli si větší kuchyně s jídelním koutem, více pokojů, úložné prostory, spíže a balkóny či lodžie. Požadovali také dostupnost moderního nábytku a zřízení „*poraden dobrého bydlení*“, které by jim prezentací vzorků a katalogů pomohly nové byty vhodně vybavit. Obecně pak veřejnost kritizovala nízkou úroveň stavebních prací, nedostatky v dokončování nových bytů – špatnou úroveň řemeslných prací (nátěry, podlahy, obklady), nedostatečné těsnění oken, zatékání bytových jader, špatnou zvukovou izolaci.²¹⁵ Lidé na besedách navrhovali zpřísnit kolaudační řízení nových bytů a technický dozor na stavbách nebo se dokonce sami chtěli na kontrole staveb podílet. Zvláště zajímavé jsou ojedinělé poznámky k architektuře a urbanismu, kdy lidé projevovali nesouhlas s uniformitou a strohostí dosavadních sídlišť. „*Doporučují proto výraznější kompozici a výškové kontrasty budov v souboru, větší využití barev, malých architektonických prvků a zeleně tak, aby sídliště vyjadřovala optimismus a krásu naší epochy.*“²¹⁶ Diskuse překvapivě potvrdila zájem o různé formy kolektivního bydlení a o domy hotelového typu pro mladé páry. Pro velké rodiny s dětmi by lidé uvítali výstavbu řadových domků.

Ukázalo se, že lidé se nebáli upozornit na řadu nedostatků v bytové výstavbě a otevřeně pojmenovávali jejich příčiny (nedostatečná výroba a zásobování staveb, špatná řemeslná práce, chybějící dozor na stavbách). Jejich názory, ale i návrhy na zlepšení, se v podstatě kryly s názory odborníků, projektantů, architektů či sociologů. V tomto směru zůstaly skoro všechny zmíněné problémy i snaha je odstranit součástí odborné diskuse po celá šedesátá léta. Význam debat, jak ho v závěru dokumentu zhodnotil ministr výstavby Oldřich Beran, pak odpovídá spíše optimismu až naivitě té doby. Konstatuje v něm, že „*celostátní diskuse o bydlení přispěla k posílení vědomí pracujících, že bytová výstavba je a trvale zůstane pod*

---

²¹⁵ Zajímavá je poznámka, že členové družstva přímo odmítají nekvalitní bytová jádra. Ibidem, s. 8.

²¹⁶ Ibidem, s.10.

širokou a objektivní kontrolou celé naší veřejnosti“.²¹⁷ Ministerstvo výstavby vzápětí rozhodlo všechny kritické připomínky veřejnosti zapracovat do plánů budoucí výstavby, do přípravy budoucích typů (T 06 B – T 08 B). Doporučovalo mimo jiné „*účinněji koordinovat všechny ústřední orgány a výrobní odvětví*“, která se na výstavbě i vybavení bytů podílejí a „*ovlivňují kvalitu dodávek*“, případně opakovaně využívat experimentů.²¹⁸ Vzhledem ke kritizovanému nedostatku služeb na sídlišťích požadovalo ministerstvo připravit nové normy pro vybavení obytných skupin a okrsků, ve kterých se měly objevit moderní samoobsluhy, prádelny, opravny, jídelny, pošta, kadeřník či kulturní zařízení. Tyto směrnice později samostatně zpracoval Výzkumný ústav výstavby a architektury a podrobněji jsem k nim psala v kapitole o architektuře. Mezi závěry se objevil také požadavek strany na „*výchovu obyvatel k estetickému smyslu a zvýšení vkusu*.“ Reagoval tak na dobovou kritiku maloměst'ácké kultury bydlení, která v socialismu stále přežívala ve vybavování bytů reprezentativním těžkým nábytkem a nevkusnými dekoracemi. Étos převýchovy k vkusnému, to znamená modernímu a účelnému obytnému prostředí, samozřejmě pramenil také z hlav samotných architektů. Koneckonců moderní architekti tento zájem na výchově ke vkusu sdíleli se socialisty již v době avantgardy. O rubrikách „*školy ke vkusu*“ v dobových časopisech se ještě v této kapitole zmíním.

Druhá fáze diskuse proběhla od srpna do září 1961, kdy se na výstavách *Nové bydlení*, pořádaných v Praze a krajských městech, představily návrhy nových typových podkladů pro bytovou výstavbu po roce 1963. V krajích si lidé na výstavě mohli prohlédnout model nového bytu ve skutečné velikosti, v Bratislavě pak mohli vidět modely čtyři a v Praze dokonce sedm vzorových bytů. Výstavy ukázaly celkem 42 projektů nových bytů, ale také návrhy obytných okrsků a vybavení moderním nábytkem. Výstavy navštívilo přes půl milionu lidí, někteří se zúčastnili komentovaných prohlídek či besed s architekty. Názory lidí na předložené návrhy

---

²¹⁷ Ibidem, s. 18.

²¹⁸ Ibidem, s. 20.

vyhodnocovalo ministerstvo výstavby spolu se Svazem architektů z vyplněných dotazníků, ze zápisů do návštěvních knih a ze záznamů informátorů.²¹⁹ Z vyhodnocení vyplývá, že většina lidí vyslovila přání, aby se podle předložených projektů hlavně začalo brzy a rychle stavět. Lidem se nejvíce zamlouvala velikost a počet pokojů, chtěli ovšem zvětšit skladovací prostory a lépe propojit kuchyň s jídelním koutem. Vylepšený model bytového jádra se setkal „překvapivě“ s kladným přijetím, až na kritické poznámky k velikosti a tvarování vany a umyvadla. Mezi poznámkami se často objevily požadavky na rozšířené služby včetně donášky mléka a pečiva do domu nebo na umístění potravinových automatů v blízkosti domů.²²⁰

Družstva

Činnost stavebních družstev byla po únoru 1948 pozastavena a své obnovy se dočkala až v roce 1959, kdy se družstva měla mohutně zapojit do řešení „*bytového problému*“. Jejich podíl na formování kolektivity šedesátých a sedmdesátých let, jak si všiml Hubert Guzik, je neopomenutelný. Domnívám se, že právě družstva rámují autorem zmiňované hledání „*jakési nové kolektivity, která by integrovala dějinnou vymoženost občanské individuální svobody s potřebou sdružování*“.²²¹ Život družstevníků zejména ve svépomocí postavených bytových domech nesl v mnoha případech známky dobře organizované komunity postavené na kooperaci členů i na společném trávení volného času. Všiml si toho zejména sociolog Jiří Musil, který o družstvech referuje v knize *Lidé a sídliště*, jak jsem zmiňovala v druhé kapitole, v souvislosti se sociologickými výzkumy bydlení. Přívětivou tvář kolektivity družstevníků dobře dokládá právě již zmiňované stavební bytové družstvo Sever v Liberci.

---

²¹⁹ Vybraných dotazníků bylo 35 000.

²²⁰ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 4. aj. 17, zasedání 20. 11. 1961, bod 3: Zpráva o průběhu a výsledcích druhé fáze diskuse o bydlení, fol. 34–67.

²²¹ Guzik (pozn. 25), s. 126.

V sedmdesátých a osmdesátých letech dbalo o aktivní spolupráci členů, kteří se podíleli nejen na „povinných“ brigádách, ale organizovali promítání pro děti, sportovní soutěže či společné zájezdy.²²²

Zájem družstev a samotných družstevníků, podpořit ve „vlastních“ domech jiný, přátelštější způsob života, který by vnesl do soužití lidí potřebný duch spolupráce, ba dokonce radosti se sdílených činností a zároveň by respektoval individualismus nájemníků, prozrazuje jeden z dobových článků.

Autorka se v něm ptá, *„jak stmelit družstevníky v jeden celek, aby se v družstevních bytech nevytvářely nesourodé celky, které by do družstevních bytů zaváděly zvyky starých partají, které věděly o svých spolubydlících jen to špatné. Zde by zas měly převzít iniciativu ženy. Nelze hovořit o nutnosti „masové politické“ práce, protože tomuto pojmu jsme často dávali nepříjemnou příchut' povinnosti sdružovat lidi různých zájmů a vlastností na různých úsecích činnosti“*.²²³ Místo toho autorka navrhuje vytvořit jakési zájmové spolky, ve kterých si ženy budou moci vyměnit názory na péči o děti, zdraví, výživu a vaření nebo *udržování hezkého vzhledu*. *„Smyslem není osvěta, ale spokojené soužití družstevníků,“* dodává autorka článku, která trefně cílila na ženské rysy neformálního tmelení kolektivu.

Zavedení jiné než státní a soukromé formy stavění zákonem č. 27/1959 Sb. o stavebních bytových družstvech přineslo nejen kýženou pomoc v řešení bytového problému, ale vneslo do bytové politiky zájem o *„ekonomické vztahy obyvatelstva k bydlení“*. Vzhledem k ekonomické krizi první poloviny šedesátých let a naprostému poklesu stavební činnosti stát spoléhal, že obyvatelé postupně zcela převezmou péči o bydlení, která státní rozpočet nadměrně zatěžovala.

---

²²² Severácký příklad, *Vpřed XXV*, 1984, č. 76, 21. 9., s. 4.

²²³ M. Benešová, *Žena a družstevní bydlení, Družstevní byt*, 1967, č. 8, s. 5.

„*Usnesení k řešení bytového problému*“ hned v roce 1959 určilo, že z plánovaných 1 200 000 bytů se právě družstevní formou postaví celá čtvrtina bytových jednotek. Stejnou měrou se pak měla na výstavbě podílet podniková, soukromá a státní či komunální forma financování.

Strana však stála před otázkou, jak nový způsob zajištění výstavby vymoci, jak jej účinně rozproudit tak, aby v slíbeném termínu – do roku 1970 – všechny složky stanovený počet bytů skutečně dokončily. Zodpovědnost za plnění úkolu navíc centrální orgány přenesly na krajské a okresní výbory, které se s nárůstem kompetencí hodně potýkaly. Ani řada směrnic a nařízení, ani široká propagace z centra nevedly zpočátku u nižších instancí k větší angažovanosti. Ústřední orgány tlačily na krajské národní výbory nebo na Ústřední radu odborů, aby podpořily maximálně vznik družstev. Podnikům pak vyhrožovaly, že pokud nerozvinou vlastní bytovou politiku, tak jejich zaměstnanci nebudou mít nárok na státní byt (budou vyškrtnuti z pořadníků).²²⁴

Problém zřizování bytových družstev spočíval také v tom, že ústřední orgány plánem určily přesný počet družstevních bytů pro jednotlivá územní podle potřeby rozmístění a stabilizace pracovních sil. Brzy však nastala situace, kdy o vznik bytových družstev projevovaly zájem regiony mimo plán a národní výbory si stěžovaly na nemožnost přesouvat počty bytů určené pro státní a družstevní výstavbu mezi okresy. Demokratickou podstatu družstev ústřední orgány zpočátku zcela ignorovaly a družstva představovala jen další nástroj k prosazování vlastních kvantitativních cílů. Nadřazený postoj k družstvům přesně vystihuje formulace typu: „*Máme družstva, ale tam, kde je nepotřebujeme. V Králíkách bychom*

---

²²⁴ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945-1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 2, a. j. 12, zasedání 4. 10. 1960, bod 1: Zhodnocení a rozbor dosavadního rozvoje družstevní formy bytové výstavby v ČSSR spolu s návrhy na řešení vyskytujících se problémů, fol. 1-26.

*potřebovali družstvo, ale zřídilo se nám v Jablonném.*²²⁵ Komise pro řešení bytového problému projednávala další kritické připomínky včetně článku v *Rudém právu* z roku 1960 s titulem *Trampoty členů bytového družstva aneb dům je těžší vyúřadovat než postavit.*²²⁶

Nicméně družstva po počáteční nedůvěře získala během šedesátých let na atraktivitě a stala se do jisté míry konkurentem státu v řízení výstavby. Právě jim vděčíme za to, že tu a tam prosadila vyšší nároky na kvalitu bydlení a vytvořila podmínky architektonické soutěži a stavební podnikavosti. Takovou situaci hezky ilustruje příklad Liberce, kde v šedesátých letech bytová družstva rostla neuvěřitelně rychle a navíc dobře fungovala. Najdeme mezi nimi svépomocné bytové družstvo Sever, jeden čas největší v republice, nebo bytové družstvo Nisa. Spolu s několika družstvy menšími dosáhly Sever a Nisa toho, že se ve městě v roce 1968 stavělo ze státních prostředků pouhých 158 bytů a 1800(!) bytů družstevních.²²⁷ „*Město by je nemělo, nebyť skupiny odvážlivců, kteří se nebojí dřiny a nesnáží, kteří si umějí odřeknout po dlouhou řadu týdnů nedělní oddech, zábavu, kteří obětují i dovolenou*“,²²⁸ komentoval tehdy místní tisk práci Severáků. „*Takových lidí, kteří v sobě odkryli drímající talent k nové profesi, by se v družstvu Sever napočítalo dost. (...) Lidé chtějí bydlet, proto ta obětavost. Vždyť 70% z těch, kteří svépomocí staví, bydlí v podnájmech nebo u rodičů, či v naprosto nevyhovujících bytech.*“²²⁹

Stavební družstva financovala bytovou výstavbu ze státního příspěvku, úvěru a podílu členů. Pokud družstevníci realizovali stavbu bytových domů svépomocí, pak svůj podíl vynahradili počtem odpracovaných hodin. Takovou možnost využívali hlavně mladí lidé,

---

²²⁵ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945-1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 1, a. j. 5, zasedání 16. 11. 1959, bod 1: Celostátní porada předsedů komisí KV KSČ a pracovníků KV KSČ z úseku stavebnictví pořádaná XI. oddělením ÚV KSČ 30. 10. 1959, fol. 97.

²²⁶ NA, f. KSČ-ÚV-K 1945-1989, Komise pro řešení bytového problému 10/22, sv. 2, a. j. 8, zasedání 29. 2. 1960, k informaci: Informace SVV k článku v RP z 9. 2. 1960, fol. 1-9.

²²⁷ Letos více bytů! *Vpřed IX*, č. 7, 13. 2. 1968, s. 1.

²²⁸ Kropené vlastním potem. O svépomocné bytové výstavbě v Liberci, *Vpřed VIII*, č. 22, 30. 5. 1967, s. 2.

²²⁹ *Ibidem*, s. 2.

kteří na vstup do družstva neměli dostatek prostředků, ale přitahovala také zkušené pracovníky ve stavebnictví a projektanty. V Liberci se v šedesátých letech družstevně postavila řada architektonicky velmi kvalitních bytových domů – bytový dům Wolkerák či terasové domy Na Čekané, které si přijel v roce 1969 prohlédnout také prezident Ludvík Svoboda v doprovodu ministra stavebnictví Karla Löbla.²³⁰

Družstevní výstavba pokračovala i v sedmdesátých letech a pokrývala nadále přibližně čtvrtinu celkového počtu postavených bytů. Ztratila však svoji samostatnost a byla zařazena jen jako kolonka státní investiční výstavby. To znamená, že ve většině případů se z postavených bytů na sídlišti část odevzdala družstvům bez ohledu na požadavky jejich členů. Taková praxe ovšem odpovídala, a to hlavně ve velkých městech, i situaci na konci šedesátých let. *„Stavební bytová družstva jsou v každém ohledu partneři nerovnoprávní. Nemohou si zvolit místo, kdy by dům měl stát, ani dodavatele, typy domů a bytů. Přejímají domy plné nedodělků, zmetků a skrytých i zjevných závad, z nichž mnohé jsou prostě neodstranitelné. (...) Většina družstev se dovolává spravedlnosti u státní arbitráže, avšak málokdy s plným úspěchem.“*²³¹ Takto otevřeně si stěžuje na postavení bytových družstev Svatopluk Pekárek na stránkách *Literárních novin* v roce 1967. Přidává také názory občanů: *„Bytové družstvo je nespravedlnost. Nikdy jsem nebyla závistivá, ale jak k tomu přijdeme, abychom zaplatili za byt 32 000 korun – a jiný dostane zrovna takový byt zadarmo? Oni mají dvě děti, my máme dvě děti. Platově jsme na tom stejně, jenomže my teď máme dluhy. Prostě v tom neumíme chodit. A i když jsme zaplatili tolik peněz, bydlíme špatně. Věčně něco nefunguje, na nic není spolehnutí.“*²³² Autor článku zmiňuje i další nešvary „bytového problému“ – nízké nájemné, jehož logice mnozí tazatelé nerozumí, a navrhují nájemné dokonce zvýšit. Dále zmiňuje nelegální získávání bytů – úplatky, podvody „fiktivní sňatky i

---

²³⁰ Prezident republiky v Liberci, *Vpřed* X, č. 38, 23. 9. 1969, s. 1.

²³¹ Svatopluk Pekárek, *Byty? Byty!* *Literární noviny* XVI, č. 14, s. 6.

²³² Prodavačka v samoobsluze, 33 let, *Ibidem*, s. 6.

rozvody“ – a zcela nedůstojné bydlení v podnájmech. Závěrem se pak kacířsky ptá, zda je bytová krize „znakem naší civilizační fáze, nebo je pouze produktem ekonomické a organizační bezradnosti nebo i lhostejnosti.“²³³ Každopádně podle autora rozhodně nepomůže postavení co největšího počtu stejných bytů.

Kritika v médiích

V celostátní diskusi o bydlení si lidé nejvíce stěžovali na „nedostavěnost“ nových sídlišť, na to, že v nich i po kolaudaci bytů chybějí chodníky, veřejné osvětlení a ve většině případů v nich noví obyvatelé nenajdou ani žádné služby, obchody, školky a školy. Pokud byla takzvaná občanská vybavenost součástí plánu, tak se na její dokončení čekalo několik let. Tyto palčivé problémy však otevřeně kritizovala řada časopisů a denní tisk už po celou druhou polovinu padesátých let. Za všechny uveďme příklad z *Večerní Prahy* z roku 1956: „Výstavba vršovického sídliště je typickou ukázkou toho, kolik „bot“ jsme udělali při budování nových příbytků. Kolikrát se už změnila plány od přípravné zastavovací studie z roku 1947, která přetvářela původní předválečnou koncepci? Nejméně třikrát a dodnes není podrobný územní plán definitivně schválen! (...) Jinou kapitolou, ještě méně potěšující, je vzhled terénu kolem novostaveb. Hory hlíny, různého materiálu, rozryté komunikace (pokud se jim tak dá vůbec říkat), moře bláta - prostě jako by před vstupem mezi novostavby končila civilizace. Je až zarážející nevšímavost zúčastněných činitelů, především z ministerstva místního hospodářství, k těmto závažným nedostatkům. Donedávna nebyl vůbec určen orgán, který by se tím zabýval, a terénní úpravy nebyly ani součástí státního plánu. Nyní se konečně rozhodlo, že budování (komunikací, sadů, blokové zeleně i veřejného osvětlení) bude mít i s jejich údržbou na starosti Správa komunálního hospodářství. Je jistě ještě více nevyjasněných otázek kolem staveb sídlišť - a my se k nim budeme postupně vracet, ale stálo by za to, kdyby

---

²³³ Ibidem, s. 6.

*nám někdo (snad ze Státního výboru pro výstavbu) už dnes řekl: proč se nebudují sídliště komplexně a kdy konečně bude stavbě předcházet schválení podrobného územního plánu. Zatím tomu tak není.*²³⁴

Značnou kritiku si vyžádala také kvalita stavebních prací, na kterou výrazně upozorňovali sami projektanti. „Bytová tíseň není žádný důvod pro to, abychom lidem odevzdávali zfušované byty!“,²³⁵ stěžuje si architekt Emil Belluš na půdě Státního výboru pro výstavbu v roce 1957. Právě architekti opakovaně upozorňovali na příčiny špatného stavu bydlení – na monopolní postavení dodavatelů, diktát typizace a lajdáctví stavbařů. Do vzrůstajícího napětí vstoupil v roce 1959 ústřední výbor strany s velkolepým plánem postavit do deseti let 1 200 000 bytů, které navíc splní vyšší nároky obyvatel: větší byty, „nadstandardní“ vybavení (moderní kuchyňské linky, lepší podlahové krytiny, více vestavěných skříní) a kvalitnější technické vybavení (kvalitní bytová jádra, dálkové topení, lepší izolace). Vzhledem ke kritice ze strany veřejnosti i odborníků strana přislíbila řešit bytovou výstavbu komplexně. Nová moderní sídliště s plnou občanskou vybaveností, soustředěnou do okrskových nebo obvodových center, měla obyvatelům splnit, kromě základních nároků na bydlení, také ostatní životní potřeby zaměřené na sílící individuální konzum.

Sídliště tvořily moderní domy, racionálně rozmístěné ve volném zeleném prostoru, s dětskými hřišti a s řadou služeb soustředěných do jednoho místa, kde mohli obyvatelé najít prádelnu, samoobsluhu, restauraci, kadeřníka, kulturní sál či zdravotní středisko. Školy a školky byly bezpečně dostupné pěšky, vnitřní část sídliště byla oddělena od aut. Taková koncepce sídliště reprezentovala na začátku šedesátých let představy o socialistickém způsobu života a vzrůstající životní úrovni. Zapadala navíc do oficiální ideologie a do přesvědčení o

---

²³⁴ R. U., K problémům bytové výstavby: Civilizaci i na sídliště, *Večerní Praha II*, 1956, č. 92, 18. 4. 1956, s. 2.

²³⁵ NA, f. SVV, inv. č. 827, karton 857. Slovenská akadémia vied, Ústav stavebníctva a architektúry, Emil Belluš, *Vedúce idey hromadnej bytovej výstavby*, Bratislava 1957, s. 100-101.

dovršeném socialismu a přechodu do šťastné etapy komunismu. Ekonomická realita první poloviny desetiletí a vzrůstající reformní a demokratizační úsilí během šedesátých let ideový obsah sídlišť zcela proměnily. Upínání se ke komunistické budoucnosti ztratilo na aktuálnosti a nahradila je demokratizace každodenního života, včetně konzumu a životního stylu, zaobalená do rétoriky „socialismu s lidskou tváří“.

Nová občanská vybavenost sídlišť, povinně projektovaná v rámci takzvané komplexní bytové výstavby, však od začátku narážela na špatnou úroveň služeb a obchodu obecně, na nedostatek zboží a na problémy v zásobování potravinami. Novinkou však bylo, že se o těchto „trhlinách socialismu“ začalo víc psát a mluvit. Nově začal v roce 1960 vycházet časopis *Domov*, který hned v prvních číslech otiskl řadu kritických dopisů čtenářů. Dočteme se zde, dříve než redakce tuto rubriku zřejmě musela zrušit, o řadě aktuálních problémů v bydlení: o nemožnosti zakoupit moderní nábytek, o nedostatečné výrobě zařizovacích předmětů a v neposlední řadě o všudypřítomném byrokratismu. Jedna z čtenářek také upozorňuje na reálný stav většiny služeb proklamovaných jako „výpomoc pracujícím ženám“ a uvádí jej na pravou míru: nabízené služby – úklid, praní prádla s donáškou – jsou dostupné v pracovní době, stejně tak řemeslné opravy v bytě i nákupy. Některé druhy masa se prodávají jen dopoledne. Školky a jesle jsou daleko od sebe. Vzato celkově, zaměstnaná žena z nabízených služeb mnoho nemá a péče o domácnost pro ni nadále zůstává druhou směnou, jak vyplývá z dopisu.²³⁶

Největší tradici s poskytováním služeb, zejména s praním prádla, měl podnik Osvobozená domácnost. Netěšil se však už od padesátých let velké důvěře a na vyprání se čekalo neúměrně dlouho. Její provozovny navíc údajně praly špatně, oblečení se často potrhalo nebo dokonce ztratilo. Poskytování úklidu Osvobozenou domácností bylo drahé a lidé s ním často nebyli spokojeni.

---

²³⁶ Dopisy čtenářů (Květa Kobrová, Praha-Střešovice), *Domov* II, 1961, č. 1, s. 70.

Důraz na rozvoj služeb v časopise *Domov* v roce 1960 osvětlil Radoslav Selucký, který reprezentoval mezi ekonomy spíše konzervativní křídlo: „*Služby bychom mohli charakterizovat jako nástroj, jehož prostřednictvím může pracující člověk v socialistické společnosti realizovat a konzumovat s minimální ztrátou času dosažený stupeň hmotného a kulturního blahobytu.*“²³⁷ Druhá stránka téže mince spočívala v čistě ekonomických zájmech státu založených na marxistické teorii ekonomického růstu – reprodukci pracovních sil. Selucký názorně vysvětluje, že pokud ženy nebudou využívat hromadně poskytovaných služeb (prádelen, stravování), pak se mrhá jejich silami, „*časovým fondem*“, a tím i s jejich pracovním a intelektuálním potenciálem, čímž klesá produktivita práce. Právě na jeho slova reagovala podrážděně čtenářka *Domova*, kterou jsem citovala výše. V závěru dopisu pak čtenářka píše, že skutečně ještě chybí mnoho do „*osvobozené domácnosti*“, ve které má žena čas na zasloužený odpočinek a zvyšování kvalifikace. Selucký však ve svém článku navrhuje „jednoduché“ řešení: „*To neznamena nic jiného než vědecky ovlivňovat strukturu spotřeby, stanovit její optimální formy a proporce a vypracovat jednotnou dlouhodobou koncepci rozvoje životní úrovně (jejíž součástí bude i koncepce rozvoje služeb).*“²³⁸ Koneckonců výstavba bytů, jak uvádí Selucký, už tento vědecký záměr naplňuje, neboť byty jsou projektovány jako „*organická součást dokonalých veřejných služeb.*“²³⁹

---

²³⁷ Radoslav Selucký, Hospodaření časem a služby, *Domov* I, 1960, č. 5, s. 3. – Otázka úspor času, která v souvislosti s rozvojem služeb a reprodukcí sil v článku zazněla, úzce souvisela s velkým objevem šedesátých let – tématem volného času. Jemu se kromě Seluckého (*Člověk a jeho volný čas*, 1965) věnovala v sociologických výzkumech Blanka Filipcová (*Člověk, práce, volný čas*, 1967).

²³⁸ Selucký (pozn. 237), s. 4.

²³⁹ *Ibidem*, s. 4.

ZÁVĚR

Těžiště mé práce leží v době, kdy se typ panelového domy u nás teprve rodil a experimentálně se ověřovaly jeho vlastnosti. Architekt Julius Šif si tehdy na stránkách časopisu *Domov* dobře všiml bodu zvratu: „*Výtvarně architektonické a urbanistické hledisko je na posledním místě experimentů, protože nemají „vědeckoexperimentální povahu“ (...). Má se opravdu výtvarné řešení budovy vázat na specifickou prostředí? Nestáváme se dnes svědky jakési neutralizace či univerzalizace architektury novostaveb hromadné výstavby? A možná že právě tato opakovatelnost se stává novou kvalitou, novou vlastností zítřejšího architektonického slohu!*“²⁴⁰

Teoretik a historik umění Boris Groys si v souvislosti s nástupem paneláků v době Nikity Chruščova všimá v podstatě téhož – jejich univerzalistického charakteru. Vysvětluje jej utopistickou touhou východního bloku po univerzálním řešení, a jak píše, „*všechna utopie směřuje k bodu nula, k asketickému, minimalistickému modelu a k univerzalizmu.*“²⁴¹ Hledání nového univerzálního typu bydlení, jak se snažím v této práci přiblížit, však nepočítalo jen s panelákem. Architekti a mnozí autoři experimentů prosazovali například prefabrikaci *in situ* a monolitní konstrukce, které umožňovaly mnohem variabilnější typy staveb. Dlužno říci, že právě jednotvárnost prvních paneláků postavených v padesátých letech, jejich forma redukovaná na pouhé krabice s okny, nevyhovovala tehdy téměř nikomu. Otevřeně ji kritizovali architekti – například Oswald Döbert či Karel Prager –, ale i členové Komise pro řešení bytového problému při Ústředním výboru KSČ a obyvatelé, kteří se o nich nechvalně zmiňovali během takzvané první celostátní diskuse o bydlení. V roce 1960, kdy diskuse vrcholí a připravuje se dokonce její druhá fáze, jsme svědky zajímavého okamžiku

---

²⁴⁰ Julius Šif, Architekti experimentují, *Domov* II, 1961, č. 1, s. 43.

²⁴¹ Boris Groys, Panel houses: Stations on the way to utopia, in: Pedro Alonso – Hugo Palmarola (edd.), *Monolith Controversies. Pavilion of Chile*, Ostfildern 2014, s. 46-47.

převrstvování názorů. V doznívající atmosféře ekonomického růstu a v opojení z nově nastoupeného procesu demokratického centralismu se na krátký moment zdá, že všichni, včetně politické reprezentace, usilují o totéž – o zlepšení bydlení, o vyšší bytový standard, ale také o esteticky(!) kvalitní prostředí. Politbyro ÚV KSČ skutečně přijalo v roce 1960 směrnici o navýšení bytového standardu (z 9 na 12 m²) a pro výstavbu do budoucna výrazně zvýšilo podíl vícepokojových bytů. Slibně se rozvíjející vlnu experimentů bohužel ústřední orgány dále nevyužily. Plánovači nebyli schopni sledovat v hodnocení architektury jiné než ekonomické bilance. Kvality jednotlivých experimentálních domů i jejich technologií nazírali jen optikou čísel, produktivity práce, kubických metrů betonu a podobně. Ovšem i tato čísla, jak ukazují v disertaci, byla více než chimérická; nikdy tak vlastně nebyla dotažena kompletní ekonomická bilance, která by vyzdvihovala jeden konstrukční systém jako nejvýhodnější.

Nedá se tedy jednoznačně říct, že právě panelák, systém montovaný z panelů, pro který se mocenské centrum po skončení experimentů rozhodlo, splňoval nejlépe všechna kritéria univerzalizmu. Plížící se hospodářské problémy, roztržitost výroby, nedostatek materiálů a strojů, to všechno v každém případě plánovače v roce 1962 dovedlo k přesvědčení, že nejlépe vše vyřeší direktivní plán, opětná centralizace a jednotná materiálně-technická základna (série paneláren). Takovému systému stavební typ montovaný z prefabrikovaných panelů vyhovoval nejlépe.

Domnívám se, že panelák v tento moment vděčil za své prosazení také jakési politické protekci, které se těšil v Sovětském svazu. Druhá polovina šedesátých let pak opakuje víceméně stejnou trajektorii. Demokratizace poměrů, příprava hospodářské reformy, rozrůstající se prvky tržního a konzumního socialismu nakrátko opět vedly k revizi stavebních typů hromadného bydlení a k přehodnocení typizace. Ve světle nových technologií a přístupů mohly panelové domy splňovat vyšší nároky na architektonické ztvárnění nových sídlišť, architekti opět získali chuť s nimi experimentovat. Všechny zúčastněné spojovala atmosféra

vrcholného modernismu prodchnutá technickým optimismem a étosem pokroku a lidské emancipace. Ideje humanismu a filosofie existencialismu pak architektonickou diskusi obohatily o hlubší promýšlení architektury ve vztahu k člověku, o jejím prožívání.

Podíl architektury, bydlení a dokonce i masové bytové výstavby na myšlenkovém vření šedesátých let je nezanedbatelný. Pozice architektů zesílila právě i díky tomu, že téma bydlení a tvorby životního prostředí rázem vyvstalo na mnohem širším diskusním fóru. V disertační práci jsem se tomuto rozšířenému fóru věnovala v souvislosti s experimenty začátku šedesátých let a se studii Výzkumného ústavu výstavby a architektury a dotkla jsem se jich také v „dialogu“ s humanismem a reformním marxismem. Závěry jednotlivých kapitol i koncepce disertační práce jako celku pak dokazují, že architektonický diskurs se v šedesátých letech skutečně odehrával nejen v oblasti architektonické praxe, ale přesouvá se výrazně, téměř revolučně (!) do sociálních věd, politiky a veřejného mínění. Aktivita intelektuální sféry navíc během šedesátých let stoupá, získává poměrně silné, autonomní postavení vůči mocensko-politickému systému a právě toto „přestrukturování moci“ vede k celkovému uvolnění a větší tvůrčí svobodě.

Historik Karel Kaplan pojmenoval jeden z hlavních rysů, které v šedesátých letech doprovázely všeobecnou „vůli ke změně“, jako „*názorové převrstvení společnosti*“.²⁴² Architektura, konkrétně hromadná bytová výstavba a otázky bydlení, které jsem v disertační práci sledovala ze čtyř pohledů – politického, ideologického, architektonického a sociálního – , k takovému převrstvení skutečně přispěla. Zrcadlila témata technického experimentu, pokroku, životního prostředí, individuálních potřeb člověka a složitosti moderní civilizace, a to v oblasti bydlení, která je každému blízká.

---

²⁴² Kaplan (pozn. 49), s. 770.

Seznam použitých pramenů a literatury

Národní archiv v Praze

- fond Ministerstvo stavebnictví – Hlavní správy (1951– 1958), 1149, inventář, č. pom. 837 (archivní pomůcka).
- fond Státní výbor pro výstavbu, inv. č. 827, karton 857
- fond ÚV KSČ, Komise, 1945–1989, Komise pro řešení bytového problému, 10/22: svazek 1–5, archivní jednotka 1–21
- fond ÚV KSČ 1945–1989, Komise pro otázky životní úrovně, 10/2: svazek 1–14, archivní jednotka 1–59
- Ústřední správa bytové a občanské výstavby, inv. č. 723, karton 154

Ostatní archivy

Archiv hl. m. Prahy, fond Národního výboru, Odbor kultury

SOKA Liberec, fond Městský národní výbor Liberec

archiv stavebního úřadu v Liberci

archiv stavebního úřadu v Teplicích

Severočeské muzeum v Liberci, sbírka fotografií

Periodika

Architektura ČSR/ČSSR

Československý architekt

Brno v minulosti a dnes

Domov

Družstevní byt

Filosofický časopis

Forum

Journal of Design History

Květen

Literární noviny

Nová mysl

Plamen

Pozemní stavby

Projekt

Projekt (PL)

Rudé právo

Sociologický časopis

Solidarita. Zpravodaj dobrého bydlení

Stavba

Svobodná demokracie

Vpřed

Výtvarná práce

Knižní publikace

II. všesvazový sjezd sovětských architektů: Sborník přeložených materiálů, Praha 1955.

20 let práce Krajského projektového ústavu v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1969.

Constructed Happiness. Domestic Environment in the Cold War Era, Talin 2005.

Světlana Alexijevičová, *Doba z druhé ruky*, Příbram 2015.

Pedro Alonso – Hugo Palmarola (edd.), *Monolith Controversies. Pavilion of Chile*, Ostfildern 2014.

Anders Åman, *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era*, New York 1992.

Alois Anderle – Miroslav Pojer – Ota Ullmann, *Byty a bydlení v Československu*, Praha 1967.

Raymond Aron, *Demokracie a totalitarismus*, Praha 1993.

Tom Avermaete, *Another Modern: The Postwar Architecture and Urbanism of Candilis-Josic-Woods*, Rotterdam 2005.

Barry Bergdoll, *Home Delivery*, New York 2008.

Victor Buchli, *An Anthropology of Architecture*, London New – York 2014.

Nicolas Bullock, *Building the Post-war World: Modern Architecture and Reconstruction in Britain*, London and New York: Routledge 2002.

Byty včera, dnes a zítra, Praha 1976.

Kenny Cupers, *The Social Project. Housing the Postwar France*, Minneapolis – London 2014. Osvaľ Döbert, *Od fantázie ke skutečnosti*, Praha 1965.

Osvaľ Döbert, *Deset let z tisíce*, Praha 1974.

Slavomíra Ferenčuhová – Lucie Galčanová – Barbora Vacková (edd.), *Třetí město*, Brno – Červený Kostelec 2011.

Martin Franc, Životní styl a každodennost v Československu v padesátých a šedesátých letech 20. století, in: Jaroslav Pažout (ed.), *Každodenní život v Československu 1945/1948–1989*, Praha 2015, s. 18–33.

Jindřich Filipce, *Člověk a moderní doba*, Praha 1966.

Jindřich Filipce – Blanka Filipová, *Socialistický způsob života – skutečnost i program*, Praha 1980.

Roger Garaudy, *Perspektivy člověka*, Praha 1965.

- Miles Glendinning – Stefan Muthesius, *Tower Block: Modern Public Housing in England, Scotland, Wales and Northern Ireland*, New Haven 1994.
- Jiří Gočár – Josef Toman, *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*, Praha 1977.
- Hubert Guzik, *Čtyři cesty ke koldomu*, Praha 2014.
- Jan Hanzlík – Jana Zajoncová – Lenka Hájková, *Teplice: Architektura moderní doby 1860–2000*, Ústí nad Labem 2016.
- Steven E. Harris, *Communism on Tomorrow Street, Mass Housing and Everyday Life after Stalin*, Baltimore 2013.
- Josef Havlíček, *Návrhy a stavby*, Praha 1964.
- Vít Havránek (ed.), *Akce slovo pohyb prostor. Experimenty v umění šedesátých let*, Praha 1999.
- Martin Hejl – Lenka Hejlová – Cyril Říha, *2 x 100 mil. m2: Exhibition catalogue La Biennale di Venezia, 14. Mostra Internazionale di Architettura 4. 6.–23. 9. 2014*, Liberec – Bratislava 2014.
- Jiří Hrůza, *Budoucnost měst*, Praha 1962.
- Jiří Hrůza, *Slovník současného urbanismu*, Praha 1977.
- Lada Hubatová-Vacková – Cyril Říha (edd.), *Husákovo 3+1: Bytová kultura 70. let*, Praha 2007.
- Jane Jacobsová, *Smrt a život amerických velkoměst*, Praha 1975.
- Igor Janovský – Jana Kleinová – Hynek Stříteský (edd.), *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*, Praha 2010.
- Karel Janů, *Socialistické budování (Oč půjde ve stavebnictví a architektuře)*, Praha 1946.
- Tony Judt, *Poválečná Evropa: Dějiny od roku 1945*, Praha 2008.
- Karel Kaplan, *Kronika komunistického Československa: Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc*, Praha 2008.

- Jiří Knapík – Martin Franc a kol., *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967 I. a II.*, Praha 2012.
- Pavel Kolář – Michal Pullmann, *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, Praha 2016.
- Rostislav Koryčánek a kol., *Na prahu zítřka. Brněnská architektura a vizuální kultura období socialismu*, Brno 2014.
- Rostislav Koryčánek a kol., *Postavit domy nestačí: Vizuální kultura a veřejný prostor města Brna v období po druhé světové válce*, Brno 2015.
- Karel Kosík, *Dialektika konkrétního*, Praha 1963.
- Karel Kosík, Všední život a dějiny, *Literární noviny IX*, 1960, č. 6, s. 5.
- Karel Kosík, Zítřek je v našich rukou, *Literární noviny VII*, 1958, č. 1, s. 1, 4.
- Daniela Kramerová – Vanda Skálová (edd.), *Bruselský sen: Československá účast na světové výstavě Expo 58 v Bruselu a životní styl 1. poloviny 60. let*, Praha 2008.
- Eduard Kubů – Jindřich Soukup – Jiří Šouša, *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. a 20. století*, Praha – Ostrava 2015.
- Eva Librová – Jaroslav Klofáč – Karel Brix, *Jak bydlet: Zkušenosti z průzkumu nových sídlišť*, Praha 1961.
- Eva Librová – Anna Veselá, *Režim dne různých skupin obyvatelstva ve vztahu k řešení bytu*, Praha 1966.
- Karel Löbl, *Naděje a omyly. Vzpomínky na onu dobu*, Praha 2012, s. 488.
- Herbert Marcuse, *Jedno-rozměrný člověk*, Praha 1991.
- Philip Meuser – Dimitrij Zadorin, *Towards a Typology of the Soviet Mass Housing: Prefabrikation in the USSR 1955–1991*, Berlin 2017.
- Ana Miljački, *The Optimum Imperative: Czech Architecture for the Socialist Lifestyle, 1938–1968*, London – New York 2017.

Ákos Moravánszky – Judith Hopfengärtner (Eds.), *Re- Humanizing Architecture. New Forms of Community*, 1950–1970, Basel 2017.

Henrieta Moravčíková (ed.), *Bratislava: Atlas sídlisk / Bratislava: Atlas of Mass Housing*, Bratislava 2012.

Markéta Mráčková – Barbora Šimonová – Viktor Vejvoda, *Legenda o sídlišti*, Praha 2014.

Jiří Musil – Hana Poláčková (edd.), *První celostátní diskuse o bydlení*, Praha 1962.

Jiří Musil, *Sociologické problémy asanačních čtvrtí*, Praha 1966.

Jiří Musil a kolektiv, *Lidé a sídliště*, Praha 1985.

Jiří Novotný, *Nové bydlení v Praze*, Praha 1964.

Jiří Novotný, *Prahou posedlý*, Praha 2002.

Ivo Nový, *Experimentální záměr bytových a občanských staveb I*, Praha 1964.

Otakar Nový, *Architekti Praze*, Praha 1971.

Otakar Nový (ed.) *Architektonická bilance, KPÚ 25*, Praha 1973.

Josef Pechar, *Československá architektura 1945–1977*, Praha 1979.

Jozef Procházka, *Experimentální ověřování ve výstavbě*, Praha 1988.

Václav Průcha a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, II. díl, Brno 2009.

Michal Pullmann, *Konec experimentu, přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011.

Michel Ragon, *Kde budeme žít zítra*, Praha 1967.

Jakub Rákosník – Igor Tomeš a kol., *Sociální stát v Československu*, Praha 2012.

Radovan Richta a kol., *Civilizace na rozcestí*, Praha 1969.

Dušan Riedl – Bohumil Samek, *Moderní architektura v Brně 1900–1965*, Brno 1967.

Radoslav Selucký, *Ekonomika, morálka, život*, Praha 1964.

- Radoslav Selucký, *Člověk a jeho volný čas. Pokus o ekonomickou formulaci problému*, Praha 1966.
- Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Eva Novotná – Karolina Jirkalová (edd.), *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích. Kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*, Praha 2016.
- Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Martina Koukalová – Eva Novotná (edd.), *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989*, Praha 2017.
- Matěj Spurný, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016.
- Karel Storch (ed.), *Nová technika a architektura v Československu*, Praha 1961.
- Martin Strakoš, *Průvodce architekturou Ostravy*, Ostrava 2009.
- Jiří Suk, *Veřejné záchodky ze zlata*, Praha 2016.
- Ivan Sviták, *Lidský smysl kultury*, Praha 1968.
- Jiří Ševčík – Pavlína Morganová – Dagmar Dušková (edd.), *České umění 1938–1989: Programy, kritické texty, dokumenty*, Praha 2001.
- Oldřich Ševčík – Ondřej Beneš, *Architektura 60. let. Zlatá šedesátá léta v české architektuře 20. století*, Praha 2009.
- Ota Šik, *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990.
- Barbora Špičáková (ed.), *Sídliště Solidarita*, Praha 2014.
- Jaromír Štván a kol., *Problémy perspektivní přestavby našich měst*, Brno 1962.
- Jaromír Štván (ed.), *Pravidla plánování a stavby sídlišť*, Praha 1966.
- Rostislav Švácha – Marie Platovská (edd.), *Dějiny českého výtvarného umění VI/1 1958–2000*, Praha 2007.
- Zdislav Šulc, *Ke kritice politické ekonomie socialismu*, Praha 1990.
- Karel Teige (ed.), *Za socialistickou architekturu*, Praha 1933

Oldřich Tůma – Tomáš Vilímek (edd.), *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*, Praha 2008.

Petr Urlich (ed.), *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*, Praha 2006.

Ludevít Végh, *Montované stavby*, Brno 1959.

Eva Vondrová, *Ekonomická reforma 1965–1969*, Praha a Brno 2010.

Jiří Voženílek, *Bydlení v Československu. Přehled bytové výstavby od roku 1945*, Praha 1958.

Alena Wagnerová, *Žena za socialismu. Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*, Praha 2017.

Miloslav Wimmer, *Panelové domy s montovaným skeletem*, Praha 1956.

Vladimír Wynnyczuk, *Jak si přejí bydlet naši pracující*, Praha 1954.

Lucie Zadražilová, *Když se utopie stane skutečností: Panelová sídliště v Československu 1953–1989*, Praha 2013.

Kimberly Elman Zarecor, *Manufacturing a Socialist Modernity: Housing in Czechoslovakia, 1945–1960*, Pittsburgh 2011.

Kimberly Elman Zarecorová, *Utváření socialistické modernity: Bydlení v Československu v letech 1945–1960*, Praha 2015.

Ladislav Zikmund-Lender (ed.), *Experimentální sídliště Invalidovna*, Praha 2014.

Elektronické zdroje

<https://www.czso.cz/documents/10180/20567463/820913t01.pdf/17cac287-9f50-4ded-83ec-15a3edf15ac9?version=1.0>

<https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=30387&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

<https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=29609&Section=1>

<https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=29915&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>,

<https://www.epravo.cz/top/zakony/sbirka-zakonu/vyhlaska-ministerstva-vystavby-o-dokumentaci-sledovani-a-vyhodnocovani-experimentalnich-staveb-6512.html>

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=67&r=1956>

<http://www.footprintjournal.org/issues/show/the-european-welfare-state-project-ideals-politics-cities-and-buildings>